

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR BİLİM DALI)

KUR'AN'DA FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

146384

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

HAZIRLAYAN
Oktay DEMİRBAŞ

ELAZIĞ – 2004

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR BİLİM DALI)

KUR'AN'DA FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez 16./07/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

G. Arkan
Yrd. Doc. Dr. Gayrettin Arkan

ÜYE

Prof. Dr. İdris Sengül

ÜYE

Yrd. Doc. Dr. Cahit Kılıç

Hüseyin
Tasdik Olunur
...../07/2004

Orhan

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

OKTAY DEMİRBAŞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR BİLİM DALI)

2004; Sayfa: VI+112

Kur'an- Kerim'de kullanılan bazı kavramlar vardır ki, ayet içerisinde buldukları bağlama göre çeşitli anlamlara gelebilmektedir. Bu yapıdaki kavramlardan biri olan Fitne Kavramı, Kur'an'da tekrarlarıyla beraber altmış yerde kullanılmıştır. İmtihan etmek(denemek-sınamak), azap, baskı, zulüm, bela, musibet, işkence etmek, saptırmak, aldatmak, günah, delilik, mazeret göstermek, karışıklık ve kargaşa çıkarmak(fesad), saldırmak, savaşmak gibi çok geniş anlamda kullanılan Fitne, yakın ve eş anlamlarıyla beraber çeşitli anlamları da ihtiva etmektedir. Nispet edildiği varlık açısından değişik anlamlara gelen bu kavram, bu özellikleriyle Kur'an'da önemli kavramlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fitne, İmtihan, Baskı, Fesad,

SUMMARY
MASTERS THESIS
THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE TERM DISCORD (FITNE)
IN THE KORAN

OKTAY DEMİRBAŞ

UNIVERSITY OF FIRAT
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
BASIC ISLAMIC SCIENCES
INTERPRETATION MAINSCIENCE BRANCH

2004; Page: VI+112

ABSTRACT

The meaning of some terms in the Koran can vary according to their concept in the verses of the Koran. Discord (Fitne) is one of the terms with such a peculiarity and it has been repeated 60 times in the Koran. The main meanings of the word Discord (Fitne) in the Koran are; to examine, pain, pressure, cruelty, trouble, disaster, to torture, to cause disapproval, to cheat, sin, insanity, to give excuses, to cause a chaos, to attack, and to fight.

Discord (Fitne) can also have different meanings according to the matter it is compared with. With these peculiarities, it is one of the most important terms in the Koran.

Key Words; Discord (Fitne) Examine, cruelty, chaos

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI	1
ARAŞTIRMANIN METODU	2

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

A) FİTNE KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI	5
1) FİTNE KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMI.....	6
a) Bir Şeyi Ateşte Eritmek, Yakmak	6
b) İmtihan Etmek, Denemek(İhtibar), Sınamak(İbtıla)	6
c) Azap, İşkence ve Eziyet Etmek	7
d) Saptırmak, Ayartmak, Vazgeçirmek	7
e) Kargaşa-Karışıklık Çıkarmak(fesad) Zihinleri Karıştırmak Bulandırmak Ve İnsanları Birbirine Düşürmek	8
f) Bir Şeye Karşı Aşırı Tutkun Ve Düşkün Olmak	8
2) FİTNE KAVRAMININ TERİM ANLAMI.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE FİTNE KAVRAMININ KULLANIMI

A) KUR'AN-I KERİM'DE FİTNE KAVRAMININ KULLANIMI.....	15
1) İMTİHAN ETMEK(DENEMEK-SINAMAK)	15
2) AZAP ETMEK, YAKMAK ANLAMI.....	20
3) BASKI VE ZULÜM ANLAMI	24
4) BELÂ - MUSİBET ANLAMI	32

5) İŞKENCE VE EZİYET ETMEK ANLAMI.....	36
6) SAPTIRMAK, ALDATMAK, AYARTMAK, ŞAŞIRTMAK ANLAMI....	40
7) GÜNAH ANLAMI	46
8) DELİLİK ANLAMI	48
9) MAZERET GÖSTERMEK ANLAMI.....	50
10) FESAD VE KARGAŞA ÇIKARMAK, ŞÜPHE UYANDIRMAK.....	52
11) SALDIRMAK, SAVAŞMAK ANLAMI	59
B) FİTNE KAVRAMINA YAKIN KELİMELER.....	63
1) İMTİHAN.....	63
2) MUSİBET-BELÂ	64
3) HAYIR VE ŞER	65
4) FESAD VE HEBAL	66
5) AZAB.....	67
6) ZULÜM-EZÂ.....	68
7) ŞİRK VE KÜFÜR.....	70
8) İDLAL-İĞVA.....	70
9) CÜNUN(DELİLİK).....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÖZNESİ İTİBARIYLA FİTNE

A) ÖZNESİ İTİBARIYLA FİTNE.....	75
1) ALLAH'TAN GELEN FİTNE.....	75
2) MUHATAP VE KAPSAM AÇISINDAN FİTNE (İMTİHAN)	77
a) Peygamberlerin İmtihanı (Fitnesi).....	77
b) Müminlerin İmtihanı (Fitnesi).....	81
c) Kafir Ve Münafıkların İmtihanı (Fitnesi).....	83
d) Cinlerin İmtihanı	89
3) İNSANDAN KAYNAKLANAN(İNSANÎ-BEŞERÎ) FİTNE.....	91
4) ŞEYTANDAN KAYNAKLANAN(ŞEYTANÎ) FİTNE	97
SONUÇ.....	103
BİBLİYOGRAFYA.....	106
ÖZGEÇMİŞ.....	112

ÖNSÖZ

İnsanlığa her alanda kolaylıklar sağlamak, fitratına uygun davranışlar sergilemesine yardımcı olmak ve kurtuluşu için sapsağlam bir yol göstermek amacıyla gönderilen son ilahi mesaj Kur'an-ı Kerim, birçok hayati konuyu çok özlü ifadelerle anlatmayı seçmiştir.

Kur'an'ın bu üslubu, kullanılan kavramların önemini de artırmıştır. Bu kavramlardan biri olan "fitne", çeşitli özellikleriyle Kur'an'da değişik anlamlarda kullanılmıştır.

"Fitne" kavramının çok anlamlı olması, bir taraftan tefsir ilmi açısından problem yaratmakta, diğer taraftan ise konunun ciddiyetle ele alınmasını gerektirmektedir. Bu araştırmamızda "fitne" kavramını tüm yönleriyle araştırıp incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın birinci bölümünde, "fitne"nin kök ve terim anlamlarını ilk kaynaklardan yararlanarak detaylı bir şekilde ortaya koymaya gayret ettik.

İkinci bölümde, "fitne" kavramının Kur'an konteksi içerisinde hangi manalarda kullanıldığını, siyak ve sibak açısından inceleyerek onunla eş ve yakın anlamlı sözcükleri de incelemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, öznesi itibarıyla "fitne"nin kullanımını, diğer bir ifadeyle, nispet edildiği varlık açısından oluşan anlam farklılıklarını örneklerle ele aldık.

Bu çalışmamızı hazırlarken, metot, yöntem ve ilk kaynaklara ulaşma konusunda her türlü yardımını esirgemeyen başta danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN'a teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi yardımlarını gördüğüm arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Oktay DEMİRBAŞ

ELAZIĞ-2004

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİBY.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Trc.	: Tercüme eden
Trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an'ın nevi şahsına münhasır prensiplerini bilmek ve Kur'an içinde geçen bazı kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığını doğru tespit etmek için kavramsal bazda değişik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Bu kavramların asıl manalarını ortaya koymak Arap dilini iyi bir şekilde bilme gereğini beraberinde getirmiştir. Arap dilinde var olan bu kelimelerin, Kur'an konteksi içerisinde kazandığı manâ ile ilk okunduğunda ne anlaşıldığını tespit etmek oldukça önemlidir. Değişen zaman ve şartlarla birlikte bazı kavramların anlam yönünden kayba uğraması veya yeni manalar kazanması her sözcüğü değişik yönlerden tahlil etmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Kur'an'ın bu çok yönlü kavramlarını analiz etmek, çeşitli yanlış anlamaları ortadan kaldıracaktır. Bu araştırmamız, fitne gibi değişik mecralara çekilebilen esnek bir kelimeyi tafsilatıyla ortaya koymak ve bu yanlış anlama ve yorumlamaların önüne geçmek amacını taşımaktadır.

Biz bu araştırmamızda Kur'an'da bulunan fitne kavramının semantik tahlilini, Kur'an'da kullanıldığı bağlam yani siyak ve sibak özelliklerini dikkate alarak araştırdık.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'an'ı anlamak veya doğru bir yorumunu yapmak, vahyin kesilmesinden itibaren Müslümanların Kur'an'ı anlama çabaları hususundaki temel kaygılarını oluşturmuştur. Ayetleri, tam manasıyla anlamak ve yorumlamak Kur'anî kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasından geçmektedir.

Araştırmamızın asıl amacı, fitne kavramının İslam'dan önce ve sonraki dönemlerde hangi anlamlara geldiğini, özellikle Kur'an konteksi içerisinde kazandığı manaları doğru tespit edip bu kavramın yanlış anlaşılması ve yorumlanmasına mahal verecek bir açıklık bırakmamaktır.

Bu sebeple Kur'an'da tekrarlarıyla beraber yaklaşık altmış yerde geçen "fitne" kavramını değişik açılardan inceledik.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Yaptığımız çalışmanın bir kavram araştırması olması sebebiyle öncelikle, fitne kavramının kök anlamlarını tespit etmekle başladık. Fitne kavramının sözlük manalarını ulaşabildiğimiz kaynaklardan İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Firuzâbâdi'nin *Kamusu'l-Muhit*'ini, Zebidi'nin *Tacu'l-Arus*'unu, özlü olması sebebiyle Ebubekir Razi'nin *Muhtaru's-Sıhah*'ı ve Mustafa İbrahim ve arkadaşlarının telif ettiği *Mu'cemu'l-Vasit*'i kullandık.

Bu kavramın Kur'an'da hangi ayette, nasıl bir anlamda kullanıldığını tespit etmek için, Cevzi'nin *Nüzhetu'l-A'yünü'nü*, Nehhas'ın *İ'rabu'l-Kur'an*'ını, İsfehani'nin *Müfredatı*'nı, Taberi'nin *Camiu'l-Beyan*'ını, Beydavi'nin *Envaru't-Tenzili*'ni, Neseî'nin *Medarik*'ini, İbn-i Kesir'in *Tefsir*'ini, Razi'nin *Mefatihu'l-Ğayb*'ını, Kurtubi'nin *Camiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*'ını, Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ını, Alusi'nin *Ruhu'l-Meânî*'sini, Şevkani'nin *Fethu'l-Kadir*'ini Zuhayli'nin *Tefsiru'l-Munir*'ini, Sabuni'nin *Safvetu't-Tefasir*'ini, Seyyid Kutub'un *Fi Zıllali'l-Kur'an*'ını, Mevdudi'nin *Tefhimu'l-Kur'an*'ını, Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*'ni, Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı*'nı, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*'ni, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*'ni ve bunlar gibi daha birçok Arapça ve Türkçe kaynakları kullandık.

Bu kaynaklardan hareketle "fitne" kavramının semantiğini muhtelif yönleriyle açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken daha evvel Hasan Keskin tarafından hazırlanan "*Kur'an'da Fitne Kavramı*" ile Fadıl Bedirhanoglu'nun basılmamış Doktora Tezi "*Kur'an'da Fitne*" eserlerini de göz önünde bulundurduk. Hasan Keskin çalışmasında dilsel tahlillere yer vermiş, F. Bedirhanoglu ise, hadiste ve kıyamet alametleri içerisinde fitne kavramını çok geniş açılardan incelemiştir. Biz ise fitne kavramını daha sınırlı

olarak ele alıp sadece Kur'an bütünlüğü ve müfessirlerin yorumları çerçevesinde araştırdık.

Ayetlerin meallerini verirken, Ali Özek Başkanlığında Komisyon tarafından hazırlanan *Kur'an- Kerim ve Açıklamalı Meâli* adlı eserini esas almakla beraber, bunun dışında bir çok meâli de kullandık.

Araştırmamızda ulaştığımız sonuçları da belirterek çalışmamızı tamamladık.

BİRİNCİ BÖLÜM
FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

BİRİNCİ BÖLÜM

I-FİTNE KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

A) FİTNE KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

Her toplum, kullandığı dile ve bu dili oluşturan kelimelere yeni anlamlar yüklemiştir. İnsanlar, birbirleriyle anlaşabilmek için kullandıkları bu kelimelerin mânâlarını doğru anlamaları gerekir. Bu bağlamda Allah, Peygamberleri gönderdiği her topluluğa, kendilerine gelen Kitabı ve mesajı açık bir şekilde anlamaları için konuştukları dilleriyle göndermiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlikle görevlendirildiği toplumun konuştukları dilin Arapça olması, gönderilen kitabın da dilini belirlemiştir.

İlahi kitabın indirildiği toplumun kültür seviyesi ile muhatap oldukları mesajın kelimelerine yükledikleri anlamlar arasında büyük bir paralellik vardır. İlahi mesajın orijinalitesi, evrensel boyutu ile ilk muhatapların kitabı anlayış şekilleri birlikte düşünüldüğünde, kitabın, her devir içerisinde yorumlanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu yorumlama İslam bilginleri tarafından çeşitli şekillerde yapılmıştır.

Bu çalışmalardan biri olan Konulu Tefsir¹, özellikle günümüzde, Kur'anî kavramların semantik² açıdan incelenmesi çalışmalarında en çok başvurulan metot olmuştur.

İşte Kur'an-ı Kerim'de kullanılan "fitne" kavramının değişik yönlerden incelememiz, böyle bir Tefsir araştırmasının bir örneği olmak amacını gütmektedir.

¹ Konulu Tefsir(Tefsiru'l-Mevduf); düşünsel, toplumsal, evrensel yaşamla ilgili konulardan herhangi birini, bu konuda Kur'anî bir söylem gerçekleştirmek amacıyla Kur'anî perspektiften ortaya konulması şeklinde yapılan çalışmalar anlamındadır. daha geniş bilgi için bakınız Gıyasettin ARSLAN, Tefsir Çalışmalarında "Konulu Tefsir"ın Önemi, F.Ü.İ.F.D. Elazığ 1997, II, s. 187;Diğer Tefsir çeşitleri için bakınız, Hanefi, Hasan, İslami İlimlere Giriş(çev. Muharrem Tan), İnsan Yay, İstanbul 1994, s.32; el-Kasımî Cemaleddin, Kur'an'ı Anlamak/Tefsir İliminin Temel Meseleleri (çev. Sezai Özel), İz Yay. İstanbul 1990, s. 275

² Semantik;Grekçe "semantike-semantikos"dan gelme bir kelime olup, "manâlı, gizli anlamı olan, anlamını belirten" demektir. Buradan hareketle bir disiplin olarak "semiologie, anlam bilimi" anlamına gelir ki, Arapça'da bunun karşılığı "ilmu'l-meâni"dir. Türkçe'de ise semantik, "mana ilmi, sözlerin manası ilmi ve anlambilimi" olarak kullanılmaktadır. "Semantik bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik (tahlili) çalışmadır. Bu çalışma yalnız konuşma âleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de âleti olarak o dili kullanan milletin, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılmaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız, H. Mehmet SOYSALDI, Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi, Kur'an ve Dil Sempozyumu, Erzurum 2001, s. 32, İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, Pınar Yay. İstanbul 1982, s. 30; Jansen, J.J.G. Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar, Fecr Yay. Ankara 1993, s. 12; Muhammed, Arkoun, Kur'an Okumaları, İnsan Yay. İstanbul 1995, s. 16

Birinci bölüm olarak belirttiğimiz bu kısımda, fitne Kavramının sözlük ve terim anlamlarını açıklayarak çalışmamıza başlayacağız.

1) Fitne Kavramının Sözlük Anlamı

“Fitne” kelimesi, (f-t-n) kök fiilinden türemiş bir mastardır. Arapça’da birden çok anlama gelen bu kavramın sözlük anlamları şunlardır:

a) Bir şeyi ateşte eritmek, yakmak

Eritmek ve yakmak, fitne kavramının temel anlamlarından ilki olarak kabul edilir. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını, derecesini, anlamak (bozuk olanı iyisinden ayırt etmek) için ateşte eritmek anlamındaki “fetn” kökünden türemiştir. Çoğulu “fiten” dir. “fetentu’ d-dirhem ve’ d-dinar”, “Dirhem ve dinarı eriterek halislik derecesini denedim” demektir.” Aynı kökten gelen “fettan” kelimesi, kuyumcu anlamında kullanılır.³ Bu bağlamda, *fetene’s-saiğu’z-zehebe* “kuyumcu altını ateşte eritti” anlamında kullanılır.⁴ Ayrıca, *fetentu’z-zehebe bi’n-nari* “ateşte yakmak suretiyle altının saf olanını, gerçeğini, sahtesinden ayırdım” denilir.⁵

Ayrıca Araplar, “*feteneti’n-naru’r-reğife*” “ateş çöreği yaktı” derken “*fetene*” kelimesini “*ehrakat*” anlamında kullanırlar.⁶

Bu temel anlamlardan başka, ateşte yanarak simsiyah olan taşlara *fetin*, gümüşe, *veriku’l-fetin* denir.⁷

b) İmtihan etmek, denemek (ihtibar), sınamak (ibtıla)

Fitne kelimesinin kök anlamı olan “altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını, derecesini, anlamak (bozuk olanı iyisinden ayırt etmek) için ateşe atmak ve ateşte eritmek” insan için kullanıldığında mecazi bir anlam ifade etmekte olup bir kişi

³ İbnü’l-Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Cemaluddin , *Lisanu’l-Arab*, Dar-ı Sadr, Beyrut 1990, XIII, s.317; Firuzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu’l-Muhit*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1994, s. 1575; ez-Ez-Zebidi, Murtaza el-Hüseyni el-Vasıfı, *Tâcu’l-Arus min Cevâhiri’l-Kamus*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1994, XVIII, s.424; er-Rağıb el-İsfehani, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğaribi’l-Kur’an*, Daru’l-Kalem, Dimeşk,1997 s. 624; er-Razi, Muhammed b. EbuBekr, *Muhtaru’s-Sıhah*, Çağrı yay. İstanbul 1980, s. 420; el-Cevzi, Cemaleddin Ebi’l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü’l-A’yüni’n-Nevazır fi İlmi’l-Vücuha ve’n-Nezair*, Beyrut 1984, s. 477; Mustafa, İbrahim; Ziyad, Ahmed Hasan, *Mu’cemu’l- Vasit*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-II, s.673; Sakallı, Talat, “Fitne”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay. İstanbul 2000, II, s.372; Çağrı, Mustafa, “Fitne”, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. XIII, s.156; Ateş, Süleyman, *Kur’an Ansiklopedisi*, Kuba Yay., İstanbul, 2001, VI, s. 286; Ünal, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Nil Yay. İzmir 1999, s. 281; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yay. İstanbul, trs.VII, s. 255; Akyüz, Vecdi, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul 1998, s.311;

⁴ İbn Manzur, a.g.e. XIII; s. 317

⁵ İbn Manzur, a.g.e. XIII; s. 317

⁶ ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

⁷ İbn Manzur, a.g.e. XIII; s. 317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

hakkında bilgi sahibi olmak için onu çeşitli durumlarla karşı karşıya bırakarak ölçmek, test etmek, sınamak, denemek, imtihan etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁸

Nasıl ki, altın ve gümüşün iyisini kötüsünden ayırt etmek için ateşe atılıp bir teste tabi tutuluyorsa, insan da çeşitli güçlükler ve zorluklara maruz bırakılarak denenir ve imtihan edilir. Bunun neticesinde insanın iyi olanıyla kötüsü birbirinden tefrik edilir. Bu meyanda, *uftine'r-recul* "kendisine isabet eden şey yüzünden akli ve malı gitti" anlamına gelmektedir.⁹ İf'al kalıbında kullanılan *ef-te-ne* fiili de bela ve musibete uğramak manasına gelir.

Altın ve gümüşün ateşte eritilmek suretiyle saflık derecesi ortaya çıkarılır ve kıymeti artar; işte insanlar da çeşitli şeylerle denenmek suretiyle denenme ve sınanmanın neticesinde aralarından değerli ve kıymetli olanlar ortaya çıkar.

İnsanları zor bir imtihandan geçirdiği için Münker ve Nekir melekleri de "kabrin iki fettanı" (*fetenne'l-kabr*) olarak adlandırılmıştır.¹⁰

c) Azap, işkence ve eziyet etmek

Herhangi bir kimsenin dini, dünya görüşü, düşüncesi ve bunlara uygun olarak yaptığı işleri kendi düşünce yapısına uygun olmadığı için değiştirmeye çalışmak ve bunlardan vazgeçirmek amacıyla caydırıcı özelliği düşünülerek maddi-manevi eziyete başvurmak anlamlarını ifade etmek için *fitne fi dinihi* sözü kullanılır.¹¹

Aslında ateşe atmak, işkence etmek bir yönüyle asıl, bir yönüyle de mecazî bir anlama işaret etmektedir. Ateşe atmak ve yakmak *fitnenin* asıl ve somut anlamıdır. Altın ve gümüşün ateşe atılması göz önüne alınarak veya buna benzetilerek insanın da ateşe atılarak öldürülmesi *fitne* kelimesinin bu mecazi yönünü ifade etmektedir.

İşkence edilmek, ateşe atılıp yakılmak suretiyle öldürülmek anlamları Kur'an'da da kullanılmıştır.¹² İnsana zarar verdiği için de hırsıza "*fettan*" denilmiştir.¹³

d) Saptırmak, ayartmak, vazgeçirmek

Fitne kavramının sözlük anlamlarından biri olarak kabul edilen ve kişiyi bulunduğu veya kabul ettiği düşünce inancından aklını çelerek alıkoymak, vazgeçirmek, soğutmak, şaşırtmak, geri döndürmek manalarını ihtiva eder.

⁸ İbn Manzur, a.g.e. XIII; s. 317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

⁹ ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.427

¹⁰ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.428

¹¹ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.428

¹² Buruc, 85/10

¹³ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 428

Araplar, kişiyi önceden kabul etmiş olduğu görüşünden uzaklaştırdım, kaydurdım anlamında “*fetentu’r-recule an re’yihî*” derler.¹⁴

İnsanı doğru yoldan saptırdığı için şeytana, “*Fettan*” denilmiştir.¹⁵ Hem insanların hem de Şeytan’ın saptırmasını, ayartmasını ve alıkoymasını ifade etmek için Kur’an’da da *fitne* kelimesi kullanılmıştır.¹⁶

e) Kargaşa-karışıklık çıkarmak(fesad), zihinleri karıştırmak, bulandırmak ve insanları birbirine düşürmek

Fitne’nin bu anlamlarda kullanılışı özellikle dilimizdeki kullanımıyla ortak anlamdadır. İnsanlar arasında karışıklık çıkarmaya, insanları birbirine düşürmeye çalışan kişiye “*fettan*” denmiştir.¹⁷

Türkçe’de *fitneyi* açıklamak için; ayartma, azdırma, karışıklık, kargaşa çıkarma, ara bozma, bozgunculuk, fesat gibi kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca, *fitne* sokmak, *fitneyi* uyandırmak gibi çeşitli terkipler, ara bozmak, karışıklık çıkarmak, karışıklık meydana getirecek bir konuyu deşeleyerek, kargaşaya ve fesada sebep olmak gibi durumları ifade eden başvurulan Türkçe cümlelerdir.¹⁸

f) Bir şeye karşı aşırı tutkun ve düşkün olmak

Bir şeye karşı normalin üstünde bir eğilim göstermek, aşırı bir arzu göstermek anlamında “*fe-te-ne*” kökünden türeyen “*mestun*” kelimesi kullanılır. “*Mestun*” sözcüğü, “delirmek, aklından zoru olmak, deli gibi vurulmak, tutulmak, âşık olmak” gibi anlamlarda kullanılır.¹⁹

İnsanın aklını çelip muhakeme gücünü zayıflatarak ne yapacağını bilemeyecek bir hale getirdiği için kadına da “*fettan*” denmiştir. Ayrıca, “kadın, erkeğin gönlünü çeldi, aklını başından aldı, onu şaşkına çevirdi” anlamında *fetene’r-reculu bi’l-mer’eti ve’fetene ve eftenethu* denilir.²⁰ Bu anlam aşağıdaki şiirde de kullanılmıştır:

Lein fetenetnî fehye bi’l-emsî eftenet

Saîden, feemsa kad kalâ külle müslimin

¹⁴ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.318; Kurtubi, a.g.e. X, s. 453

¹⁵ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 428

¹⁶ Bkz. A’raf, 7/27; İsrâ, 17/73

¹⁷ Keskin, Hasan, a.g.e. s. 27

¹⁸ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay. İstanbul, 1996, s. 384

¹⁹ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.428; Akyüz, Vecdi, a.g.e. s.311

²⁰ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.318; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.424

“ Eğer o (bugün) beni sevmiş ise, (önemli değil) çünkü o dünde Said’i de sevmişti. Ve Said her müslümana buğz etti”²¹

Ayrıca Araplar, dünyevî bir şeye karşı aşırı istekli olan ve onu ihtiras haline getirerek isteyen kişi hakkında “fulanun meftunun bi talebi ’d-dünya” derler.²²

Aşağıdaki şiirde *fitne* kelimesi “yön” anlamında kullanılmıştır:

İmma ala nefsin ve imma leha

Ve ’l-îşu fetnan fehulvun ve mur

“İster aleyhine ister lehine olsun hayat, tatlı ve acı olarak iki yönlüdür(çeşittir)”²³

Ayrıca *fitne* “savaş” anlamında da kullanılmıştır. örneğin, *benu sakif yuftenune ebeden* sözü “Sakifoğulları devamlı birbiriyle savaşıyorlar” şeklinde anlamına gelmektedir.²⁴

Fitne kavramı kökü itibariyle, Bir şeyi ateşte eritmek, yakmak, İmtihan etmek, denemek (ihtibar), sınamak (ibtila), azap, işkence, eziyet etmek (öldürmek), saptırmak, ayartmak, döndürmek, vazgeçirmek, uzaklaştırmak, kargaşa-karışıklık çıkarmak (fesad), zihinleri karıştırmak, bulandırmak ve insanları birbirine düşürmek, bir şeye karşı aşırı tutkun ve düşkün olmak anlamlarında kullanılmıştır.

Fitne kelimesi, asıl olarak “bir şeyi ateşte eritmek, yakmak” anlamına gelmektedir. Bu anlam dışındaki diğer manalar, *fitne* kavramının bu asıl anlamından türemişlerdir. Yukarıda saydığımız anlamlar dışında *fitne* kavramı, idlal(saptırma), bela, musibet, günah, azgınlık, delirme, şiddetli bir meşakkat ve sıkıntıya uğrama, harb etme, herhangi bir konuda ihtilaf etme, pusu kurarak yol kesme, çeşit, yön, renk anlamlarına da gelmektedir.²⁵

2- *Fitne* Kavramının Terim Anlamı

Fitne kavramı terim olarak birden fazla manada kullanılmıştır. Özellikle Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları bu kavramın anlam alanını genişletmiştir. Ve genellikle bu kavram, Kur’an’ın *fitne* kavramı için belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde değerlendirilmiştir.

²¹ Şiirin kaynakları için bkz.İbnu’l-Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.425

²² İbn Manzur, a.g.e. XII, s.320

²³ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.321; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.425; Firuzabadi, a.g.e. s. 1575

²⁴ ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.427

²⁵ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317; Çağrırcı, Mustafa, “*Fitne*”, a.g.e. XIII, s.156; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.424; el-İsfehani, a.g.e. s. 624; er-Razi, a.g.e. s. 420; Akyüz, Vecdi, a.g.e. s.311; Ünal, Ali, a.g.e. s. 281; Sakallı, Talat, “*Fitne*”, a.g.e. II, s.372; Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay. İstanbul 1978, s.981

Fitne kelimesini, başlıklara ayırarak tafsilatlı bir şekildeki tahlilini “fitne kavramının Kur’an-ı Kerim’de kullanıldığı anlamlar” bölümünde yapacağımız için, burada sadece fitne kavramının terim anlamlarına değineceğiz.

Bu kavram, terim olarak çok geniş manaları ihtiva etmektedir. Bunlar; ateşe atmak, yakmak, bir şeyi gereği gibi bilmek için denemek, deneye tabi tutmak, azap etmek, bela ve musibete uğramak, saptırmak, vazgeçirmek, karışıklık-kargaşa çıkarmak, işkence yapmak baskı ve zulüm, günah, delilik anlamlarıdır ki sözlük anlamlarıyla aynıdır.²⁶

Kur’an-ı Kerim’de örneğin “imtihan” anlamında şöyle kullanılmaktadır:

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

“İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece “İman ettik” demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?”²⁷

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

“Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır.”²⁸

Rağıp İsfehani, böyle bir denemenin sebebini temizi çirkinden ayırmak olarak belirtmiştir.²⁹

Zebidi, Ankebut suresindeki (لَا يُفْتَنُونَ) cümlesini (*la yumtehenun*) “İmanlarının hakiki olup olmadığı belli olsun diye imtihan edilmeyeceklerini mi sanıyorlar?” şeklinde açıklamıştır.³⁰

Bu ayetlerde kullanılan *fitne* kelimesi, Allah tarafından kişi ve toplumların kendisine gerçek anlamda iman edip etmediklerini belirlemek için çeşitli musibet ve belalar göndermek suretiyle imtihan etmek, sınamak ve denemek anlamında kullanılmıştır.

²⁶ el-İsfehani, a.g.e. s. 624

²⁷ Ankebut, 29/2

²⁸ Ankebut, 29/3; Ayrıca bkz. Teğabun 64/15 “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: Büyük mükâfat ise Allah’ın yanındadır.” Tevbe 9/126 “Onlar, her yıl bir veya iki kez (çeşitli belâlarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar. Enbiya 21/35, Taha 20/40, 85, 90, 131; Bakara 2/102, Saffat 37/63, Mümtetine 60/5, Müddessir 74/ 31

²⁹ el-İsfehani, a.g.e. s. 624

³⁰ ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

Ayetten de anlaşıldığı gibi *fitne*, bir tekâmül aracı olup insanlığın sürekli denemeye tabi tutulduğunu belirtmektedir.³¹

Bu anlamda kullanılan *fitne* kavramı, “karma bir imtihan ve ıztırap yolu olup hem nimetten hem de perişanlık ve zahmetten zuhur eder. İnsan fiillerinin eseri olan *fitne*, bizzat o fiilleri sergileyen insanın hizaya getirilmesini sağlayan psiko-sosyolojik ıztıraplar meydana getirir. Hayat bir anlamda bir fitneler serisidir ki, insanın iç kuvvetlerini geliştiren ve onun bakışlarını keskinleştiren bir eğitici gibi karşısına dikilir ve realitenin yeni boyutlarını kavramasında onun yürüyüşünü hızlandırmak için vücuduna sürekli diken batırır. Bu yüzdendir ki, varlık ve oluşu bir ayetler (ibret ve işaretler) tablosu olarak gören Kur’an, nimetleri de birer fitne olarak nitelendirir.”³² Yani yaratıcı bu temizlenmeyi gerçekleştirmek için her şeyi bir imtihan aracı olarak kullanmaktadır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.”³³

Ayetten de anlaşılacağı gibi hayır-şer(negatif-pozitif değerler)³⁴ bir tutularak bir imtihan aracı olarak gösterilmiştir.

Kur’an’da bu kök anlamı teyid eden kullanım;

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

“O gün onlar ateşe sokulacaklardır. Azabınızı tadın! Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.)”³⁵ ayetlerinde ifade edilmiştir.

Allah’ı inkâr eden kişilerin hesap günü ateşe atılarak cezalandırılacağını beyan eden bu ayette azabı ifade için *fitne* kelimesi, ateş ile birlikte kullanılmıştır. Klasik tefsir kitapları bu ayetteki “*yufstunun*” kavramını “*yuhrekun*” (yakılacaklar) kelimesiyle ifade ederek bu kavramı açıklamışlardır.³⁶

³¹ Akyüz, Vecdi, a.g.e. s.312

³² Öztürk, Y. Nuri, Kur’an’ın Temel Kavramları, Yeni Boyut Yay. İstanbul 1998, s.136; Ateş, Ali Osman, Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın, Beyan Yay. İstanbul 2000, s. 42; Çelik, Ali, Hz. Peygamber’in Hadislerinde Fitne, Çağlayan Yay. İzmir 1996, s. 2

³³ Enbiya, 21/35

³⁴ Öztürk, a.g.e. s.136

³⁵ Zariyat, 51/ 13-14

³⁶ en-Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Tefsiru’n-Nesefi(Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil), Pamuk Yay. İstanbul, trs. IV, s.183; el-Mahalli, Celaleddin Muhammed b. Ahmed – es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, Tefsiru’l Celaleyn, Çağrı Yay. İstanbul, trs. II, s.192

İsfehani; bu ayette kullanılan fitne kavramını “ insanın ateşe azap için atılması” şeklinde açıklar.³⁷

Fitne kavramının “inanç uğruna maruz kalınan ağır işkence anlamında kullanımı diğer anlamları içerisinde daha da çok tercih edilmiş ve kullanılmıştır.³⁸ *Fitne* kavramı, özellikle bu anlamda kullanıldığında her zaman kötü sonuçlara sebebiyet vermeyebilir. İnanma iradesini güçlendirmesi, ahlaki arınmaya imkan sağlaması, kişiye imanındaki kararlılığı ve erdemli yaşayışı kanıtlamaya fırsat vermesi bakımından ferdin veya toplumun dini ve ahlaki gelişmesine katkısı olan olumlu bir imtihan ve deneme yolu sayılabilir.

Fitne kavramının böyle bir anlamda kullanımı, onun olumsuz anlamı yanında, olumlu bir yönünün de var olduğunu vurgulaması açısından önemlidir.³⁹

Kur’an’da farklı inanca mensup gruplardan birisinin diğerine baskı ve işkence yapmasını ifade etmek için *fitne* kelimesi kullanılmıştır.

إِنَّ الدِّينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ الْحَرِيقِ

“Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır.”⁴⁰

Fitne kelimesi, herhangi bir şeye karşı aşırı bir derecede düşkün ve tutkun olmak anlamında da kullanılmıştır. İnsanın kalben normalin üzerinde herhangi bir şeye karşı beslemiş olduğu sevgiyi, muhabbeti ve isteği özlü ve etkili bir biçimde ifade etmek için kullanılır.

Meftun ve *fettan* gibi kelimeler bu duyguları anlatmak için kullanılmaktadır. Mesela, insanın içine aşk ateşi düşürdüğü ve gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına “*fettan*” denmiştir.⁴¹

“*Fettan*” kelimesi kadının kendisinden kaynaklanan bir olumsuzluğun değil, bir bakış açısının ifade şeklidir. Bunu yanlış anlaşılacak ve kadına karşı bir kötü tutumun teşekkülünü baştan önlemek için bu şekilde açıklanması gerekir.

Türkçe’de fitneyi açıklamak için; ayartma, azdırma, karışıklık, kargaşa çıkarma, ara bozma, bozgunculuk, fesat gibi kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca, fitne sokmak, fitneyi uyandırmak gibi çeşitli terkipler, ara bozmak, karışıklık çıkarmak, karışıklık

³⁷ el-İsfehani, a.g.e. s. 623

³⁸ Çağrı, Mustafa, “Fitne”, a.g.e. XIII, s.156

³⁹ Çağrı, Mustafa, “Fitne”, a.g.e. XIII, s.156

⁴⁰ Buruc, 85/10

⁴¹ Çağrı, Mustafa, “Fitne”, a.g.e. XIII, s.156

meydana getirecek bir konuyu deşeleyerek, kargaşaya ve fesada sebep olmak gibi durumları ifadede başvuru olan Türkçe cümlelerdir.⁴²

Kur'an'da üç ayette fitne kavramı bu açıkladığımız anlamda kullanılmıştır.⁴³

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زِينَةٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ

“Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler.”⁴⁴

⁴² Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay. İstanbul, 1996, s. 384

⁴³ İşler, Emrullah, *Fitne Katilden Beter mi? Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu*, İslamiyat, Ankara 1999,II, s. 147

⁴⁴ *Al-i İmran 3/7; ayrıca bkz.Tevbe 9/47-48 “Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. Andolsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu.”*

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN-I KERİM'DE FİTNE KAVRAMININ
KULLANIMI

İKİNCİ BÖLÜM

A) KUR'AN-I KERİM'DE FİTNE KAVRAMININ KULLANIMI

Fitne kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de otuz dört ayette "*fitne*" şeklinde, yirmi altı ayette de türevleriyle toplam altmış yerde kullanılmıştır.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de "*fitne*" kelimesini anlam itibariyle bir veyahut iki kısım altında incelemek mümkün değildir. *Fitne*, anlam itibariyle çok anlamlı olan Kur'an kavramlarından birisidir. Bu sebeple bu kavramın geçtiği ayetler, siyak-sibak⁴⁶ bütünlüğü içerisinde ele alınarak incelenmesi gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de, *fitne* kavramı yaklaşık on bir değişik manada kullanılmıştır. Bunlar; imtihan etmek(denemek-sınamak), azap etmek, baskı ve zulüm, işkence etmek, saptırmak, mazeret göstermek, karışıklık-kargaşa çıkarmak, kafaları karıştırmak, saldırmak-öldürmek, bela- musibet, delilik, günah, anlamlarında kullanılmıştır.

1) İMTİHAN ETMEK (DENEMEK-SINAMAK) ANLAMI

İmtihan etmek, fitnenin Kur'an-ı Kerim'de en çok kullanıldığı anlam şeklidir. Yaklaşık otuz ayette *fitne* kelimesi, imtihan etmek, denemek (ihtibar), sınamak (ibtıla), anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de *fitne* kavramının kullanılarak imtihanın kastedildiği ayetlerin bütününde, Allah'ın insanları iyiliği-kötülüğü, doğru olup olmadığı belli olmak için denemeye tabi tutması şeklinde anlaşılmıştır.

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"⁴⁷

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

"Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."⁴⁸

⁴⁵ Abdalbaki, M. Fuad, a.g.e. s. 623

⁴⁶ Siyak; sözün gelişi, ifade tarzı, üslup, tarz, yol, anlatım biçimi Sibak ise; bir şeyin geçmişi, öncesi, üst tarafı, dil açısından bir ifadenin öncesi, terkip olarak Siyak-u Sibak ise; sözün gelişi ve evveliyatı ile sonundaki ifadeden hasıl olan mana anlamına gelmektedir. Daha geniş bilgi için bakınız, Mustafa Ünver, Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü, Sidre Yay. Ankara 1996, s. 76-77; Siyak-Sibakla ilgili örnekler için bkz. Halis Albayrak, Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, Şule Yay., İstanbul 1992, s. 46-47

⁴⁷ Ankebut 29/2

⁴⁸ Ankebut 29/3;

Bu ayette meçhul siygayla kullanılan fitne kelimesi, imtihandan geçirmek suretiyle kişinin imanında sadık olup olmadığını anlamak anlamında kullanılmıştır. Zebidi, bu ayetteki (لَا يُفْتَنُونَ) cümlesini (*la yumtehenun*) “İmanlarının hakiki olup olmadığı belli olsun diye imtihan edilmeyeceklerini mi sanıyorlar?” şeklinde açıklamıştır.⁴⁹

Yaratıcı insanın “iman ettim” dedikten sonra dil ile göstermiş olduğu teslimiyeti, iyi ve kötü durumlarla karşılaştığı zaman da göstermesini beklemektedir.⁵⁰ Bu iyi ve kötü olaylarla insanoğlunu buluşturmanın ifadesini fitne kavramıyla açıklamıştır. Burada fitnenin kök anlamının ne olduğunu tekrar hatırladığımızda bu imtihanın ne manaya geldiği daha kolay anlaşılacaktır.

İsfehani'nin ve otorite kabul edilen diğer dilcilerin fitne kavramını açıklarken kullandıkları “ihtibar” kelimesinin açık anlamı bu ayette ortaya çıkmaktadır. “Bir şeyi gereği gibi bilmek için denemek, deneye tabi tutmak” şeklinde açıklanan bu kavram, fitnenin sözlük anlamıyla irtibatlandırılır.⁵¹

Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını, derecesini, anlamak (bozuk olanı iyisinden ayırt etmek) için ateşte eritmek şeklinde ifadelendirilen “*fetn*” kelimesi, insanın iyi olanını kötüsünden ayırmak için sevdiği ve hoşlanmadığı şeylerin karşısına getirilerek önceden tasdik ettiği doğrulara karşı tavrının ne olacağının bilinmek istenmesi manasında kullanılmıştır.

Lügavi anlam ile Kur'an'da kullanılan anlamı karşılaştırdığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Ateş = iyi ve kötü durumlar (imtihan araçları); altın-gümüş = insan (imtihana tabi tutulan). Burada Kur'an-ı Kerim'in, fitne kavramının lügavî anlamında belirtilen anlamlara eşdeğer ifadeler kullandığı görülmektedir.

Ankebut suresi 3. ayette geçen fitne kavramı, Enbiya suresi 35. ayette şöyle açıklanmıştır:

⁴⁹ ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

⁵⁰ Şeltut, Mahmud, *Kur'an'a Doğru*, Bir Yay. İstanbul 1987, s.237

⁵¹ el-İsfehani, a.g.e. s. 624; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426; İbnu'l-Manzur, a.g.e. XII, s.317

Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir Fi'l-Akide ve's-Şeria ve'l-Menhec*, Daru'l-Fikr, Dımeşk 1998, XX, s. 185

وَنَبِّئُكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Bir deneme olarak sizi şerle de hayırla da, imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz”.⁵²

Ayette şer (kötülük) kavramının hayır (iyilik) kavramından önce kullanılması bu denemenin ilk etapta şerle olacağını ima eder. Nitekim Bakara süresi 155 ve 156. ayette, insanların karşılaşabileceği olumsuz durumlar şöyle açıklanmıştır:

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”⁵³

Bu ayette, insanların çoğu zaman eksikliğini hissetmeyip alışmış olduğu şeyleri ya elinden alarak veyahut onların sayısında ve miktarında azaltma yaparak bir denenmeye tabi tutulacağı ifade edilmiştir.⁵⁴ Şer olarak kabul edilebilecek bu hususlar, fitne yani denenme, imtihan olarak ifade edilmiştir.

Burada şunu ifade etmeliyiz ki, Allah, insana bu durumları yaşatırken onun inanma iradesini güçlendirmesi, ahlaki arınmayı gerçekleştirmesi, insanın, imanındaki kararlılığı ve erdemli yaşayışı kanıtlamaya fırsat vermesi için yapmaktadır.⁵⁵

Hayırla olan deneme de fitne kavramıyla ifade edilmiştir. Ayette kullanılan “*be-li-ye*” fiili, kök anlam olarak, denemek, eskimek, bitkin hale getirmek gibi anlamlara gelir.⁵⁶ Ancak, ayette fitne kavramı kullanılarak bir genellemeye gidilmiştir. Kapsam açısından bir mukayese yaptığımızda fitne, bu fiil kökünden türeyen “*bela*” kavramından daha geniştir. *Fitne*, beladan daha fazla zorluk, şiddet ve ağırlık ifade eder.⁵⁷

İsfehani, fitnenin (imtihanın) Allah tarafından olduğunda, bir hikmetinin olacağını göz ardı edilmemesini vurgular. Ancak, insandan gelen fitnede ise hikmet yönünün olmaması sebebiyle fitneyi ortaya çıkarmanın Allah tarafından zemmedileceğini söylemiştir.⁵⁸

⁵² Enbiya 21/35

⁵³ Bakara 2/155-56

⁵⁴ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XVII, s. 51, el-Muslih, Hamid, Kavimleri Helak Eden Günahlar, (trc; İsmail Kaya)Uysal Kitabevi İstanbul 1992, s. 54;Mir, Muntasır, Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü, (Çev;Murat Çiftkaya) İnkılab Yay. İstanbul 1996,s. 59

⁵⁵ Çağrıci, Mustafa, “Fitne”, a.g.e. XIII, s.156

⁵⁶ Ünal, Ali, a.g.e. s. 281

⁵⁷ Ünal, Ali, a.g.e. s. 281

⁵⁸ el-İsfehani, a.g.e. s. 624

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ
فِتْنَةٌ وَلَكِنَّا أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, “Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir” der. Hayır o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler.”⁵⁹ İsfehani’nin yukarıda fitne hakkında söyledikleri, bu ayetin bir tefsiri mahiyetindedir. Çünkü bu ayette Allah tarafından insanın başına gelen iyi-kötü veya nimet ve musibetin birer deneme olduğu belirtilmektedir.⁶⁰

Taberî, söz konusu ayette kullanılan *fitne* kelimesini, “zarar ve musibet” kelimeleriyle açıklamıştır.⁶¹ Taberî, ayette belirtilen *fitne* kelimesinin zarar yönünü ön plana alarak açıklamıştır. Ancak ayette fitnenin, hem fayda hem de zarar yönü vurgulanmıştır; sadece zarar veya sadece fayda yönünü öne çıkarmak bu kavramın anlam genişliğini daraltmak olur.

İnsanın içerisinde bulunduğu kötü şartların iyi olanla değiştirilmesi neticesinde kişinin nasıl bir tavır takınacağıının beklenmesinin bir fitne (sınama)⁶² olduğu ayetin devamında belirtilmiştir. “Hayır o, bir imtihandır (fitnedir), fakat çokları bilmezler.”⁶³

Diğer bir ayette fitne kelimesi, insan hayatında iki önemli unsur olan mal ve evlat, (yani biri hayatın diğeri ise soyun devamı için gerekli iki öge) insanın imtihan edileceği hususlar olarak, yaratıcı tarafından tayin edilmiştir.

“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir (fitnedir) ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.”⁶⁴ Enfal suresi 28. ayette *fitne* kelimesi açık anlamda deneme, imtihan manasında kullanılmıştır.

İnsan, hayatta kendisine huzur verecek, gönlünü teskin edecek olan çeşitli nimetlerle karşı karşıya kaldığında, bu geçici olan şeylere ebedilik atfederek körü körüne bağlanacak mı, yoksa onları bir deneme vasıtası bilerek ona göre mi

⁵⁹ Zümer 39/49

⁶⁰ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XXIV, s. 30

⁶¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, XII, s. 16

⁶² en-Nehhas, Ebi Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, İ'râbu'l-Kur'an, Alem Kütüb, Beyrut, trs. IV, s. 15

⁶³ Zümer 39/49; Ayrıca buna benzer ayetler için bkz. Enam 6/ 53, Taha 20/85, 90, 131; Araf 7/155, İsrâ 17/60, Enbiya 21/111, Hac 22/53, Furkan 25/20, Saffat 37/63, Neml 27/47, Sad 38/24,34, Duhan 44/17, Kamer 54/27, Mümtehine 60/5, Teğabun 64/15, Müddessir 74/31, Cin 72/17

⁶⁴ Enfal 8/28

davranacak? Böyle bir imtihanda iman eden ve inkâr eden eşittir.⁶⁵ Ayetteki fitne kelimesi bir imtihan anlamında kullanılmıştır.

Malın fitne unsuru olduğu hadiste de teyid edilmiştir. Nitekim “*Her ümmetin bir fitnessi vardır, benim ümmetimin fitnessi de maldır*” hadisi fitnenin imtihan anlamını göstermektedir.⁶⁶

أَوَّلًا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَكَّرُونَ

“*Onlar, her yıl bir veya iki kez (çeşitli belâlarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tövbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar.*”⁶⁷

Tevbe suresi 126. ayette ise fitne, açık olarak “belayla imtihan edilme” anlamında kullanılmıştır. Bu imtihan araçları; kıtlık, sıkıntı, darlık, çeşitli hastalıklar ve ağrılar şeklinde açıklanmıştır.⁶⁸

Allah, yeryüzüne göndermiş olduğu bütün insanları bir imtihana tabi tutmuştur. Bu imtihana peygamberler de dahil edilmiştir. Yaratıcının, insan nevinden resul göndermesi, insanlığa uygulanan kanunlara peygamberlerin de tabi olduğu anlamına gelir. Peygamberleri, Allah’tan aldığı vahyi insanlığa ulaştıran bir postacı olarak görmek son derece yanlıştır. Onlar da bu imtihanın bir parçası durumundadırlar. Hatta normal bir insandan daha fazla sıkıntıya uğramışlardır.

وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ

“*Ve sen, birini öldürdün de seni endişeden kurtardık. Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik. Bunun için yıllarca Medyen halkı arasında kaldın. Sonra takdire göre (bu makama) geldin ey Musa!*”⁶⁹

Kur’an, Hz. Musa’nın hayatından bir kesiti anlatırken onun çektiği sıkıntılarının ve imtihanın şiddetini, büyüklüğünü ifade etmek için, (*وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا*) “*Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik*”) ayetinde fitne kavramını kullanmıştır. Ayrıca bu ayete “seni her

⁶⁵ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. IX, s. 296; el-Cezairi, Ebubekir, Kur’an’dan İlahi Çağrılar, İhtar Yay. İstanbul 1998, s. 319

⁶⁶ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünenü’t-Tirmizi, İstanbul 1981, Zühhd, I-V, 26; el-Cevzi, a.g.e s. 478

⁶⁷ Tevbe 9/126

⁶⁸ Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’an, Buruc Yay. İstanbul 2002, VIII, s.459; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XI, s. 243; el-Cevzi, a.g.e. s. 480

⁶⁹ Taha 20/ 40

türlü zorluktan kurtardık, seni risalete elverişli hale getirdik, seni alabildiğine temizledik” şeklinde anlamlar da verilmiştir.⁷⁰

Bu ayette tekil ve çoğul kullanılan “f-t-n” fiili, kök anlamıyla aynı doğrultuda kullanılmıştır. Altın ve gümüşün iyisini kötüsünden ayırt etmek için ateşe atılma işlemi, çeşitli durumlarla insanın kişilik yönünden terakkisini sağlamak, naif yapısını her türlü zorluğa katlanabilen bir hususiyetle değiştirmek şeklinde yorumlanabilir.

Bu ayette kullanılan fitne kelimesi, deneme, imtihan etme⁷¹ anlamında kullanılmıştır. Zira bu şekilde anlamlandırmak, Hz. Musa’nın anlatılan hayat kesitinin sonuç bölümüne daha uygundur.

2) AZAP ETMEK, YAKMAK ANLAMLI

Fitne kavramının kök anlamıyla irtibatlı olarak kullanıldığı mânâlarından birisi de “azap etmek, yakmak”tır. Fitne kavramı Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde, “imtihan ve sınaama etmek mecazi anlamının dışında gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Kök anlamındaki ateşe atıp yakmak anlamı açıkça belirtilmiştir. Ancak burada ateşe atılıp yakılan altın ve gümüş olmayıp inkârı ve günahlarından ötürü kendisine azap edilen insandır.

İlk olarak Enfal suresindeki ayeti ele alarak fitne kavramının bu anlamı üzerinde duracağız.

وَأْتَقُوا فِتْنَةً لِّاتُّصِبَّيْنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Bir de öyle bir fitneden(azaptan) sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah’ın azabı şiddetlidir.”⁷²

Ayetteki fitne kelimesinin hangi anlamda kullanıldığını anlamak için ayet içerisinde adeta birbirini tefsir eden diğer kavramlara bakmak gerekir. Ayette kullanılan “z-l-m” fiili Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle en çok kullanılan fiil çeşididir.⁷³

⁷⁰ Kurtubi, a.g.e. XI, s. 343; Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur’an*(çev.Mehmet Ali Sönmez), D.İ.B.Y. Ankara 1998, s.342-43

⁷¹ Havva, Said, *el-Esas fi’t-Tefsir*, Şamil Yay. İstanbul 1991, IX, s. 43; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XVI, s. 207

⁷² Enfal 8/25

⁷³ Abdalbaki, Muhammed Fuad *el-Mu’cemu’l Mufahres*, s. 534-38

“z-l-m” fiili sözlükte, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koyma,⁷⁴ gerek eksiklik, gerek fazlalık, gerekse yer ve zaman bakımından saptırma anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Kur’an’da ise, şirke düşmek,⁷⁶ faizli muamelede bulunmak,⁷⁷ yetimlerin mallarını haksız yere yemek,⁷⁸ yeryüzünde fesat çıkarmak, refahla şımararak,⁷⁹ Allah’ın çizdiği sınırların dışına çıkmak ve bunda ısrar etmek,⁸⁰ haksız yere bir cana kıymak⁸¹ şeklindeki kötü fiilleri işlemek “zulüm” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁸² Kısaca zulüm, Allah’ın emrettiklerinin aksini yapmaktır.

Enfal suresi 25. ayette kullanılan fitne kavramının “zulüm” kelimesiyle bir irtibatı vardır. Kur’an’a baktığımız zaman, “zulüm” kelimesinin “azap” kelimesiyle beraber kullanıldığını görürüz.

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نَعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نَكْرًا

“O, şöyle dedi: Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; sonra Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.”⁸³

Zalimlere nasıl bir ceza verildiği ve verileceği bu ayette ve diğer örnek olarak gösterdiğimiz ayetlerde açık ve net bir şekilde belirtilmiştir. Bu ayette haksızlık edene (مَنْ ظَلَمَ) hem dünyada hem de ahirette bir cezalandırmanın söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca dikkat çekici olarak dünya ve ahiretteki ceza eylemi “azap” fiiliyle ifade edilmiştir. (نُعَذِّبُهُ - فَيُعَذِّبُهُ) Buradan şunu anlıyoruz ki, zulüm ile beraber kullanılan ve ceza eylemini açıklayan kavramın azap anlamında olması daha doğrudur.

كَذَابٍ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ
وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ

⁷⁴ er-Razi, *Muhtaru's-Sihah*, s. 346

⁷⁵ Ünal, Ali, a.g.e. s. 332

⁷⁶ Lokman 31/13

⁷⁷ Bakara 2/279

⁷⁸ Nisa 4/10

⁷⁹ Hud 11/116

⁸⁰ Bakara, 2/229

⁸¹ Maide, 5/29

⁸² Ünal, Ali, a.g.e. s.332

⁸³ Kehf, 18/87; Bu anlamda kullanılan bazı ayetler şunlardır; Zuhruf, 43/39,65, Bakara, 2/59,165, A'raf,7/165, Yunus, 10/52, Hud, 11/67,94,113, Nahl, 16/85, Sebe, 34/42, Furkan, 25/19,37, Hac, 22/25,45, Nisa, 4/10,103, Al-i İmran, 3/128, İbrahim, 14/22, Şura, 42/44,45, Haşr, 59/17, İnsan, 76/31, Enfal, 8/54

“(Evet bunların durumu), Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı; biz de onları günahlarından ötürü helâk etmiştik ve Firavun ailesini (denizde) boğmuştuk. Hepsi de zalimler idiler.”⁸⁴

Bu ayette “helak etmek ve boğmak” fiilleri kullanılmıştır. Firavun ailesinin zalim bir topluluk olduğu açıklanmış ve zalim olmaları sonucu bir azap tahakkuk etmiştir. Bu azap ise, o zalim topluluğun helak edilmesi ve boğulmasıdır. Ayrıca bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Enfal suresi 25. ayette kullanılan fitne kavramını “azap” şeklinde açıklamak Kur’an’ın bağlamı açısından daha uygundur. Kurtubî, İbn-i Abbas’ın, bu ayetteki fitne kavramını, münkerin yayılmasına göz yummanın neticesinde başa gelen azap şeklinde açıkladığını bildirmektedir.⁸⁵ Ayrıca Taberi, Kurtubi, Alusî de, bu ayetteki fitneyi, münker olarak kabul edilen fiiliyatla karşı karşıya kalan müslümanın hiçbir davranışta bulunmaması neticesinde başına gelecek olan azabı ifade ettiğini açıklar. Bu azaptan kurtulmak için münkerin aleni olarak işlendiği toplumu terk etmek gerekir.⁸⁶

Zemahşeri, (Enfal 8/25’te) kullanılan fitne kavramını iki şekilde açıklamıştır. Bunlardan birincisi “günah” ikincisi ise “azap” kavramlarıdır.⁸⁷ Buradaki fitne kelimesinin “günah” anlamına geldiğini söyleyemeyiz. Zira insanlara isabet eden günah değil, azaptır. Çünkü insanlar günahı kendi hür iradeleriyle işlerler ama, azabı kimse istemez.⁸⁸ Buradaki ceza toplumda işlenen günahların neticesinde oluşan bir cevap niteliğindedir. Suyutî, Neseî, bu ayetteki fitne kelimesine “azap (ta’min-i azab)” anlamını vermişlerdir.⁸⁹

⁸⁴ Enfal, 8/54

⁸⁵ Kurtubi, a.g.e. VIII, s.15-16; Ayrıca bkz. İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 96

⁸⁶ Taberi, a.g.e. VI; s. 287; Kurtubi, a.g.e. VIII, s.16; Alusi, a.g.e. IX-X, s. 192; Daha geniş bilgi için Bakınız Dumlu, Ömer, Kur’an-ı Kerim’de Ma’ruf ve Münker, Ravza Yay. İstanbul 1984, s. 156, el-Umeri, Celalüddin, Kur’an ve Sünnet’te Emr-i Ma’ruf Nehy-i Münker, (Tarih ve Siyasi Tahlil Açısından), (çev. Mehmet Karablut), İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 159

⁸⁷ Zemahşeri, Ebi’l-Kasım Mahmud b. Ömer, el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavili fi Vücuhi’t-Te’vil, Daru İhya Tüрасü’l-Arabiyye, Beyrut 1997, II, s. 201

⁸⁸ İşler, Emrullah, a.g.m. s. 145

⁸⁹ es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, ed-Dürü’l-Mensur fi’t-Tefsiri’l-Me’sur, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2000, III, 322; en-Neseî, a.g.e. II, s.100; el-Mahalli, es-Suyuti, Tefsiru’l-Celaleyn, I, s.153

Taberi, İbn-i Kesir, Vehbe Zuhayli, Hamdi Yazır, Süleyman Ateş, ayette geçen fitne kelimesini “*belâ ve musibet*” şeklinde açıklamışlardır.⁹⁰ Ayrıca Ateş, bu ayetteki fitneyi, Hz. Osman devrinin sonunda ve Hz. Ali döneminin başında ortaya çıkan karışıklıklar (özellikle Cemel vakasına işaret) olduğunu söyleyenlerin bu yorumlarını, Kur’an ayetlerini kendi toplumsal şartlara uydurma ve o şartların içlerinde uyandırdığı kanaatlere benzetme isteğinden doğduğunu belirtmiş ve böyle yorumların yanlış olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁹¹

Muhammed Esed’in Enfal 8/25’te kullanılan fitne kavramına özel bir açıklama yaptığını görüyoruz. Bu ayetteki fitne kavramını “*kötülük yönündeki ayartı*” şeklinde açıklayan Esed, fitnenin çok anlamlı bir kavram olduğunu, bu çok yönlülüğü kapsayan bir anlam olarak “*kötülük yönündeki ayartı*” şeklinde bir anlam vermeyi tercih ettiğini belirtir.⁹²

Ayette kullanılan kelimelerden biri de Allah’ın sıfatlarından biri olan “*شَدِيدُ الْعِقَابِ*” “cezası çok şiddetli” manasında olan terkiptir. “*Fitne*” ve “*şedidu’l-ikab*” arasındaki ilişki failin sıfatı ve yaptığı eylem arasındaki ilişkiye benzemektedir. Allah’ın sıfatı, cezası çok can yakıcı olması, yaptığı eylemi de bu can yakmaya sebebiyet veren azabıdır. Dolayısıyla Enfal 8/25’te kullanılan fitne kavramına “*azap*” anlamı vermek daha doğrudur.

Azap etmek, yakmak anlamındaki diğer ayetler ise Zariyat suresinde bulunmaktadır.

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

“O gün onlar ateşe sokulacaklardır.”⁹³ “Azabınızı tadın! Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.)”⁹⁴

Bu iki ayet, hesap gününde cehenneme atılacaklar hakkındadır. Dolayısıyla ateşle alakalı olması çok normaldir. Zariyat 13’üncü ayette meçhul sığa ile kullanılan

⁹⁰ Taberi, a.g.e. VI; s. 287; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 96; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. IX, s. 288; Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, Azim Yay. İstanbul, trs. IV, s. 218; Ateş, Süleyman, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul 1988, III, s. 301; Mahluf, Hüseyin Muhammed, Kelimatu’l Kur’an Tefsir ve Beyan, Cihan Yay. İstanbul 1985, s. 147;

⁹¹ Ateş, Süleyman, a.g.e. III, s. 301

⁹² Esed, Muhammed, Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir), Trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999, I, s. 326

⁹³ Zariyat, 51/13

⁹⁴ Zariyat, 51/14

(النفار) ateşe atıp yakmak, azap etmek anlamındadır. Zira ayetteki “ateş” (يُفْتَنُونَ) kelimesi bu anlamı teyid etmektedir. Ayrıca “*tadın*” şeklindeki fiil, Kur’an’da cehennem ve ateş ile birlikte kullanıldığında “*azabı tadın*” anlamına gelmektedir. Çünkü cehennem her yönüyle azap(ceza) yeridir.

Bu iki ayete müfessirlerin çoğu “ateşe atılıp yakılarak azap edilme” şeklinde anlam vermişlerdir.⁹⁵

“Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.)”⁹⁶ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

Kurtubî, bu ayette kullanılan “هَذَا” zamirinin müennes kipi olan “هَذِهِ” şeklinde kullanılmamasını, burada “*fitne*” kelimesinin kendisi müennes bir kelime olmakla birlikte müzekker bir kelime olan “azap” anlamında olmasından kaynaklandığını belirtir.⁹⁷ Neseî de aynı görüştedir.⁹⁸

Zariyat 13-14’üncü ayetlerdeki *fitne* kelimelerini ateşte yakmak, azap etmek şeklinde anlamlandırmak hem kök anlamına hem de ayet bütünlüğüne daha uygundur.

3) BASKI, ZULÜM ve ŞİRK ANLAMI

Aşağıdaki ayetlerde hemen hemen aynı şekilde kullanılan *fitne* kelimesine değişik anlamlar verilmiştir.

⁹⁵ Taberi, a.g.e. XIII, s. 252; Kurtubi, a.g.e. XVI, s. 353; Beydavi, a.g.e. V, s. 236; Zemaşeri, a.g.e. IV, s. 401; Neseî, a.g.e. IV, s. 183; Suyuti-Mahallî, a.g.e., II, s. 192; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XXVII, s. 8; Mahluf, a.g.e.s.440; en-Nehhas, a.g.e. IV, s. 238; Ateş, a.g.e. IX, s. 55(S. Ateş, bu ayette kullanılan *fitne* kavramına, insanın ateşe atılıp yakılarak azap edilmesi anlamını vermekten ziyade, *fitne* kavramının kök anlamıyla bir bağlantı kurar. Nasıl ki, halisini tortusundan ayırt etmek için altın ve gümüş ateşe atılıyorsa, ruhlara yapılan şer ve günah kirlerinin de ahiret ateşiyle ruhlardan ayrılacağını, yani cehennem ateşiyle ruhların tasfiye ve terbiye edileceğini söyler. Ancak burada bir yanlış mukayese vardır. *Fitnenin* kök manasında olan, madenlerin ateşe atılması, Kur’an tarafından insanı imtihan etme anlamında mecazi bir anlamda kullanılmıştır. Çeşitli bela ve musibetlerle insanları deneme anlamındadır. S. Ateş bu ayetteki *fitne* kelimesine imtihan anlamı vermiş olsaydı doğru bir mukayese yapmış olurdu. Ancak hem azap anlamı verip hem de ahirette tekrar bir imtihandan bahsetmesi hem *fitne* kelimesinin kök anlamına hem de Kur’an’ın “ebedi azab”(azab-ı huld) tehdidinde aykırıdır.)

⁹⁶ Zariyat, 51/14

⁹⁷ Kurtubi, a.g.e. XVI, s. 353-54

⁹⁸ Neseî, a.g.e. IV, s. 183

Bakara suresi 193, 217 ve Enfal suresi 39. ayetlerde geçen fitne kelimesi, bir çok mealde, olduğu gibi Türkçe'ye aktarılmıştır.⁹⁹ Bu ayetlerdeki *Fitne* kelimesi de hemen hemen bütün klasik tefsirlerde şirk ve inkâr (küfür) şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁰

Bu ayetlerde kullanılan fitne kelimesini tercüme ederken ayette kullanıldığı şekliyle hiç değiştirmeden tercüme ettiğimizde fitne kelimesini tek bir anlamda dondururuz ki bu yanlıştır. Anlam donması yeni perspektiflerin ortaya çıkmasını engeller. Bu hem Kur'an'ın ruhuna hem de usûlüne aykırıdır. Nitekim aşağıdaki ayetlerde buna dikkat edilmediği takdirde ayetlerin sahih anlamları anlaşılmamış olur.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينَ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ
“Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.”¹⁰¹

Ayet, Mekke'de müşriklerin, müslümanlara dinlerinden dolayı yapmış oldukları işkence ve her türlü eziyete devam etmeleri üzerine inmiştir.¹⁰²

Bu ayetle birlikte, özellikle Akabe biatları sonrasında Müslümanların, kendilerine işkence ve eziyet eden kişilere, karşı koyabilecekleri yani, onlarla savaşabilecekleri belirtilmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla motamot tercüme, bu anlamları yansıtmamaktadır.

Razi, Bakara 2/193'teki ayette ifade edilen *fitne* kelimesinin, şirk ve küfür anlamında olduğunu belirterek ayetin “Ey Mü'minler! Sizi vatanlarınızdan sürenlere karşı üstün gelmek için gayretli olun, aksi takdirde küfre düşebilirsiniz(ya da tekrar şirke dönebilirsiniz)” anlamına geldiğini ifade eden bir görüşün mevcudiyetinden söz

⁹⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, Bilmen Yay. İstanbul 1982, I, s. 188; Aydın, Abdullah, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Aydın Yay. İstanbul 1979, s. 31; Yavuz, A. Fikri, Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi, Sönmez Yay. İstanbul, trs. s. 31;

¹⁰⁰ Taberi, a.g.e. II, s. 262; İbn-i Kesir, Dahhak'ın İbn-i Abbas'tan yapmış olduğu rivayete göre; Mücahid, Hasan, Katade, Süddi, Mukatil ve Zeyd b. Eslem'in de bu görüşte olduğunu bildirir. Bkz. Sabuni, M. Ali, Muhtasar Tefsiru İbn-i Kesir, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1996, I, s. 170; Alûsî, Şihabuddin Mahmud, Ruhü'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'el Mesânî, İhyau Tûrasi'l-Arabi, Beyrut 1985, I-II, s. 76; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l Kadir, Daru'l Muğni, Riyad, 1997, I, s.248; es-Sabunî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr, Daru'l-Kalem, Halep, 1994, I, s. 126; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. IX, s. 321; M. Reşid Rıza, ayette ifade edilen *fitne* kavramını; “müşriklerin, dini konularda, Müslümanların akıllarına şüphe düşürmeleri” şeklinde açıklamıştır. Bkz. Tefsiru'l-Menar, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999, II, s. 204; Beydavi, a.g.e. I, s. 502; Vehbi, Mehmet, Hulasâtu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Üçdal Yay. İstanbul 1996, I, s. 330; Bilmen, Ömer Nasuhi, a.g.e. I, s. 188; Aydın, Abdullah, a.g.e. s. 31; Yavuz, A. Fikri, a.g.e. s. 31; Koçyiğit, Talat-Cerrahoğlu, İsmail, Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, D.İ.B.Y. Ankara 1990, I, s. 358

¹⁰¹ Bakara 2/193, Enfal 8/39

¹⁰² Razi, a.g.e. VIII, s. 128

¹⁰³ Razi, a.g.e. VIII, s. 129; Rıza, M. Reşid, a.g.e. IX, s. 554

eder.¹⁰⁴ Razi'nin ifade ettiği bu ikinci görüş, insanlara dinlerinden dönmek için yapılan baskı ve zulme karşı seyirci kalmanın cezası şeklinde de anlaşılabilir.

M. Reşid Rıza bu ayeti, inancından dolayı her türlü eziyet, baskı ve işkenceye maruz kalan müslümanlar için bir çıkış yolu olarak gösterir. Ve ayette ifade edilen *fitne* kavramının, inancı yaşama hususunda her türlü kısıtlama ve tecavüz anlamına geldiğini belirtir.¹⁰⁵

Fitne kavramının baskı, zulüm ve şirk anlamı aşağıdaki ayetlerde görülmektedir:

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجَكُمُ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ
عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمُ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمُ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“ Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne), adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir. ”¹⁰⁶

فِتْنَالِ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفِّرَ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ
أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ
فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne) de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar. ”¹⁰⁷

¹⁰⁴ Razi, a.g.e. III, s. 142; Ayrıca bkz. Beydavi, a.g.e. III, s. 108

¹⁰⁵ Rıza, M. Reşid, a.g.e. II, s. 170

¹⁰⁶ Bakara 2/191

¹⁰⁷ Bakara 2/217

Taberî, “*fitne kalmayıncaya, Allah’tan başkasına ibadet edilmeyinceye dek*” ayetini açıklarken, “Ben insanlarla Allah birdir deyinceye kadar savaşmakla emrolundum”¹⁰⁸ hadisini delil getirerek yorum yapmıştır.¹⁰⁹ Taberî, müslümana dininden dönünceye kadar çeşitli yaptırımlar uygulamak, küfre zorlamak, putperestliğe döndürmek anlamlara da işaret etmiştir.¹¹⁰

Fahreddin Razi, Bakara suresi 191. ayette kullanılan *fitne* kelimesinin anlamı hakkında iki görüşün olduğunu vurgular. Bunlardan birincisi, müfessirlerin kahir ekseriyetinin benimsemiş olduğu “küfür” anlamı; ikincisi ise, imtihan anlamıdır. Fitnenin imtihan anlamı ise; “Müminlerin (özellikle harpte), vatan savunmasında ve ayrıca dini yayma hususunda gevşek davranmalarıdır. Gevşeklik *fitne* olmaktadır. Bu sebeple, *fitne* öldürmekten daha beterdir” şeklinde açıklamıştır.¹¹¹

Bu ayetlerdeki *fitne* kelimesini “şirk ve inkâr” şeklinde yorumlamanın diğer ayetlerle bir çelişki oluşturacağını söyleyenler de vardır. Onlara göre “şayet Bakara 2/193, Enfal 8/39’daki ayetlerde kullanılan *fitne* kavramını “şirk ve “inkâr” anlamında mana verirsek o zaman, şirk ve küfür yok oluncaya kadar savaşılması emredilmiş olmaktadır. Oysa Kur’an, Hz. Peygamberin ne kadar çaba harcarsa harcasın, insanların kahir ekseriyetinin iman etmeyeceğini ifade etmiştir.¹¹² Bu ayetlerde kullanılan *fitne* kavramının “şirk ve küfür” diye yorumlanması durumunda kişiye yerine getiremeyeceği bir işi emretmiş olmaktadır. Şirk ve küfrü tamamıyla ortadan kaldırmak istenmiş olur ki bu, kişinin mükellef olduğunun çok üzerinde bir şeydir. Zaten Allah insana gücünün yetmeyeceği bir şeyi emretmeyeceğini çeşitli ayetlerde vurgulamıştır.(Bakara 2/286)”¹¹³

Ancak bize göre, bu ayetlerdeki *fitne* kelimelerini, “şirk ve küfür” şeklinde yorumlamak Kur’an ruhuna aykırı değildir. Çünkü müfessirlerin çoğu, *fitne* kelimesinin “şirk ve küfür” anlamı yanında, baskı ve zulüm anlamlarını da belirtmişlerdir. Bunu daha iyi anlayabilmek için, bahse konu olan ayetlerdeki *fitne* kavramlarının karşılığı olarak kullanılan şirkin, böyle bir anlamı tercih eden müfessirler nazarında ne anlama geldiğine bakılması gerekir.

¹⁰⁸ Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu Buhari*, İstanbul 1982, İman, 4

¹⁰⁹ Taberî, a.g.e. II, s. 262

¹¹⁰ Taberî, a.g.e. II, s. 263; İbn-i Kesir ve Alusi de, ayetteki *fitne* kelimesine “şirk” şeklinde bir anlam verdikten sonra, “mü’mini dininden döndürebilecek şeyler” şeklinde bir yorumda bulunur. Bkz. *Ruhu'l-Meani*, IX-X, s. 207; *Muhtasar Tefisiru İbn-i Kesir*, I, s. 191

¹¹¹ Razi, a.g.e. III, s. 142

¹¹² Yusuf 12/103

¹¹³ Altuntaş, Halil, *İslam’da Din Hürriyeti’nin Temelleri*, D.İ.B.Y. Ankara 2000, s.62

Ş-r-k fiilinin mastarı olan “şirk” kelimesi, ortak olmak anlamına gelir.¹¹⁴ Kur’an’da, Allah’a uluhiyet hususunda ortak koştak ve ondan başkasına ibadet etmek anlamlarında kullanılır.¹¹⁵ Bu tiyetteki kişiler ise “müşrik” diye adlandırılır.¹¹⁶

Müşrik kimselerin özellikleri Kur’an’da çokça bahsedilen konulardandır. Dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi, müşriklerin kendi dinlerine uymayan insanlara karşı yaptıkları baskı, zulüm ve işkencelerdir. Örneğin Kur’an, Hz. Nuh ile Müşrikler arasında geçen muhavereyi bize şöyle anlatır:

“Dediler ki: Ey Nuh! Eğer(peygamberliğine) son vermezsen taşlananlardan olacaksın”¹¹⁷

Diğer bir ayette ise Hz. Nuh“(Bana)büyük büyük tuzaklar kurdular”¹¹⁸ şeklinde bir eziyetten bahsetmektedir.

Hz. İbrahim ile müşrikler arasında cereyan eden olaylarda bu nevi örnekler arasındadır.

Nemrut etrafındakilere, Hz. İbrahim için: “Onu öldürün veya yakın”¹¹⁹ emrini vermiştir.¹²⁰

Hz. Musa, müşriklerin başı olan Firavun tarafından, hapse atılmakla ve öldürülmekle tehdit edilmiştir.¹²¹

Müşrikler, Hz. Peygamber ve ona inananları davalarından vazgeçirmek için, onlara çok çirkin lakaplar takıyorlar, ekonomik boykotlar uyguluyorlar, kimisini dövüyorlar, hapse atıyorlar, kimisini de aç ve susuz bırakıp kızgın çöl kumuna yatırarak eziyet ediyorlardı.¹²²

Bu ayetler ışığında şirk ve müşrik kavramlarını değerlendirirsek, müfessirlerin şirk hangi anlamda kullandığını daha iyi anlamış oluruz.

Bakara, 2/191,193,217 ile Enfal, 8/39 ayetlerde kullanılan *fitne* kavramını, “şirk ve küfür” şeklinde yorumlayan müfessirler, şirk kelimesini daha genel anlamda kullanmışlardır. Yani şirk kavramı, kendi içerisinde bu kavramları zaten barındırır.

¹¹⁴ el-İsfehani, a.g.e. s.381

¹¹⁵ Soysaldı, H. Mehmet, Kur’an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar, Çağlayan Yay. İzmir1997, s. 64

¹¹⁶ Tevbe, 9/30-31

¹¹⁷ Şuara, 26/116

¹¹⁸ Nuh, 71/21

¹¹⁹ Ankebut, 29/24

¹²⁰ Canan, İbrahim, Hz. İbrahim’in Mesajı, Şule Yay. İstanbul 1998, s. 130

¹²¹ Şuara, 26/29

¹²² Macit, Nadim, Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Damla Matb. Konya 1992, s. 269-70; Ünal, Ali, a.g.e. s. 148

Baskı, zulüm, eziyet ve işkence gibi kavramların yerine “şirk” kelimesini kullanmalarının sebebinin bu olduğu kanaatindeyiz.

Örneğin Taberi, İbn-i Kesir, Kurtubi, Fahreddin Razi, Zemahşeri, Beydavi, Suyuti, Alusi, Nesefi, ilk anlam olarak “şirk” kavramı vererek açıkladıkları *fitne* kelimesini, asıl mana olarak, müslümanlara dinlerinden dönmek için yapılan baskı, zulüm ve işkence anlamlarına geldiğini belirtmişlerdir.¹²³ Buradan “şirk” kelimesinin, müfessirler tarafından genel ve geniş bir kelime olması sebebiyle de kullanılmış olduğu anlaşılabilir.

Kur’an meallerimizde *fitne* kelimesine nasıl anlamlar verildiği ve hangi anlamın doğru veya yanlış olduğu hususunda müstakil bir makale kaleme alan Emrullah İşler, Bu ayetlerdeki *fitne* kelimesine verilmesi gereken anlamlar hakkında şunları söylemektedir:

“Şimdi *Fitne* kelimesine nasıl bir anlam verilmelidir ki, ölümden daha şiddetli ve daha kötü olsun. Eğer fitneyi dilimizdeki karışıklık, kargaşa çıkarmak anlamlarıyla çevirirsek bu anlamda *Fitne* çıkarmak adam öldürmekten daha beter olmaz. Çünkü çıkarılan fitnenin varabileceği en kötü netice zaten ölümdür. *Fitne* çıkarmak öldürmeden beterdir denildiğinde bir şeyin öncülü, varabileceği en kötü neticeden daha zararlı görülmüş olur ki, bu mantiken doğru ve mümkün değildir.”¹²⁴

Öldürülmekle kişinin dünya hayatı yıkılırken, şirkte ise ebedi hayatı mahvolmaktadır. Bu yüzden *fitne* cinayetten beterdir.

Süleyman Ateş, bu ayetlerdeki *fitne* kelimesini, “müslümanlar arasında bozgunculuk çıkarmak, vicdanlar üzerinde baskı yapmak, insanların hürriyetini kısımak” şeklinde açıklamıştır.¹²⁵ Ateş bu açıklamasıyla din hürriyetinin serbestiyetine getirilen her türlü kısıtlamanın *fitne* unsuru olduğunu belirtmiştir.

Seyyid Kutub, Bakara 2/193, Enfal 8/39’daki ayetlerde kullanılan *fitne* kavramını önce din kelimesini öne alarak açıklamaya çalışmıştır. Kutub, bu ayetlerdeki dini tağutların egemenliğinde ve fertleri baskı altında tutan sistemlerin varlığında somutlaşan maddi engelleri ortadan kaldırmak şeklinde tarif etmiş, yeryüzünde Allah’ın

¹²³ Taberi, a.g.e. II, s. 263; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 105; Kurtubi, a.g.e. III, s. 185; Razi, a.g.e. IV, s. 37; Zemahşeri, a.g.e. I, s. 263; Beydavi, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Tefsiru’l-Beydavi*(Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil), Daru’l-Fikr, Beyrut 1996, I, s. 476; Suyuti, a.g.e. I, s. 370; Alusi, a.g.e. I-II, s. 76,109; Nesefi, a.g.e. I, s. 108; Ayrıca bkz. Rıza, M. Reşid, a.g.e. II, s. 170

¹²⁴ İşler, Emrullah, a.g.m. II, s. 147

¹²⁵ Ateş, Süleyman, a.g.e. I, s. 335

otoritesinden başka bir otoritenin kalmayacağı bir hürriyetin tesis edilmesi ve bu maddi engellerin ortadan kaldırılmasıyla insanların, diledikleri inancı seçmekte serbest bırakılabileceğini vurgulamıştır.¹²⁶ Buna göre dine baskı yapmayan sistemler fitne unsuru olmazlar.

Baskı ya da ayartma yolu ile kişiyi dininden uzaklaştırmaya kalkışmak, insan hayatının en kutsal değerine karşı saldırıya geçmek demektir şeklinde külli bir kaideyi hatırlatan Kutub, bu saldırının adam öldürmekten daha ağır bir suç olduğunu, insanı öldürmekten, canını almaktan ve hayatını yok etmekten daha ağır bir cürüm olduğunu söylemiştir.¹²⁷ Söz konusu *fitne* ister tehdit, yıldırma ve fiili işkence yolu ile olsun; ister insanları saptıracak, yozlaştıracak, Allah'ın yolundan soğutacak, Allah'ın dinine karşı gelmeyi kendilerine sempatik saydıracak toplumsal ve politik şartlar oluşturma yoluyla olsun herhangi bir farkın olmayacağını vurgulamıştır. Bunu ikinci fitne yolu olarak kabul eden Kutub, en yakın ve en bilenen olarak Komünizm örneğini vermiştir.¹²⁸

Bu ayetlerde (Bakara 2/193, Enfal 8/39) kullanılan fitne kavramını, Allah'a ibadet etmekten insanı alıkoymak yani ibadet hürriyetini elinden almak şeklinde belirtmiştir.¹²⁹

Celal Yıldırım, Seyyid Kutub'u teyid edici bir şekilde bu ayette kullanılan fitne kavramını çeşitli olumsuz yönleriyle ortaya koyar. Fitneyi, toplumun dinine, inançlarına saldırmak, kökleşmiş iyi adet ve geleneklerin karşısına çıkıp onları anlamsız bir biçimde değiştirmeye çalışmak şeklinde maneviyatı yıkan bir olgu olarak tarif eder. Ayrıca, milli bütünlüğü parçalamaya çalışmak, mezhep sürtüşmesine ortam hazırlamak; mal, can, ırz, namus, ilim ve milli kültüre ağır darbe indirmek, bunları değersiz hale getirmeye çalışmak(planlı ve sistematik bir şekilde), kadınları birer eğlence ve şehvet vasıtası haline düşürmeye kalkışmak şeklinde manevi ve mukaddes olan her şeyin düşmanı olarak tasvir eder.¹³⁰ Kur'an işte bu ayetleriyle bu tür fitnelere karşı çok uyanık olmayı emretmiş ve bunlara karşı ciddi önlemler alınmasına dikkat çekmiştir. Çünkü savaş, insanın en çok geçici hayatını alır dünyasını yıkar. Fitne ise; hem din ile dünyayı hem de ahiret hayatını yıkar. Milleti birbirine düşürüp iç savaşa sürükler. Bu anlamda fitne, insanı dert, bela, üzüntü, azap, itikatsızlık, ruhi bunalım gibi fena ve kötü durumlara

¹²⁶ Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Dünya Yay. İstanbul 1989, V, s. 190

¹²⁷ Kutub, Seyyid, a.g.e.V, s. 190

¹²⁸ Kutub, Seyyid, a.g.e.V, s. 190

¹²⁹ Kutub, Seyyid, a.g.e.V, s. 190

¹³⁰ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay. İzmir I, s. 520

düşürmek anlamına gelir.¹³¹ Yıldırım'ın yapmış olduğu bu tespit, özellikle toplumsal bir hastalığı teşhis edip çözüm yolu göstermesi yönüyle mühimdir.

Kur'an'ın, savaşın dediği bu fitne aslında bütün insanlık için bir problem teşkil etmektedir. Böyle kötü bir durumun dünyanın herhangi bir yerinde olması bile milletlerin hayatını tehdit eder bir yapıdadır. Çünkü hiçbir millet bu kötü durumun yarın kendilerine sıçramayacağını garanti edemez. Küreselleşen dünyanın, nasıl birbirini takip edip iyi veya kötü yönde örnek aldığı ortadadır. Aslında Kur'an bu ayetiyle bütün dünyayı birbirinden haberdar kılan bir yapı oluşturmaktan ziyade, Müslümanların öncülüğünde böyle bir fitneye başvurmak isteyenleri caydırıcı, güç ve kuvvetini kırıci nitelikte bir birliğin mevcudiyetini istiyor. Bu ise gerçekten önemli olup insanlık için bir kurtuluş reçetesidir.

Celal Yıldırım ayrıca, fitnenin daha çok iki şeyden kaynaklandığını, bunların 1- Allah'ı ve ahireti inkâr edip fert ve toplumu derin bir çıkmaza, ezici ve yıpratıcı ümitsizliğe itmek, 2- Maddeyi temel kabul edip bu açıdan hareketle her şeyi mübah saymak ve amaca ulaşabilmek için ara yerde ahlak ve faziletten, adet ve gelenekten ne varsa hepsini çiğneyip geçmek olduğunu belirtmiştir.¹³² Yıldırım, bu tasnifiyle Komünizmi adeta tarif etmiştir.

Şimdi baskı ve zulüm başlığı altında verdiğimiz ayetlere tekrar dönersek Allah'ın savaş gereği(fitne unsuru) olarak saydığı hususların ne kadar hayati olduğu anlaşılacaktır.

"(İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne) da adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar." ¹³³

" Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne), adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla

¹³¹ Yıldırım, Celal, a.g.e. I, s. 520

¹³² Yıldırım, Celal, a.g.e. I, s. 520

¹³³ Bakara 2/217

savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.” ¹³⁴

Bu ayetlerde ifade edilen “Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın” ve “Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne), adam öldürmekten daha kötüdür” cümleler, savaş olduğu zaman karşılık vermeyi gerektiren unsurlardır. Yani ortada dine ve cana karşı bir saldırı olduğu zaman karşılık vermenin çok normal olduğu vurgulanmıştır. ¹³⁵

4) BELÂ - MUSİBET ANLAMI

Belâ ve musibeti, *Fitne* kavramının anlam olarak benzeştiği, birbiriyle örtüştüğü iki kelime olarak açıklayabiliriz. Belâ, sözlükte; eskimek, denemek, bitkin hale getirmek, musibet, keder gibi anlamlara gelmektedir. “*Beliye’s-sevb*” “Elbise eskidi, yıprandı” manasındadır. ¹³⁶ Belâ, iblâ, ibtila, belvâ, aynı kökten türemiş kelimelerdir.

Türkçe’de belâ kelimesi kullanılmakta olup genellikle içinden çıkılması, savuşturulması zor hâl, sıkıntı, felaket, tasa, kaygı, hak edilmiş ceza, imtihan, deneme gibi anlamlarda kullanılmaktadır. ¹³⁷

Kur’an’da, Allah’ın kişiyi hayır ve şerle imtihan etmesi, sınavı denemesi, gam, musibet, darlık ve sıkıntı anlamlarında kullanılmıştır. ¹³⁸ Kur’an’da kullanılan anlamı, sözlük anlamıyla irtibatlandırırsak, kişi, başına gelen kötü şeyler neticesinde yıpranır.

Ayrıca, Kur’an’da kullanılan “*belây-ı hasen*”(güzel belâ) ¹³⁹ ifadesi ise imtihandan başarıyla çıkmayı anlatan bir terkiptir.

Musibet ise, “*savb*” kökünden olup “*esabe*” fiilinin ism-i failidir. Sözlükte, hedefe isabet etmek, okla vurmak, erişmek, dokunmak, üzerine belâ inmek, ansızın sıkıntı, felaket gelmesi gibi daha çok şerri ifade eden anlamlara gelmektedir. ¹⁴⁰

Türkçe’ye de geçmiş olan musibet kavramı genellikle; belâ, felaket, pis, uğursuz gibi daha çok olumsuz bir durumu ifade etmek için kullanılır. ¹⁴¹

¹³⁴ Bakara 2/191

¹³⁵ Altuntaş, Halil, a.g.e. s.60.

¹³⁶ er-Razi, *Muhtaru’s-Sihah*, s.35-36; Ünal, Ali, a.g.e. s. 278

¹³⁷ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 127

¹³⁸ Uludağ, Süleyman, “Belâ”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, V, s.380

¹³⁹ Enfâl, 8/17

¹⁴⁰ er-Razi, *Muhtaru’s-Sihah*, s.318; Karagöz, İsmail, Kur’an’a Göre Musibetler Açısından İnsan Ve Toplum, Çelik Yay. Ankara 1996, s.19

¹⁴¹ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 795

Kur'an'da ise musibet; sözlük anlamıyla aynı olmakla birlikte, musibetin bir de imtihan yönü vurgulanmıştır. Musibet, insan için negatif yönü ağır basan olaylar olarak nitelendirilmekle birlikte bunun pozitif yönü de vurgulanmıştır. Bu yönüyle musibeti, kişiden kişiye değişebilen spesifik bir olgu olarak da değerlendirebiliriz.

Kur'an'da *Fitne* kavramıyla Belâ kavramı, çoğu ayetlerde birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. İki kelime de hayır ve şerle sınanma anlamını taşımaktadır. *Fitne* kavramının terim anlamını açıklarken de değindiğimiz gibi fitne, karma bir imtihan ve ızdırıp yolu olup hem nimetten hem de perişanlık ve zahmetten zuhur eder. Belâ da aynı anlamdadır. Ancak, kapsam açısından bir mukayese yaptığımızda fitne, "bela" kavramından daha geniştir. Fitne, belâdan daha fazla zorluk, şiddet ve ağırlık ifade eder.

¹⁴² Ayrıca belâ, Allah tarafından geldiği halde fitne, insanlardan da gelebilir.

Ayette de belirtildiği gibi, iki kavram da imtihan anlamında kullanılmıştır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَتَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

"Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi şerle de hayırla da imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz"¹⁴³

Kur'an'da fitne kavramının belâ ve musibet anlamında kullanıldığı ayetlerden biri şudur:

وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ

"Bir belâ(fitne) olmayacak zannettiler de kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldu. Allah onların yaptıklarını görmektedir."¹⁴⁴

Bu ayette Allah, İsrailoğulları'nın peygamberlerini yalanlaması ve daha da ileri giderek onları öldürmesi neticesinde takındıkları anormal bir vurdumduymazlık tavrının yanlarına kâr kalmayacağını ifade etmiş kesinlikle başlarına bir fitnenin(belâ ve musibet), kendilerini olumsuz olarak etkileyecek bir vakıanın gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Bu ayette geçen fitne kelimesine müfessirlerin kahir ekseriyeti "belâ ve musibet" anlamı vermişlerdir. Kurtubî, bu ayetteki fitneyi, Allah tarafından, çeşitli

¹⁴² Ünal, Ali, a.g.e. s. 281

¹⁴³ Enbiya 21/35

¹⁴⁴ Maide, 5/71

zorluk ve sıkıntılar ile denenmeyeceklerini mi ve belâlarla karşılaşmayacaklarını mı zannettiler şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁵

Muhammed Esed, ayetteki fitne kavramını “zarar” kelimesiyle tercüme etmiştir.¹⁴⁶ Kurtubi’nin yorumu ile Esed’in tercümesini karşılaştırdığımızda ikisinde de ortak bir anlamın mevcudiyetini görürüz. Kurtubi’de daha genel bir ifade şekli ile mânâlandırılmış olan *fitne* kavramı, Esed’in tercümesinde yerini daha özlü bir ifadeye bırakmıştır.

Belâ kavramını açıklarken değindiğimiz gibi, “belâ” kelimesinin kökünde bir imtihan anlamı vardır. Bu imtihan bazen hayır, bazen de şer ile gerçekleştirilir. Kurtubi’nin vermiş olduğu mânâ, Kur’an’da belâ ve musibet anlamında kullanılan diğer fitne kavramlarına daha uygundur. Esed’in ifadesi, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde incelendiğinde daha özel bir anlam olup belâ’nın sadece zarar kısmını ifade eder.

Kısaca diyebiliriz ki, belâ ve musibet kavramlarıyla açıklanan bu ayetteki fitne kavramı; zarar, şiddetli azap şeklinde verilen anlamlara göre daha genel olup tercih edilmesi gereken anlam şeklindedir. Öte yandan bu ayette kullanılan fitne kavramına, sıkıntı, zorluk, darlık, semavi ceza (azap), düşman egemenliği gibi anlamlar da verilmiştir.¹⁴⁷

Fitnenin Kur’an’da “*belâ ve musibet*” anlamında kullanıldığı ikinci ayet ise Hac sûresinin 11. ayetidir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ
عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“ İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir.”¹⁴⁸

Bu ayet, Medine’ye gelip İslam’a giren, sağlıklı olup geçiminde bolluk ve eşinde sağlıklı doğumlar olunca bunu müslümanlığından bilen, fakat sağlık, mal ve çocuk eksilmesi olunca da bunu (müslüman olmasaydım bunlar başıma gelmezdi şeklinde

¹⁴⁵ Taberi, a.g.e. IV, s. 420; Kurtubi, a.g.e. VII, s.327; Mahluf, Hüseyin Muhammed, a.g.es. 98; Ayrıca, ayette ifade edilen *fitne* kelimesini “şirk” anlamında yorumlayanlar da olmuştur. Bkz. *Camii'l-Beyan*, IV, s. 421; en-Nehhas, II, s. 33

¹⁴⁶ Esed, Muhammed, a.g.e. I, s.207

¹⁴⁷ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VI, s. 267; Daha geniş bilgi için bkz. Keskin, Hasan, *Kur’an’da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay. İstanbul 2003, s.122-23

¹⁴⁸ Hac, 22/11

düşünerek girdikleri dinin kötü bir din olduğu savıyla) yine müslüman oluşuna bağlayan, arkasından da dinden dönen bazı kişiler hakkında inmiştir. Bu kişiler iç dünyalarında samimi olarak inanmayan kimselerdi.¹⁴⁹

Ayette, Allah'a sadece faydacı felsefeyle bağlanmış bazı insanlara atıfta bulunularak yaptıklarının yanlış olduğu belirtilmiştir. Ayette kullanılan "harf" kelimesi ayetin devamında açıklanmıştır. Allah'a bir yönden tutunmanın anlamı, kendisine gelen her türlü hayır ve iyiliğe karşı memnuniyet, başa gelen şer ve kötülüğe karşı ise nimetleri inkâr ederek dinden dönmek şeklinde açıklanmıştır. Ayette ifade edilen "esabehu hayrun" ve "esabethu fitnetun" cümlelerinde "esabe ve esabet" kelimeleri ortak kavram(fiil)dır. Önce de değindiğimiz gibi musibet, ansızın başa gelen sıkıntı, felaket, belâ anlamlarına gelmektedir. "esabe" fiilinin ortak kullanılmasından buradaki hayır ve fitnenin imtihan, sınama, deneme için olduğu anlaşılmaktadır. Hayrın ve fitnenin bir döngü içersinde olduğunu düşünürsek iki kavramda da bir geçicilik, sınırlılık, belli bir süreye kadar devamlılığın olduğu anlaşılabilir.

Bu ayette hayır, kişiyi memnun edecek her türlü nimet anlamındadır. Kişinin yüzünün şeklini ve rengini değiştirecek nitelikte olan olgu ise, nimetin elden gitmesi ve hayrın şerle tebeddül etmesidir. Nimetin karşılığını, zıddını düşünürsek, bu ayetteki fitne kavramının belâ, musibet, sıkıntı, darlık(bolluğu kaybetme), beden sağlığını yitirme gibi anlamlara geldiğini görürüz.¹⁵⁰

Fitne kavramının, "belâ ve musibet" anlamında kullanıldığı ve bu şekilde mana verildiği diğer bir ayet ise şudur:

لَا تَحْمِلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا
فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"(Ey müminler!) Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın.

İçinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ(fitne) gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar."¹⁵¹

Ayetin sebab-i nüzulü olarak şöyle bir olay rivayet edilmiştir: Peygamberin yanına gelen bazı kişiler, peygamberi "Ya Muhammed, Ya Ebâ'l-Kasım" şeklinde

¹⁴⁹ Mahluf, a.g.e.s.272; Döndüren, Hamdi, İnsanlığa Son Çağrı-Kur'an-ı Kerim, İmaj Baskı-Y.Şafak Yay. İstanbul 2003, II, s.534

¹⁵⁰ Taberi, a.g.e. X, s. 160; Kurtubi, a.g.e. XII, s. 32; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XVII, s. 166; Akyüz, Vecdi, a.g.e. s. 331; İşler, Emrullah, a.g.m. s.143

¹⁵¹ Nur, 24/63

çağırıyorlardı. Peygambere bu şekilde hitap ediyorlardı. Bu ayetle bu şekilde bir hitabın uygun olmadığı belirtilmiştir. Bu ayetten sonra peygambere daha saygılı ve hürmet ifade eden “Ya Nebiyyallah, Ya Resulellah” şeklinde hitap edilmiş ve bu ayet bu şekilde yorumlanmıştır.¹⁵²

Ayet, peygamberin meclisinde bulunup da ondan izin almadan gizli bir şekilde sıvışıp gidenler hakkında bir uyarıda ve tehditte bulunuyor. Bu ayette meclisten, birbirilerinin arkasından gizlenerek, çaktırmadan toplantıyı terk edenlerin yaptıkları bu hareketin peygamberin emrine muhalefet anlamında olduğu belirtilmiştir.¹⁵³

Daha sonra ayetin devamında ise, peygamberin meclisinde ondan izin almadan kaçarcasına gidenlerin yaptıkları bu uygunsuz hareketin cezasız kalmayacağı özellikle vurgulanmıştır.

Dünyaya imtihan için gönderilmiş insanoğlunun, kendilerinin kurtuluşu için çırpınan bir peygamberin meclisinde bulunmaktan daha önemli ne işi olabilir? İşte izin almadan gidenler için tehdit vardır. Bu ayette kullanılan fitne kavramına çoğunlukla belâ ve musibet anlamı verilmiştir.¹⁵⁴ Kurtubî, Zuhayli ayette kullanılan fitne kavramına; mihnet, öldürülmek, çeşitli dehşetli haller, zalim bir yönetici, kalplerin mühürlenmesi şeklinde anlamlar vermiştir.¹⁵⁵ Taberi ayetteki *fitne* kelimesine “küfr”,¹⁵⁶ Beydavî ise, “dünyada sıkıntı” anlamını vermiştir.¹⁵⁷

Ayete “*bir belânın başlarına gelmesi veya bundan daha şiddetli bir azabın kendilerine ulaşmasından korksunlar, çekinsinler*” şeklinde meâl verilmesi daha uygundur. Genellikle “elim bir azap, şiddetli bir azap” kavramlarının cehennem için kullanıldığı düşünülürse, Türkçe tercümelere “*belâ*” kavramının kullanılması dünya-ahiret cezalarını mukayese etme açısından daha doğru kabul edilebilir.

5) İŞKENCE VE EZİYET ETMEK ANLAMLI

Kur’an’da fitne kavramının anlamlarından birisi de “işkence, eziyet”tir. İşkence ve eziyet(baskı); farklı inanca veya dünya görüşüne sahip kişilerin, kendi inancına

¹⁵² İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 621; Mahluf, a.g.e.s.298; Döndüren, Hamdi, a.g.e. II, s. 573; Duman, M. Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yay. Kayseri 1999, s.284

¹⁵³ Duman, M. Zeki, a.g.e. s.284

¹⁵⁴ Hamdi Döndüren, *Kur’an Meâli*’nde, bu ayetteki *fitne* kavramını “*belâ*” şeklinde anlamlandırmıştır.

¹⁵⁵ Kurtubi, a.g.e. XII, s. 496; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XVIII, s. 311

¹⁵⁶ Taberi, a.g.e. X, s. 236; İbn-i Kesir’de bu görüştür. Buna ek olarak, nifak, bid’at, öldürülmek, had ve hapis cezası gibi ayrıntı kelimeleri de ifade etmiştir. Bkz. *Muhtasar Tefsiri İbn-i Kesir*, II, s. 621

¹⁵⁷ Beydavî, a.g.e. IV, s. 204

veya dünya görüşüne uymayanları kendilerine tabi kılmak için başvurdukları gayr-i insani yöntemdir. Kur'an bu duruma Ashab-ı Uhdud'u örnek vermiştir.

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ
“Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır.”¹⁵⁸

Yukarıdaki ayette geçen ve Kur'an tarafından Ashab-ı Uhdud(hendek sahipleri) diye isimlendirilen kişiler, kendilerine din hususunda muhalefet etmiş mü'minlerden bir topluluğu içi ateş dolu hendeğe attırmışlardır. Bu olay, Peygamberimizin kavmi tarafından da bilinen meşhur bir olaydı.¹⁵⁹ Mekke'de müslümanlığı tercih eden kişiler, müşrikler tarafından çeşitli eziyetlere maruz bırakılıyorlardı. Onlar müslümanları, İslam dininden döndürmek için akıl almaz işkence ve eziyetlere başvuruyorlardı. Mesela, Bilal-i Habeş'e yapılan zulüm ve işkence çokça bilinendir. Kızgın çöl kumunun üzerine sırt üstü yatırıp göğsünün üzerine insan nefesini kesecek ağırlıkta büyük taşlar koyulması, kırbaçlanması, ateşle vücudunun çeşitli yerlerinin dağlanması gibi.¹⁶⁰

Bu ayette geçen (فَتَنُوا) kelimesi, müfessirler tarafından; ateşe atılmak, yakılmak, azap edilmek şeklinde anlamlandırılmıştır.¹⁶¹ Ceza amel cinsindedir kaidesine göre, Müslümanlara reva görülen her türlü işkence, eziyet, ateşte yakma gibi uygulamaların karşılıksız bırakılmayacağı ayette ifade edilmiştir. Buruc 85/10'da, geçen “عَذَابُ الْحَرِيقِ” terkibi cezanın cinsini açıklamaktadır.

İnsanların inançlarından dolayı veyahut haksız yere öldürülmesi hususunda, “zaman gelir fitneler ortaya çıkar ve herc çoğalır. Rasulullah, herc, insan öldürmektir, dedi” şeklinde öldürmenin bir fitne unsuru olduğu hadiste belirtilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁸ Buruc, 85/10

¹⁵⁹ Yazır, Hamdi, a.g.e. IX, s.98; daha geniş bilgi için bkz. es-Sabuni, Muhammed Ali, Amme Cüzü Tefsiri, trc. Ahmet İyibildiren, Uysal Kitabevi, Konya 1994, s.157-59; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XXX, s. 161

¹⁶⁰ Akgül, Muhittin, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber, Işık Yay. İstanbul 1999, s. 295; Şakir, Mahmud, Peygamberimizin Hayatı, Kahraman Yay. İstanbul 1994, s. 104; Halefullah, M. Ahmed, Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler, (Çev. İbrahim Aydın), Birleşik Yay. İstanbul 1992, s.156; Önkal, Ahmet, Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu, Esra Yay. Konya 1999, s.295; Fazlur RAHMAN, İslam(çev. Mehmet dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yay. Ankara 1980, s. 20

¹⁶¹ Taberi, a.g.e. XV, s. 172; Zemahşeri, a.g.e. IV, s. 733; Nesefi, a.g.e. IV, s.346; Suyuti, a.g.e. VI, s. 555-56; Mahalli, a.g.e. II, s. 261; Ateş, Süleyman, a.g.e. X, s. 397; es-Savvaf, Muhammed Mahmud, Fatihatu'L-Kur'an “ve Cüz-i Amme” el-Hatim li'l-Kur'an Tefsir ve Beyan, Suudi Arabi 1985, s. 223; Yazır, Hamdi, a.g.e. IX, s.98; Mahluf, a.g.e. s. 507

¹⁶² Buhari, Fiten, 25

Müfessirlerin Buruc 85/10'da geçen *fitne* kelimesine, bu kavramın kök anlamına uygun olarak “ateşte yakma(ihrak), azap etme” anlamlarını vermeleri, ayetteki işkencenin keyfiyetini belirtme yönünden dikkat çekicidir.

İşkence ve eziyet etme anlamında kullanılan *fitne* kelimesinin bulunduğu diğer ayet ise Nahl suresindedir. Bu ayette dinlerinden döndürmek için işkence ve eziyete maruz bırakılan Mekke'li Müslümanların Medine'ye hicretleri anlatılmaktadır.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”¹⁶³

Bu ayette kullanılan *fitne* kelimesine müfessirler tarafından çoğunlukla “işkence, eziyet, ve azap ederek küfre döndürme” anlamı verilmiştir.¹⁶⁴

Buruc suresi 10. ayette açıkladığımız gibi, dinden döndürmek için yapılan bütün eylemler, *fitne* kelimesiyle ifade edilmiştir. *Fitne* kavramının dinden döndürmek eylemiyle ilişkisi, Bakara 2/ 191-193. ayetleri açıklarken de belirttiğimiz gibi, ahiret yurdundaki ebedi hayatı kaybettirmesinden dolayıdır.

Dünyada, insana yapılabilecek en büyük kötülük, onu Allah'ın göstermiş olduğu yoldan çevirmektir. İnsan hayatına son vermekten daha kötü olarak tavsif edilen *fitne*, yani dinden çevirmek için yapılan işkence, eziyet, azap ve kötülük, bu sebeple insan öldürmekten daha kötü gösterilmiştir.

S. Ateş, Nahl suresi 110. ayette geçen “ فُتِنُوا ” kelimesinin iki anlama gelebileceğini belirtmiştir. 1) Bu kelime, “kendilerine işkence edilerek dinlerinden döndürülenler anlamındadır ki; bunlar, işkence karşısında dil ile inkâr eden müslümanlardır.” 2) bu kelime “dinlerinden döndürülenler, anlamına gelir ki; bunlardan maksat, kendi istekleriyle dinlerinden dönmüş olanlardır” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁵

¹⁶³ Nahl,16/110

¹⁶⁴ Taberi, a.g.e. VIII, s. 240; Kurtubi, a.g.e. X, s. 295; Zemaşşeri, a.g.e. II, s. 595; Suyuti, a.g.e. IV, s. 249; Nesefi, a.g.e. II, s. 301; Suyuti-Mahalli, a.g.e. I, s. 228; Mahluf, a.g.e. s. 231; Ayrıca Kur'an Meallerimiz de bu anlamı tercih etmişlerdir. Bkz. Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 438; Komisyon, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, DiyanetYay. Ankara 1997, s. 278; Toptaş, Mahmut, Kur'an-ı Kerim Meali(Metinsiz), Cantaş Yay. İstanbul 2002, s. 174

¹⁶⁵ Ateş, Süleyman, a.g.e. V, s. 151; Ayrıca bkz. Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XIV, s. 240

S. Ateş'in iki ihtimalli görüşünün doğru olduğunu söyleyebiliriz. Zira Nahl suresi 110. ayette Allah, sabredenleri müjdelemektedir. Buradan sabredemeyenlerin ve tekrar eski dinlerine dönen kişilerin var olduğu anlamı çıkabilir.

Yunus 10/83'te yeryüzünün mevcut dengesini bozmaya çalışan, kendisini ilah konumuna yükselten ve bunu başka insanların ağzından duymak isteyen Firavun'dan bahsedilmektedir.

İnsanlar, Hz. Musa'nın nübüvvetini; Firavun'un kendilerine yapacağı işkence, eziyet ve kötülüklerden, ayrıca yurtlarından çıkarılıp sürgün edilmekten¹⁶⁶ korktukları için kabul etmekten çekiniyorlardı.

فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ
فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ

*"Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korkuya düştükleri için kavminden bir gurup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan (bir diktatör) ve haddi aşanlardan idi."*¹⁶⁷

Yunus suresi 83. ayette geçen "أَن يَفْتِنَهُمْ" kelimesi mana olarak eziyet, kötülük, azap, işkence anlamlarına gelmektedir. Zira ayette bir korkudan bahsedilmektedir. Hz. Musa'ya iman etmekten çekinen insanların, bu korkularına sebep olarak, iman ettikleri takdirde Firavun ve adamlarının kendilerine yapacakları eziyeti, kötülüğü, işkenceyi, zulüm ve azabı göstermektedirler.

Müfessirler, korkunun sebebini açıklamak için kullanılan fitne kelimesine umumiyetle, eziyet, azap,¹⁶⁸ kötülük,¹⁶⁹ zulümü,¹⁷⁰ anlamları vermişlerdir.

Muhammed Esed, Yunus suresi 83. ayette geçen عَلَى خَوْفٍ ifadesini, imanlarını açığa vurmaktan çekinmeyenlere izafeten "korkularına rağmen" anlamıyla yorumlanacak olması durumunda, ayetin anlamının; *"Firavun ve onun seçkinler çevresinin kendilerine zulmedecekleri yolundaki korkularına rağmen, kavminden küçük bir grup Hz. Musa'ya olan inançlarını açığa vurdu"* şeklinde anlaşılması gerektiğini, bu

¹⁶⁶ Kasas, 28/57

¹⁶⁷ Yunus, 10/83

¹⁶⁸ Zemahşeri, a.g.e. II, s.346; Nesefi, a.g.e. I, s. 172; Suyuti; a.g.e. III, s. 565; Mahluf, a.g.e. s. 178; el-Mahalli-Suyuti, a.g.e. I, s. 180; en-Nehhas, a.g.e. II, s. 265

¹⁶⁹ Ateş, Süleyman, a.g.e. IV, s. 246

¹⁷⁰ Esed, Muhammed, a.g.e. I, s. 411,.

ayette kullanılan fitne kavramının “çoğunluğun korku yüzünden imanlarını açığa vurmaktan kaçınmış olması” anlamına gelebileceğini de belirtmiştir.

Esed, bu ayetteki fitne kelimesine zulüm anlamı vererek genel ve çok geniş anlamlı bir kelime kullanmıştır. Bu ayetteki fitne kelimesinin zulüm ifade ettiği doğrudur. Ancak, Firavundan korkan insanların böyle bir kelime kullanmaları muhtemel değildir. Zira Kur'an, olayı birey ve toplum psikolojisini dikkate alarak anlatmıştır.¹⁷¹ Korkan kişilerin, böyle çok kapsamlı bir kelime kullanmaları içinde buldukları durumu ifade etmede yetersiz kalmaktadır.¹⁷² Kur'an, hem kişilerin söylemlerini aktarmada dikkatli, hem de kendisini okuyanların zihinlerinde tarihi ortamı oluşturma açısından son derece titiz kavramlar kullanmaktadır.¹⁷³

Kur'an, duruma göre ne çok kapsamlı ne de çok dar anlamlı kelimeler, meramı ifade etmede ne çok yüzeysel, ne de çok muğlak kavramlar kullanır.¹⁷⁴ Mesela, ayette kullanılan fitne kelimesine “*baskı*”¹⁷⁵ anlamı vermek, Kur'an'ın korku içerisinde olan insanların halini ortaya koymak için seçtiği kavramın karşılığı olarak çok etkisiz kalmaktadır.

Bu sebeple Yunus suresi 83. ayette geçen fitne kelimesini eziyet, azap, kötülük etme, hatta kabul ettikleri dinlerinden döndürmek için yapılan işkence şeklinde anlamlandırmak daha doğru ve daha uygun olabilir.

6) SAPTIRMAK, ALDATMAK ve ŞAŞIRTMAK ANLAMI

Fitne kavramının kök anlamında mevcut olan ve Birinci Bölümde incelediğimiz saptırma, aldatma, ayartma, şaşırtma manaları Kur'an'da da kullanılmaktadır.

¹⁷¹ Aydın, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Timaş Yay. İstanbul 2001, s. 44, Saka, Şevki, *Kur'an'ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Yay. İstanbul 1991, s. 145; Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay. İzmir 1996, s. 323

¹⁷² Kılıç Sadık, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yay. İstanbul 1999, s. 46

¹⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yay. Bursa 1983, s.103; Tabatabai, M.H. *İslam'da Kur'an*, (Çev.Ahmed Erdin) Bir Yay. İstanbul 1988, s. 23

¹⁷⁴ Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Kitabiyat, Ankara 2000, s. 83

¹⁷⁵ İşler, Emrullah, a.g.m. s. 148

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ آبَايَكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرِيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.”¹⁷⁶

Allah bu ayette, Hz. Adem ve Havva'nın cennetteki hayatını ve oradan niçin ve nasıl çıkarıldığını hatırlatarak Şeytan tehlikesine karşı ademoğullarını uyarmaktadır.

A'raf suresi 27. ayette kullanılan لا يَفْتِنَنَّكُمُ cümlesindeki *fitne* kelimesine verilecek anlamın Şeytan'ın bir özelliği olması gerekir. Zira bu işi yapan (fail) odur.

Şeytan Kur'an'da insanın apaçık bir düşmanı olarak tanıtılmıştır.¹⁷⁷ Kur'an, Şeytan'ın insanlara önlerinden, arkalarından, sağından, solundan, onların kendisini göremeyecekleri yerlerden sokularak¹⁷⁸ vesvese verdiğini,¹⁷⁹ insanları hileyle aldattığını, saptırdığını belirtir.¹⁸⁰

Yukarıdaki ayette geçen *fitne* kelimesine bazı müfessirler tarafından aldatma, saptırma anlamları verilmiştir.¹⁸¹ Bu anlamlardan ayrı olarak, Zemahşeri, لا يَفْتِنَنَّكُمُ cümlesini, “şeytan sizi belaya uğratmasın (*la yemtehinennekum*) şeklinde açıklamıştır.¹⁸² Yani nasıl ebeveyninizi cennetten çıkardıysa sizi de çıkartmasın. Sizi de aynı hataya düşürmesin.

Şeytan, insanın dünyadaki imtihanının bir parçası olduğuna göre bu ayetteki *fitne* kelimesine “belaya uğratma” anlamı verilebilir. Ancak Şeytan ve özelliği birlikte düşünüldüğünde şöyle bir anlamın eksikliği göze çarpmaktadır ki, o da insanın bazı şeyleri kaybetmesi, elinden alınması. İnsan ihtiyar ve iradesini kullanarak (veya Şeytan insanın irade zayıflığından yararlanmasıyla) şeytanın isteğine uyduğu için¹⁸³ buradaki kelimeyi saptırma, aldatma şeklinde açıklamak ayet bağlamına daha uygundur.

¹⁷⁶ Araf, 7/27

¹⁷⁷ Yusuf, 12/5

¹⁷⁸ Araf, 7/17

¹⁷⁹ Araf, 7/20

¹⁸⁰ Araf, 7/22

¹⁸¹ Neseî, a.g.e. II, s.49; Suyuti - el-Mahalli, a.g.e. I, s. 134; Mahluf, a.g.e. s. 125

¹⁸² Zemahşeri, a.g.e. II, s. 94

¹⁸³ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an(çev.Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu, Ankara 2000, s. 191

Kurtubi, A'raf suresi 27. ayette geçen fitne kavramına “Şeytan, sizi dinden uzaklaştırmasın”¹⁸⁴ şeklinde bir anlam verir ki, aslında saptırma, aldatma ile aynı kapıya çıkar. Zuhayli, saptırma,¹⁸⁵ Esed, ayartma,¹⁸⁶ Hamdi Yazır ve S. Ateş, belaya düşürme, şaşırtma anlamlarını vermektedirler.¹⁸⁷ Bu ayetle ilişkili diğer bir ayet ise;

قَالَ فِيمَا آغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ

“İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”¹⁸⁸

A'raf suresi 16. ayette kullanılan “sırat-ı mustakim” terkihi Allah’ın doğru yolunu tasvir etmektedir. Bu bağlamda bu ayeti, A'raf, 7/27’de ki ayet birlikte düşündüğümüzde, Şeytanın çabasının insanı doğru yoldan saptırmak olduğu anlaşılır. Bu sebeple A'raf, 7/27’de geçen fitne kelimesine saptırma, aldatma anlamıyla açıklamak hem kıssa bütünlüğü, hem de ayetler arasındaki mana ilişkisi açısından daha uygun kabul edilebilir.

Allah’a iman ettiklerini ağızlarıyla söyleyip kalpleri iman etmeyen münafık kimseler ile Allah’ın vahyine kulak vermeyip onun sözlerini değiştirmeye çalışan yahudilerden bahseden aşağıdaki ayette ise, fitne kelimesinin-fail olması hasebiyle Allah ile olan bir bağlantısı vardır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ
وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يَحْرِثُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ
يَقُولُونَ إِنْ أُوتِينَاهُمْ هَذَا فَنَلْزَمُوهُ وَإِنْ لَمْ نُؤْتُوهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حِزْبٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Ey Resül! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler, ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler.

¹⁸⁴ Kurtubi, a.g.e. VIII, s. 311

¹⁸⁵ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VII, s. 168

¹⁸⁶ Esed, Muhammed, a.g.e. I, s. 273

¹⁸⁷ Yazır, Hamdi, a.g.e. IV, s. 29; Ateş, Süleyman, a.g.e. III, s. 326; Ayrıca, “sizi müslüman olarak ölmekten alıkoymasın şeklinde” anlamda verilmiştir. Bkz. en-Nehhas, *J'rabu'l-Kur'an*, II, s. 121

¹⁸⁸ A'raf, 7/16

Allah bir kimseyi saptırmak(yaptıkları kötü işlerden ötürü) isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır."¹⁸⁹

Yukarıdaki ayette geçen *fitne* kelimesi, genellikle "*dalalet ve idlal*" kelimeleriyle anlamlandırılmıştır.¹⁹⁰

Allah kendisine samimiyetle inanan kişileri daima cennetle kendi rızasıyla adeta motive etmiştir. Maide suresi 41. ayette tanıtılan kişiler, iki yüzlülükleri, Allah'ın vahyini değiştirmeye çalışmaları gibi kötülükleri sebebiyle hem dünyada hem de ahirette azap ile tehdit edilmişlerdir. Yani buradaki idlal, kendi yaptıkları yüzünden gerçekleşmiştir.

Kurtubi, bu ayetteki *fitne* kelimesini, "dünyada saptırma, ahirette cezalandırma" şeklinde açıklamıştır.¹⁹¹

Ancak, ayetin sonunda zaten dünya rezilliği ile ahiret azabı vurgulanmıştır. Fitnenin bu ikisinden başka bir anlamda olması da muhtemeldir.

Zebidi ise ayetteki *fitne* kavramına, "kötülüklerinin ortaya çıkması"¹⁹² şeklinde bir anlam vermiştir. Ayetteki "*Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimseler*" cümlesinden böyle bir anlam çıkartılabilir. Çünkü, insanların içini en iyi bilen Allah'tır. Bir kimsenin imanında samimi olup olmadığını, kalbinden geçen en gizli düşünceleri ancak Allah bilebilir. İnsan başka bir cinsinin kalbinden geçirdiklerine tamamıyla malik olamaz. Bu sahiplik sadece Allah'a mahsustur.¹⁹³

Zemahşeri ise *fitne* kelimesini, Maide suresi 41. ayette özellikleri belirtilen insanlardan, Allah'ın yardımını kesmesi (*hezlan*), onları içinde buldukları kötü durumda bırakması, onlara yardım etmemesi şeklinde açıklamıştır.¹⁹⁴ Ayette, bu tiyetteki insanların kalplerini temizlemek istemediğini Allah, özellikle belirtiyor.

Müfessirler bu ayetteki *fitne* kavramına yukarıda da belirttiğimiz gibi birbirine yakın anlamlar vermişlerdir. Hepsinin belirttiği husus, bir sapmanın olmasıdır. Ancak

¹⁸⁹ Maide, 5/41

¹⁹⁰ Nesefi, a.g.e. I, s. 284; Suyuti - el-Mahalli, a.g.e. I, s. 102; Mahluf, a.g.e. s. 94; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VI; s. 191

¹⁹¹ Kurtubi, a.g.e. VII, s. 232

¹⁹² ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 425

¹⁹³ Maide, 5/41

¹⁹⁴ Zemahşeri, I, s. 667; M. Esed bu ayetteki *fitne* kelimesini, "*kötülüğe meyletme*", S. Ateş ise "*şaşırtma*" şeklinde açıklamaktadır. (bkz. *Kur'an Mesajı*, I, 196; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, s. 527)

şunu belirtmeliyiz ki Allah'ın böyle bir müdahalede bulunması, ayette belirtilen kişilerin yaptıkları kötü işler sebebiyledir.¹⁹⁵

Maide suresi 49. ayette ise fitne kavramı “saptırmak” anlamında kullanılmıştır.

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ هُمْ وَاحْذَرُهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ

“(Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.”¹⁹⁶

Yukarıdaki ayetin sebab-i nüzülü hakkında şöyle bir rivayet vardır:

Aralarında İbn-i Suriya, Ka'b b. Esed, İbn-i Saluba, Şas b. Kays'ın bulunduğu Yahudi ilim adamlarından bir topluluk bir araya gelerek şöyle dediler: Gelin Muhammed'e gidelim belki onu dininden uzaklaştırabiliriz. Çünkü O da bir insandır.

O'nun yanına gidip şöyle dediler: Ey Muhammed! Sen de bilirsin ki biz Yahudi bilginleriyiz. Sana uyacak olursak, yahudilerden hiçbir kimse bize muhalefet etmez. Ancak bizimle bir topluluk arasında bir anlaşmazlık vardır. Biz onları da getiririz senin hükmüne başvururuz. Sen de sana iman etmemiz için bizim lehimize yani onların aleyhine hükmet. Rasulullah bu teklifi kabul etmedi. Maide suresindeki 49. ayetin bu olay hakkında indiği söylenmiştir.¹⁹⁷

Bu ayette ve ayrıca İsra suresi 73. ayette geçen “لَيَفْتِنُونَكَ عَنْ - أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ” ifadelerinin anlam olarak ortak bir yanları vardır. Bu iki cümlede geçen fitne kavramları, aynı harf-i cer ile kullanılmışlardır. Bununla beraber, iki ayette de peygamberi bulunduğu yoldan saptırmak için uğraşanların olduğu vurgulanmıştır. Birisinde Yahudiler, diğerinde ise Mekke müşrikleri.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُكَ خَلِيلًا

¹⁹⁵ ez-Zebidi'nin, ayette geçen “men yuridullahi'l-fitnete” cümlesindeki fitne kavramını “kötülüklerinin ortaya çıkması” şeklinde açıkladığını altıncı başlık altında açıklamıştık (Tacu'l-Arus, XVIII, 425)

¹⁹⁶ Maide, 5/49

¹⁹⁷ Kurtubi, a.g.e. VI; s. 276-77; Mahluf, a.g.e. s. 158; Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 220

“Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi.”¹⁹⁸

Araplar, kişiyi önceden kabul etmiş olduğu görüşünden uzaklaştırdım, kaydurdım anlamında “*fetentu'r-recule an re'yihî*” derler.¹⁹⁹

Fitne kelimesi عَن harf-i ceriyle kullanıldığında, “vazgeçirmek, uzaklaştırmak, terk ettirmek, alıkoymak” anlamlarını ifade etmektedir.²⁰⁰

Müfessirler, genellikle bu ayetteki *fitne* kelimesine harf-i cer ile olan kullanımındaki anlam değişikliğine uygun “saptırmak, vazgeçirmek, alıkoymak, geri döndürmek, şaşırtmak, uzaklaştırmak” anlamlarını vermişlerdir.²⁰¹

Bu anlamlardan farklı olarak, Zebidi, izâle ve imâle etmek şeklinde bir anlam vermiştir.²⁰² Yani, “*seni kendilerine meylettirmek, (benzetmek) suretiyle yok etmesinler, ortadan kaldırmalarını.*”

Maide suresi 49. ayette geçen ve “an” harf-i ceriyle kullanılan *fitne* kavramına “saptırmak” ve bu kelimeyle aynı anlama gelen vazgeçirmek, uzaklaştırmak, terk ettirmek, geri döndürmek ve aklı çelmek²⁰³ gibi mânâlar vermek, sebep-i nüzulde belirtilen Yahudi bilginlerin gayr-i meşru isteğini daha iyi belirtmektedir.

Saffat suresi 162. ayette ise *fitne* kavramının, hakikati inkâr edenler ve sahte tanrılarının -kendi istekleriyle gelenler hariç olmak üzere- hiç kimseyi saptırtamayacakları belirtilmiştir.

¹⁹⁸ İsra, 17/73

¹⁹⁹ Kurtubi, a.g.e. X, s. 453

²⁰⁰ el-İsfehani, a.g.e. s. 624-25; Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yay. İstanbul 2000, II, s. 479

²⁰¹ Taberi, a.g.e. IV, s. 370; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 525; Nesefi, a.g.e. II, s. 287; Kurtubi, a.g.e. VI: s. 276-77; Zemahşeri, a.g.e. I, s. 674; Suyuti- Mahalli, a.g.e. I, s. 104; el-Cevzi, a.g.e. s. 479; Ateş, Süleyman, a.g.e. III, s. 6; Bayraklı, Bayraktar, a.g.e. II, s. 479; Mahluf, a.g.e. s. 95; Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 201; Esed, Muhammed, a.g.e. I, s. 200; Sakallı, Talat, a.g.m. II, s. 373; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XV, s. 132

²⁰² ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 427

²⁰³ Bayraklı, Bayraktar, a.g.e. II, s. 479

مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ *"Hiçbiriniz, Allah'a karşı azdırıp saptıramazsınız."*²⁰⁴ Ayette kullanılan *"fatin"* kelimesi müfessirler tarafından genellikle *"saptıran, saptırıcı"* şeklinde açıklanmıştır.²⁰⁵

Aşağıdaki şiirde kullanılan *"fatin"* kelimesi, ayetteki fitne kavramıyla aynı anlamdadır. *"Karedün bi ni'metihi keydehu aleyhi ve kâne lena fatina"* *"Nimeti sayesinde onun tuzağını geri çevirdi. O ise onun aleyhine bizi saptırandı"*²⁰⁶

Saffat suresi 162 ayette kullanılan *"fatin"* kelimesine M. Esed, *"Hiçbiriniz, kimseyi kendi heves ve ayartmalarınıza boyun eğdiremezsiniz"*²⁰⁷ şeklinde bir anlam vermiştir. Esed tarafından kullanılan *"boyun eğdirme"*yi insanı saptırmanın birinci aşaması olarak kabul edersek, kendilerine boyun eğilen insanların emir ve isteklerini yerine getirmek ise ikinci aşama yani, Kur'an'da *"fatin"* kelimesiyle ifade edilen saptırmadır.

7) GÜNAH ANLAMAMI

Fitne kavramının Kur'an'da kullanıldığı anlamlardan birisi de günah(*ism*)'tır. Bu anlama uygun olarak fitne kavramı Tevbe suresi 49. ayette şöyle kullanılmıştır:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ

*"Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye(günaha) düşürme" der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye(günaha) düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır."*²⁰⁸

Rivayete göre Hz. Peygamber, ashabına savaşa(Tebük gazvesine) hazırlanmalarını emrettiği zaman Cedd b. Kays adlı biri, *"Bana izin ver, beni fitneye düşürme! Kavmim bilir ki, kadınlara benden daha fazla düşkün biri yoktur, eğer Asfar*

²⁰⁴ Saffat, 37/162

²⁰⁵ Taberi, a.g.e. XXI, s. 130; Beydavi, a.g.e. V, s. 30; Zemahşeri, a.g.e. IV, s. 67; Suyuti, a.g.e. V, s. 548; Nesefi, a.g.e. IV, s. 30; Alusi, a.g.e. XXVIII-XXIV, s. 152; el-Mahalli- Suyuti; a.g.e. II, s. 136; el-İsfehani, a.g.e. s.624; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 425-26 (ez-Zebidi, "yani siz saptırılmıyorsunuz. İlim-i ezelde takdir edilmiş olunanlar ancak saptırılıyor" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.); Mahluf, a.g.e. s. 379; Döndüren, Hamdi; a.g.e. II, s. 703; Ateş, Süleyman, a.g.e. VII, s. 429; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XXIII, s. 146; Razi, ayette kullanılan *"hu"* zamirinin Allah'a raci olduğunu söyleyenlerin var olduğunu ancak, böyle gramer ağırlıklı bir yorumun zayıf bir görüş olduğunu belirtir. Zamiri bu şekilde yorumlayanlara göre ayetin anlamı şöyle olur: *"(Peygamberin sözlerini saptırarak) Allah'ı fitneye sevk edemezsiniz. Bkz. Mefatihul-Ğayb, XIII, s. 170*

²⁰⁶ Kurtubi, a.g.e. XIV, s. 569-70; Kurtubi ayrıca, Hicazlıların, *"fetentu'r-recul"* *"adamı saptırdım"* derken; Necidlilerin, *"Eftentuhu"* dediklerini belirtir.(Aynı anlamda ancak, Necidliler, kelimenin başına elif ziyadesiyle kullanırlar.) Bkz. *Camiu'l-Beyan, XIV, s.570*

²⁰⁷ Esed, Muhammed, a.g.e. II, s. 921

²⁰⁸ Tevbe, 9/49

oğullarının(sarışın Rum) kadınlarını görürsem onlardan uzak duramayacağını” söylemiş, bu sözü üzerine Allah’ın elçisi de ondan yüz çevirmiştir.²⁰⁹

Tevbe suresi 48 ve 49. ayetlerde iki defa kullanılan *fitne* kavramına çeşitli anlamlar verilmiştir. Bunlardan en çok tercih edilen anlam, “günah, masiyet”tir.²¹⁰

Zuhayli, Hamdi Yazır, ayette geçen “*la tefinnî*” ifadesini “başımı derde(belaya) sokma” şeklinde açıklamıştır. Bu ayetin tefsirinin devamında ise, yani bana izin versen de vermesen de gitmeyeceğim, bari izin ver de beni günaha sokma, yahut ben sefere çıkarsam ailem perişan olacak. Benim mahvıma sebep olma da bana izin ver²¹¹ şeklinde bir yoruma yer vermişlerdir. Dolayısıyla burada fitneyi günah olarak yorumlamışlardır.

M. Esed, bu ayette ki “*la tefinnî*” formundaki emir fiilin, “beni böylesine çetin bir sınava sokma” anlamına geldiğini belirtmiştir.²¹²

Tevbe, 9/49’da kullanılan *fitne* kavramına “günah” anlamı vermenin ayet bütünlüğü açısından daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Ayeti, peygamberin kişiye verdiği olumsuz cevabı ile birlikte düşünürsek ayette kullanılan *fitnenin* temsil ettiği mânâ daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. “*Bana izin vermekle beni günaha düşürme! Çünkü senden izinsiz kalırsam günahkâr olurum.*” Eğer ayet bu anlamda ise bu sözü söyleyen iki şey kastetmiş olabilir. Birincisi, bu sözü söyleyen kişi, ya alay tarzında veya inanarak böyle söylemiştir. İkinci olarak, “*bana izin ver, şu sıcak zamanda beni mahvetme yahut, seninle çıkarsam perişan olurum, sıcağa dayanamam*” demektir.²¹³ Ayetin sonunda vurgulanan cehennem azabı, kişinin alay niyetiyle bunları söylediğini göstermektedir. Bu sebeple birinci görüş anlam olarak daha uygun olur kanaatindeyiz.

²⁰⁹ İbn-i Kesir, a.g.e. II, 147; Nesefi, a.g.e. II, s. 129; Ateş, Süleyman, a.g.e. IV, s. 88; Suyuti’nin Taberi’yi referans olarak gösterdiği rivayette ise, Rasulullah’ın Cedd b. Kays’a Asfaroğulları’na cihad etmeleri hususunda ne düşündüğünü sorduğu şekilde ilavesi vardır. Bkz. *Kelimatü'l-Kur’an*, s. 206; Watt, W. Montgomery, İslam Nedir, (çev. Elif Rıza), Birleşik Yay. İstanbul 1993, s. 133

²¹⁰ Kurtubi, a.g.e. VIII, s. 255; Suyuti, a.g.e. III, s. 445; Alusi, “günah” anlamından başka, “şu sıcak havada bana emrinle azap etme” şeklinde bir anlam da vermiştir. Bkz. *Ruhu'l-Meanî*, IX-X, s. 113; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 425 (Ayrıca “azab ve bela” anlamı da vermiştir bkz. *Tacu'l-Arus*, XVIII, s.425); İbnu'l-Manzur, a.g.e. XIII, s. 317; Nesefi, a.g.e. II, s. 129; Zemahşeri, “Beni tehlikeye atmayın, eğer ben savaşa çıkarsam seninle beraber mal ve ıyalimle “helak olurum” şeklinde bir açıklama da yapmıştır. *el-Keşşaf*, II, 260); Mahluf, a.g.e. s. 159; el-Mahalli-Suyuti, a.g.e. I, s. 164

²¹¹ Taberi, a.g.e. VI, s. 192; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. X, s. 241; Yazır, Hamdi, a.g.e. IV; s. 360

²¹² Esed, Muhammed, a.g.e. I, s. 363; Esed, böyle bir anlamı tercih etmesinin sebebini, “hem *fe-te-ne* fiili, hem de *fe-te-ne* ismi; sinama, deneme, imtihan, bela, kötülük yönünde ayartı, iğva, kışkırtma, zulüm, baskı, ayrılık, nifak, karışıklık, iç savaş gibi büyük bir anlamlar, çağrışımlar alanını kapsayan aynı kökten gelen kelimeler olup ayrıca Arapça’dan başka bir dilde bu anlam farklılıklarının hepsini birden, bir tek sözcük ya da ifadeyle dile getirmek imkansız olduğu için *fitne* teriminin karşılığı ister istemez, yer aldığı anlam örgüsüne geçecektir” şeklinde ifade etmiştir. (*Kur’an Mesajı*, I, 363)

²¹³ Ateş, Süleyman, a.g.e. IV; s. 88

8) DELİLİK ANLAMAMI

Fitne kelimesinin kök anlamlarını açıklarken de değindiğimiz gibi, *fe-te-ne* kökünden türeyen *mefstun kavramı*, “delirmek, aklından zoru olmak, bir kadına güzelliğinden dolayı deli gibi vurulmak, tutulmak, aşık olmak ve özel isim olarak Şeytan” gibi anlamlarda kullanılmıştır.²¹⁴ Ayrıca, cinlenmiş, fitneye maruz kalmış, şeytanın fitneye düşürdüğü deli gibi anlamları da vardır.

Türkçe’de delilik kavramı; aklını ve şuurunu kaybetmiş, akıl ve şuur dengesi bozulmuş kimse, mecnun, meczup, divane kişi, kelimeleriyle açıklanmaktadır.²¹⁵ Ayrıca, azgın, zorlu, düşüncesiz, bir işin enini boyunu düşünmeyen, yabani, vahşi; ayrıca bir şeye aşırı derecede düşkün, vurgun, tutkun, müptela gibi *mefstun* kavramının yerini tutan anlamlara gelmektedir.²¹⁶

Kalem suresi 6. ayette “mefstun” kelimesi kullanılmıştır.

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَحْتُونٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ
فَسْتَبْصِرْ وَيُبَصِّرُونَ بَأْيِكُمُ الْمَفْتُونِ

“Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki, Sen -Rabbinin nimeti sayesinde- mecnun değilsin. Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır. Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin. Hanginizde delilik olduğunu yakında sen de göreceksin onlarda”²¹⁷

Bu ayette müşriklerin, peygamber hakkında uydurdukları sözlerden bahsedilmektedir. Ayette ism-i mef’ul kalıbında kullanılan *mefstun* kelimesine çoğunlukla (mastar olması sebebiyle) *cünun(delilik)* anlamı verilmiştir.²¹⁸ Ayrıca kök anlamına uygun olarak “şeytana uymuş” şeklinde anlamlar da verilmiştir.²¹⁹

²¹⁴ İbnu'l-Manzur, a.g.e. XII, s.317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.428

²¹⁵ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 261

²¹⁶ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 261

²¹⁷ Kalem, 68/5-6

²¹⁸ Kurtubi, a.g.e. XVII, s. 536; Razi, a.g.e. XV, s. 84; Beydavi, a.g.e. V, s. 329; Zemahşeri, a.g.e. IV; s. 590; Suyuti, a.g.e. VI, s. 390; Alusi, a.g.e. XXIV-XXX, s. 25; el-Cevzi, a.g.e. s. 480; Mahluf, a.g.e. s. 480; el-İsfehani, a.g.e. s. 624; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s. 320; el-Mahalli-Suyuti, a.g.e. II, s. 232; Sakallı, Talat, a.g.m. s. 373; İşler, Emrullah, a.g.m. s. 144; Bayraklı, Bayraktar, a.g.e. II, s. 479; Neseî, bu ayette kullanılan *mefstun* kelimesinin *ma'kul* gibi mastar anlamında kullanıldığını, *bi'eyyikumu'l-mefstun* ayetindeki *ba'nın* zaide olduğunu bu takdirde ayetin anlamının; mecnunluk küfür grubunda mı, yoksa İslam grubunda mı şeklinde bir anlama gelebileceğini belirtmiştir. bkz. *Medariku't-Tenzil*, IV, 279;

²¹⁹ Razi, a.g.e. XV, s. 84

İbn-i Teymiyye, Kalem suresi 6. ayette kullanılan “*mefnun*” kelimesinin, sapıklık anlamında olduğunu belirtmiştir.²²⁰

İbn-i Teymiyye, “*mefnun*” kelimesiyle “üstünü başını parçalama, anlamsız sözler söyleme, sağa sola taş atma” gibi bilinen deliliğin kastedilmediğini, sapıklık deliliğine batmış olmanın vurgulandığını bunun da “Şeytan” olduğunu belirtir.²²¹

Müşriklerin, peygamberleri kendi nazarlarında akıl sahibi olan kimselerin görüşlerine aykırı buldukları için, delilikle itham ettiklerini belirten İbn-i Teymiyye, ayetteki “*mefnun*” kelimesinin “*fitne*” anlamında anlaşılmasının dil kurallarına aykırı olduğunu belirtir.²²²

İbn-i Teymiyye’nin ayette kullanılan “*mefnun*” kelimesinin nasıl anlaşılması hususunda belirttiği görüş, aslında diğer müfessirlerin görüşleriyle paraleldir. Sadece delilik(cünun) kavramına yükledikleri anlamlar arasında bazı farklılıklar vardır.

Ayette geçen *mecnun* kelimesiyle *mefnun* kelimesi arasındaki ilişki Allah’ın bu iki sıfatı da peygamber hakkında yalan bir söz olarak nitelendirmesiyle anlaşılmaktadır. Ayette ifade edilen “*Sen -Rabbinin nimeti sayesinde- mecnun değilsin*”²²³ hakikati ile *Hanginizde delilik olduğunu yakında sen de göreceksin onlarda*²²⁴ beyanı “*mecnun ile mefnun*” kavramları arasındaki irtibatı göstermektedir.

Kalem suresi 6. ayette müşriklerin peygambere karşı söylemiş oldukları akli dengesini yitirmiş, ne dediğini bilmeyen (*mefnun ve mecnun*) anlamındaki küfür sözler, Türkçe’de de kullandığımız, mecnun, kelimesinin karşılığıdır.

Ayette kullanılan *mefnun* kelimesine “sapıklık” anlamı vermek²²⁵ Müşriklerin “kendi yollarından sapan kişi” diye açıkladıkları manayı karşılamaktadır. Ayette, müşriklerin “*mefnun*” sözcüğüyle deliliği kastettiği açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu delilik, İbn-i Teymiyye’nin vurguladığı gibi sapmış anlamında deliliktir.

²²⁰ İbn-i Teymiyye, *Müşkil Ayetlerin Tefsiri*, Tevhid Yay. İstanbul 1996, s. 82

²²¹ İbn-i Teymiyye, a.g.e. s. 82

²²² İbn-i Teymiyye, a.g.e. s. 85

²²³ Kalem, 68/3

²²⁴ Kalem, 68/6

²²⁵ Keskin, Hasan, a.g.e. s. 133

9) MAZERET GÖSTERMEK ANLAMAMI

Fitne kavramının Arap dilinde ihtiva ettiği kök anlamı içerisinde “mazeret göstermek diye bir anlamı yoktur. Ancak, Kur’an’da En’am suresi 23. ayette kullanılan *fitne* kelimesi çoğunlukla mazeret göstermek şeklinde yorumlanmıştır.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمْ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ
إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ أَنْظِرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

“Unutma o günü ki- onları hep birden toplayacağız; sonra da, Allah'a ortak koşanlara: Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız? diyeceğiz.

Sonra onların mazeretleri(cevapları), "Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!" demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!²²⁶

Ayet, hesap günü müşriklerin kendilerine sorulan bir soru karşısında nasıl bir mazeret göstereceklerinden, nasıl bir cevap vereceklerinden bahsetmektedir. Bu ayet hakkında şöyle bir rivayet vardır:

“Kıyamet koştuktan sonra Allah, müminlerin günahlarını bağışlayacak, bağışlayacağı hiçbir günahı bağışlanmayacak kadar büyük görmeyecektir. Müşrikler bunu gördüklerinde şöyle diyecekler: Şüphesiz ki Allah günahları bağışlayandır. Fakat şirki affetmez. Gelin şöyle diyelim; biz günahkâr kimselerdik, ama müşrik kimseler değildik. Bunu üzerine Allah, şirki gizlediklerine göre, haydi ağızlarına mühür vurun. Elleri konuşacak, ayakları şahitlik edecektir.²²⁷ O vakit müşrikler, Allah’tan hiçbir sözün gizlenmeyeceğini bilip öğrenmiş olacaktırlar.²²⁸ “Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün yerin dibine batırılmayı temenni ederler ve Allah’tan hiçbir haberi gizleyemezler.²²⁹

Ayet ile bu rivayet mukayese edildiği vakit, birbirlerini teyit ettikleri görülür. Ayette, müşriklere yöneltilen bir sorudan bahsedilmektedir. Bu sorgu, suçlu olarak itham edilen kişilere yöneltilen suallere benzetilebilir. Alacağı cezayı düşünen sanık, ilk başta yaptığı suçu örtmek için onu inkâr edebilir. Bu hemen hemen her suçluda müşahade edilen psikolojik bir görünümdür. Mahkeme, ağızyla söylediğinden çok

²²⁶ Enam, 6/23-25

²²⁷ Yasin, 36/65, Fussilet, 41/20

²²⁸ Kurtubi, a.g.e. VI; s. 554; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 572

²²⁹ Nisa, 4/42

göstermiş olduğu delilleri ciddiye alacağından dolayı sanığın, delil göstermesini isteyecektir. Mahkeme sanığın aleyhine delil getirip bunu ispatladığı zaman sanık, suçlu addedilerek tevkif edilecektir.

En'am suresi 22 ve 23. ayete de böyle bir durumdan söz edilmektedir. Müşrik olarak tavsif edilen kişilere; nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız, diye sorulduğunda onların ileri süreceği mazeret veya vereceği cevap -yukarıda da belirttiğimiz gibi- Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık! şeklinde inkâr sadedinde olacaktır.

Ayette geçen *لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ* ifadesinde kullanılan *fitne* kelimesine müfessirler tarafından mazeret,²³⁰ denendikleri şey(ihtibar),²³¹ hüccet,²³² son çare,²³³ küfür ve şirklerinin akıbeti, cevap, yalan, hile, haktan sapmışlıklarının sonucu²³⁴ gibi anlamlar verilmiştir.

Kurtubi, bu ayetteki *fitne* kelimesini, "mazeretleri olmayacak, onlar böyle bir soru ile denenip gerçekleri gördüklerinde ve artık iddialarının da çürütüldüğünü anladıklarında "biz müşriklerden olmadık" diye mazeret ileri sürecek ve böylece şirkten uzak olduklarını, onunla bir ilişkilerinin bulunmadığını iddia edecekler, buna sebep Allah'ın müminleri affedip bağışladığını görmeleri olacaktır" şeklinde ayet bağlamına uygun bir açıklamada bulunmuştur.²³⁵

²³⁰ Taberi, a.g.e. V, s. 220; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 572; Kurtubi, a.g.e. VI; s. 554; Alusi, a.g.e. VII-VIII, s. 123; Mahluf, a.g.e. s. 107; Suyuti-el-Mahalli, a.g.e. I, s. 116; el-Cevzi, a.g.e.s. 479; Vehbi, Mehmet, a.g.e. IV, s. 1393; Sakallı, Talat, a.g.m. s. 373; İşler, Emrullah, a.g.m. s. 145; Bayraklı, Bayraktar, a.g.e. II, s. 480; Diyanet yayımları arasından çıkan ve Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim mealinde En'am 6/23'teki *fitne* kelimesine "manevra" anlamını vermişlerdir. Manevra, Fransızca bir sözcük olup "bir maksada bağlı olarak yapılan ileri-geri hareketler; hile, oyun, düzen, dolap gibi anlamlara gelmektedir.(bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 736) Ayet içerisinde bu kelimeyi değerlendirdiğimiz zaman, meramı anlatma açısından çok yüzeysel ve mecazi kalmaktadır. *Fitne* kavramını ifade etmek için tercih edilen bu kelime, anlam olarak doğru kabul edilse bile, Kur'an'ın tercüme üslubuna uygun olduğunu söyleyemeyiz.. Bkz. *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet Yay. Ankara 2003, s. 129

²³¹ Taberi, a.g.e. V, s. 220; en-Nehhas, a.g.e. II, s. 25

²³² Suyuti, a.g.e. III, s. 14

²³³ Süleyman Ateş, "Müşrikler azabı, dehşeti görüp suçlarını anlayınca, ne diyeceklerini şaşırırlar, utanırlar ve son çare olarak biz müşriklerden değildik şeklinde bir söz söylerler" şeklinde ayetin manasına uygun bir açıklama yapmıştır. Bkz. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, s. 128; Ayrıca bkz. Esed, Muhammed, a.g.e. I, s.227; Yıldırım, Suat, Fatıha ve En'am Surelerinin Tefsiri, Işık Yay. İzmir 1993, s. 93

²³⁴ Zemahşeri, a.g.e. II, s. 14; Nesefi, a.g.e. II, s. 7; Mahluf, a.g.e. s. 107; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VII, s. 162

²³⁵ Kurtubi, a.g.e. VI; s. 554

Ayette, *fitne* kavramının kök anlamıyla ilgili bir özelliğine vurgu yapan Kurtubi, Allah'ın bu şekilde bir soru sormasını “müşriklerin denenmesi” olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

En'am suresi 22, 23 ve 24. ayetler siyak-sibak bütünlüğü içerisinde ele alındığı zaman ayetteki *fitne* kavramına “mazeret, cevap veya son çare olarak baş vurdukları yol” anlamını vermek daha uygun gözükmektedir.

10) FESAD ve KARGAŞA ÇIKARMAK, ŞÜPHE UYANDIRMAK, ANLAMLARI

Fitne kavramının günümüzde de en çok kullanılan anlamlarından birisi olan *fesad* kelimesi, *fe-se-de* fiil kökünden gelmektedir. Sözlükte; yiyecek ve içecekler için bozulma, kokma, yapılan işler için ise, geçerliliği olmama ve bunlardan başka, gerek nefiste(iç dünyamızda), gerekse bedende ve toplumda meydana gelen maddi-manevi bozulma, kötüye doğru nitelik değiştirme anlamlarında kullanılmıştır.²³⁶

İsfehâni, *fesad*'ı; “az veya çok olsun, herhangi bir şeyin itidalden çıkması, bozulması” şeklinde açıklar.²³⁷ Bu kavramın zıddı, salâhtır, düzeltme ve ıslahıdır.

Kur'an'da da kullanılan bu kavram, anlam olarak; bozgunculuk yapma, yeryüzünün dengesini, düzenini bozma,²³⁸ karışıklık(*fitne*) çıkarma²³⁹ gibi genellikle olumsuz formatta kullanılmaktadır. *Fesad* kavramı Kur'an'ın yapılmasını istemediği hayatiyet arz eden bir kaide olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu önemli hususlar Kur'an'da detaylıca anlatılmakta ve bütün insanları *fesad* olabilecek her türlü kötü işten uzak durmaya çağırılmaktadır.

Bu başlık altında incelediğimiz *fitne* kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için *fesad* kavramının detaylıca açıklanması gerektiği kanaatindeyiz. Kur'an'da *Fesad* türleri olarak şunlardan haber verilmektedir:

²³⁶ Razi, Ebubekir, a.g.e. s. 432; Ünal, Ali, a.g.e. s. 289

²³⁷ el-İsfehâni, a.g.e. s. 636

²³⁸ Enbiya, 21/22; Rum, 30/41; Bakara, 2/11,12, 220, 251; Enfal, 8/73

²³⁹ Bakara, 2/8-11

- a) Allah'ı ve peygamberleri inkâr etmek ve yolundan uzaklaştırmaya çalışmak, Kur'an'da en büyük fesatlardan biri olarak belirtilen bir özelliktir.²⁴⁰
- b) Hırsızlık,²⁴¹ ölçü-tartı eksikliği,²⁴² ekini ve nesli yok etme,²⁴³ tuğyan(hak ve adalet sınırını aşma),²⁴⁴ bozgunculuk çıkarma,²⁴⁵ insanları çeşitli gruplara ayırma(bölük-pörçük etme),²⁴⁶ haddi aşma,²⁴⁷ yalancılık,²⁴⁸ livata(homoseksüellik-cinsel sapkınlık),²⁴⁹ sihir yapmak,²⁵⁰ akrabalık bağlarını koparmak,²⁵¹ mal ve servet ile şımarmak.²⁵²
- c) Hırabe(Terör-Anarşizm).²⁵³

²⁴⁰ Nahl, 16/88; A'raf, 7/85; Al-i İmran, 3/62; Yunus, 10/39; Ankebut, 29/36-37; Neml, 27/13

²⁴¹ Yusuf, 12/70

²⁴² Hud, 11/85

²⁴³ Bakara, 2/205

²⁴⁴ Fecr, 89/12

²⁴⁵ A'raf, 7/127

²⁴⁶ Kasas, 28/3,4

²⁴⁷ Şuara, 26/152

²⁴⁸ Ahzab, 33/70

²⁴⁹ Ankebut, 29/28,30

²⁵⁰ Yunus, 10/81,82

²⁵¹ Muhammed, 47/20,22

²⁵² Kasas, 28/77, Daha geniş bilgi için bakınız, Draz, M. A. **Kur'an Ahlakı**, İz Yay. İstanbul 1993, s. 393

²⁵³ Maide, 5/32,33; Bu başlık altında özellikle günümüzde çokça gündeme getirilen ve kasıtlı olarak yapıldığına inandığımız İslam ve terör mukayesesine konumuzda dağıtmadan değinmek isteriz. İslam anlam olarak; barış, esenlik, manalarına gelmektedir.(daha geniş bilgi için bakınız, Fazlur Rahman, **Allah'ın Elçisi ve Mesajı**,(çev. Adil Çiftçi) Ankara Okulu, Ankara 1997, s. 4) Böyle bir mukayesinin çarpıklığı ve yanlışlığı daha baştan ortaya çıkmaktadır. Barış(İslam) ve terör demek hem anlamsız hem de zıt bir başlıktır. İslam'ın terörizme kapı aralayacak hiçbir ifadesi yoktur. Aksine İslam, terörü bütün yönleriyle reddeder ve lanetler. "İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler."²⁵³ Bu ayet, terörizm ile ilgili İslam'ın görüşünü öğrenmek isteyenler için en açık ve net bir argümandır. İslam'ın, terörizmi bir insanlık suçu olarak tavsif etmesi yanında böyle bir işe kalkışanları en ağır cezayı vermekle tehdit etmesi, İslam ile diğer dinler arasındaki en bariz özelliklerinden birisidir. Terörün faturasını dinlere mal etmek en büyük yanlışlıktır. Terör, çözümsüzlüğün ve çaresizliğin bir neticesidir. Çözümsüzlük cehaletin, çaresizlik ise bilgisizlik sonucunda oluşan imkânsızlığın bir neticesidir. Eldeki imkânları gereği gibi kullanamayanlarda oluşan asabiyet hali, bunun bir üst aşaması ve neticesi olarak yerini saldırganlığa bırakır. İslam literatüründeki cihadkavramı karşılık olarak savaş anlamına gelmez. Savaş İslam'a göre istisnai bir durumdur. Ve savunma amacı taşır. Cihad denmesinin sebebi, düşmanla savaşmak zorunda kalan Müslümanların savaşmak hususunda bütün çaba ve gücünü harcamasıdır. Savaşın karşılığı olarak, kıtal, harb, muharebe ve ma'reke terimleri kullanılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız İbrahim Canan, **Anarşi(Sebepler, Tedbirler, Çareler)** Işık Yay. İstanbul 2003, s. 146-50 Maide, 5/33'te vurgulanan "yeryüzünde bozgunculuk yapmak için çalışanlar" ifadesi, *fesad* kelimesinin terörizm, anarşizm anlamında kullanıldığını göstermektedir. Vecdi Akyüz, a.g.e. 345-50

Türkçe’de kullanılan *fesad*; bozukluk, çürüklük, yolsuzluk, karışıklık, nifak, ara bozma gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁴ *Fesat çıkarmak*; karışıklık, nifak doğurucu harekette bulunmak anlamına gelir. *Fesat kaynatmak ise*; nifak çıkartıp ara bozarak insanları birbirine düşürmek anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁵ Türkçe’ye geçen *fesad* kavramı genellikle fitnenin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ortalığı karıştırmak, insanları birbirine düşürmek gibi anlamlar Türkçe’de kullanılan *fesad* sözcüğünün karşılığıdır.

Kur’an’da *fitne* kavramı, fesadın karşılığı olarak da kullanılmıştır. *Fitne* kavramının *fesad* anlamında kullanıldığı şu örneklerde görülmektedir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.”²⁵⁶

Bu ayette kullanılan *fitne* kelimesi, Kur’an ayetlerinin bir kısmını temsil eden ve *müteşâbihat* diye isimlendirilen ayetlerin peşine düşen ve bu ayetleri kendi fikri ve ideolojik yapılarına(çıkarlarına) göre yorumlayan kişilerin bu yorumlama işini niçin yaptıklarını belirtmektedir.

Muhkem; manası ve murada delaletleri açık, kesin, yalın, kelime ve cümleleri başka anlamlara çekilmeye engel(belirsizlikten uzak), sağlam ve şaşmaz ifadeli olan

²⁵⁴ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 374

²⁵⁵ Doğan, Mehmet, a.g.e. s. 374

²⁵⁶ Ali İmran, 3/7

anlamına gelir.²⁵⁷ Helal, haram, hadler, hadlerin hükümleri, emredilen ve kendisiyle amel edilen hükümler, farzlar, emir ve nehiyeler gibi.²⁵⁸

Müteşabih ise, her biri murat olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer, çeşitli manalara ihtimali olan ayetlerdir ki, hepsinin mi yoksa birinin mi kastedildiği açıkça seçilemez anlamına gelir. Bu ayetlerin kapalılıkları(hafi, müşkil, mücmel, mümteni) ancak muhkemat ile mukayeseleri sayesinde giderilebilir.²⁵⁹ Sure başındaki harfler, yeminler, kıssa ve darb-ı meseller gibi.²⁶⁰

Te'vil ise, *e-ve-le* kökünden gelir. Geri dönme anlamındadır. Tef'il babında kullanıldığında ise, açıklamak, beyan etmek gibi anlamlara gelir.²⁶¹ Istilahi olarak anlamı ise, ayetin muhtemel olduğu manalardan birine döndürülmesi demektir.

Ayet hakkında yapılan te'vilin Kur'an'ın sair ayetleriyle(muhkematıyla) çelişmemesi, ayetin siyak-sibak bütünlüğünün göz önünde bulundurulması gerekir. Aksi takdirde usûl açısından makbul bir te'vil olması mümkün değildir.²⁶²

Al-i İmran 3/7'de geçen *fitne* kelimesini, "*kalplerinde eğrilik olanlar*"(*fi kulubihim zeyğun*) şeklinde tercüme edilen cümle ile birlikte değerlendirilmek gerekir düşüncesindeyiz. Zira Kur'an'ın herhangi bir ayeti hakkında, onun genel ahkâm ve kabullerine uygun te'vilde bulunmayan kişilerin bu tevili onu daha iyi anlamak ve açıklamak için yapmadığı ortadadır. Ayette ifade edilen *fitne* kelimesi bu açıkladığımız hususa vurgu yapmaktadır.

Taberi, İbn-i Kesir, Kurtubi, ayetteki *fitne* kelimesini, "Kur'an hakkında şüphe uyandırmak, ayakları doğru yoldan kaydırmak için müteşabihata tabi olmak" şeklinde

²⁵⁷ Yazır, Hamdi, a.g.e. II, s. 308; Mevdudi, Ebu'l-A'la, Tefhimu'l-Kur'an, İnsan Yay. İstanbul 2000, I, s. 239

²⁵⁸ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. III, s. 150; Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 108; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Diyanet Yay. Ankara, 1991, s.130; s.227; Aydemir, Abdullah, Ebu Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu, D.İ.B.Y. Ankara 1993, s. 227; Karakaya, Mehmet Murat, Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi, Marifet Yay. İstanbul 2003, s.37

²⁵⁹ Yazır, Hamdi, a.g.e. II, s. 308; Kara, Necati, Kur'an-Sünnet Bütünlüğü, İhtar Yay. İstanbul 1985, s. 90-93

²⁶⁰ Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 108; Mevdudi ise müteşabihatın anlaşılmasına daha başka bir yönden yaklaşır; " Bu ayetlerin amacı evren hakkında, onun başlangıcı, sonu ve insanın evrendeki konumu gibi konularda bilgi vermektir. Hiçbir insan, duyuları tarafından algılanmamış, duyulmamış, koklanmamış, dokunulmamış ve tadılmamış doğa üstü şeyleri ifade edecek kelimeye sahip olmadığı bilinen bir şeydir. Bu doğa üstü şeylerin(müteşabihatın) insan hayatı söz konusu edilerek anlatılmasının gerekçesi budur. Kur'an'ın insan dilinde birden çok anlama gelebilecek müphem ifadeler kullanmasının sebebi budur." Bkz. Tefhimu'l-Kur'an, I, s. 240; Okıç, M.Tayyip, Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Eserleri, Nun Yay. İstanbul 1995, s. 136

²⁶¹ el-Kattan, Menna Halil, Ulumu'l-Kur'an(Kur'an İlimleri), Timaş Yay. İstanbul 1997, s. 452; Nasr, Hamid Ebu Zeyd, İlahi Hitabın Tabiatı, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara 2001, s. 278

²⁶² Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e. s. 214-15; Yüce, Abdulhakim, Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf, Çağlayan Yay. İzmir 1996, s. 26

açıklar.²⁶³ Taberi, İbn-i Kesir ve Kurtubi'nin ortak anlamda kullandığı “şüphe uyandırmak arzusu” ifadesini, mü'minlerin herhangi bir konu hakkında işin içinden çıkamayarak aralarının bozulmasını istemek ve herkesin, ilahi mesajın sosyal öğretisine uymayan, insanlara zararı azımsanmayacak kadar fazla olan, sapık görüşlere(bid'at olan şeylere) dönmesi için uğraşmak anlamındadır.

Fahreddin Razi, ayetteki *fitne* kavramı hakkında üç görüş zikretmiştir.

1) Müslümanların müteşabihata dalıp yorum yapmalarının ardından, birbirlerine düşmeleri ve sonuç olarak birbirlerini öldürmeleri.

2) İnsanların müteşabihata dalıp yorum yapması bunun sonucunda sapıtması.

3) Yorumunda aşırıya kaçan insanların dinden sapması.²⁶⁴

Razi'nin müteşabihata dalan kişilerin müslüman veya diğer insanlardan olabileceğini belirtmesi, gerçekten önemlidir. Bu üç görüş de, ayette kullanılan *fitne* kelimesinin karşılığı olarak da kullanılabilir. Hepsinde ifade edilen müşterek husus, dinden çıkmaktır. Ancak ayette kullanılan *fitne* kavramının anlamı, Kur'an'ın muhkematına aykırı olan yorumlar yapılmasıdır. Dinden sapsak, bu yorumların sonucudur.

Hamdi Yazır, ayetteki “*ibtığa fitne*” ifadesini, hakkı ve hakikati karıştırıp halkı şüpheyeye düşürmek ve şaşkırtmak suretiyle doğru yoldan çıkarmak ve belaya uğratmak şeklinde anlamlandırır. Yazır, bu açıklamasıyla özellikle bu durumun halka müteveccih yönünü vurgulamıştır. Zira inancı zayıf ve bilgisi yetersiz olan kimselerin kalplerinde şüphe uyandırıp zihinlerini bulandırarak onları hak dinden saptırmak daha kolaydır.²⁶⁵ Yazır, işin doğrusunu bilen kişilerin, ayetin muhtevasına uymayan çarpık anlamları hemen ayırt edeceğini ve karışıklık çıkararak kimselere tabi olmayacağını vurgular.²⁶⁶

²⁶³ Taberi, a.g.e. IV, s. 243; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 264; Kurtubi, a.g.e. IV, s. 105; Ayrıca bkz. Zemaşeri, “onların dinlerinden insanları fitneye düşürüyorlar, yani ehl-i hakkın sözüne uymaktan onları saptırıyorlar” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bkz. *el- Keşşaf*, I, s. 366; Beydavî, a.g.e. II, s. 8; Rıza, M. Reşid, a.g.e. III, s. 138

²⁶⁴ Razi, Fahreddin, a.g.e. IV, s. 190

²⁶⁵ Keskin, Hasan, a.g.e. s. 107

²⁶⁶ Yazır'ın özellikle belirttiği bu husus dikkati caiptir. Özellikle din ile ilgili konularda konuşan, yazan kişilerin liyakat ve ehliyet konusunda bir problemlerinin olmaması gerekir. Kur'an hakkında yeterli ön bilgi ve ilmi birikime sahip olmayan kişilerin herhangi bir ayetin Türkçe'sini okuyarak “benim görüşüme göre şöyle-böyle olması gerekir” diye yorum yapmaları karışıklıkların davetiyesidir. Tabi ki, Kur'an'ı herkes kendi dilinde okumalı ve anlamaya çalışmalıdır. Ancak Kur'an'ın muhkem ve müteşabih diye tasnif ettiği kıstası dikkate alarak. Günümüzde yanlış olarak telakki edilen hususlardan birisi de budur. Matematik, fizik, müzik, sosyoloji, felsefe gibi pozitif bilimleri öğrenmek için her bir ilimdalının ayrı ayrı literatürünü öğrenen kişilerin, insan için olmazsa olmazlar arasında kabul edilen din konusunda bir literatürün ve din dilinin mevcudiyetini göz ardı etmektedirler. Nasıl ki, fizik

Yazır, müteşabih ayetlerin peşine düşen ve bunu yanlış mana da yorumlayan kişiler hakkında şu çarpıcı örnekleri verir; “ Hıristiyanların İncil’deki “*eb*”(baba) mecazını , gerçek anlamıyla peder; Kur’an’daki “ *O’nun Meryem’e ilka eylediği bir kelimesi ve O’ndan bir ruhtur*”²⁶⁷ müteşabih ayetine, Allah’tan doğmuş bir ruh manası vererek ve Allah’ın doğma ve doğurma gibi üreme şekillerinden uzak bulunduğu muhkemata(açık, net, kesin anlamlı ayetlere) bakmayarak Allah’a çocuk isnat etmeleri; ve yine bunu gibi, Yahudilerin “*elif-lam-mim*” gibi huruf-u mukattaa denilen başlıkları “Ebced hesabı”²⁶⁸ ile te’vil ederek bunlardan Muhammed ümmetinin ömrünü, kıyametin kopacağı zamanı çıkarmaya çalışmaları bu türden olaylardır.”²⁶⁹

Ayette kullanılan *fitne çıkarmak*(*ibtiga fitne*) ifadesi, Kur’an’ın müteşabihatı peşine düşüp Kur’an’ın muhkematına uygun olmayan açıklamalar yaparak insanları doğru yoldan saptırmak, kafalarını karıştırmak, itikadında şüpheye düşürmek, inançlarını sarsmak ve ayetleri asıl hedefinden saptırarak(ihtilafa düşürerek) bunu Müslümanların aleyhine kullanmak şeklinde anlamak gerekir. Böyle bir şeye kalkışan kişilerin ayetin muhtevasına baktığımız zaman müslüman olması düşünülemez. Zira Kur’an, “*kalplerinde eğrilik olanlar*” ifadesini müslümanlar için kullanmamaktadır.²⁷⁰

Al-i İmran 3/7’de geçen *fitne* kelimesi Tevbe suresinde de aynı anlamda kullanılmıştır:

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا حَبَالًا وَلَا أَرْضَعُوا حِلَالَكُمْ بِيْمُونِكُمْ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهِ عَلَيْهِم بِالظَّالِمِينَ لَقَدْ ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ

“Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka *fitne*(fesat) çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. Andolsun onlar önceden de *fitne*(fesad) çıkarmak istemişler ve sana nice işler

konusunda bir fizik profesörlü konuşuyorsa, din konusunda, Kur’an konusunda da o işin uzmanlarının konuşması gerekir. Branşı sosyoloji olan bir kişinin Kurban ibadeti hakkındaki görüşü ile Fıkıh dalında ihtisas yapmış bir kişinin görüşü tabii ki bir olmayacaktır. Kurbanın İslam’daki hükmü ve delilleri nelerdir diye Sosyologa bir soru sorulduğu zaman, bu sorunun kime sorulması gerektiğini açık yüreklilikle belirtmesi gerekir. Sosyolog’un bu konu hakkında bilgisinin olması ayrı şey, bu konu hakkında ihtisas yapan kişinin konuşması ayrı şeydir. Ancak bu denge korunduğu zaman gerçek bilimsel ilerleme gerçekleşecektir. Bu denge göz ardı edildiğinde ise Kur’an’ın ifade ettiği *fitne* (kafa karışıklığı) ve sapkınlığın ortaya çıkması kaçınılmazdır.

²⁶⁷ Nisa, 4/171

²⁶⁸ Ebced; Arap alfabesinden her bir harfin bir sayı olarak karşılığı; Ebced hesabı ise, harflerin Ebced değerlerine göre tarih veya sayı çıkarma işidir.

²⁶⁹ Yazır, Hamdi, a.g.e.II, s. 314

²⁷⁰ Bkz. Bakara, 2/10-16

çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu.

271

Bu ayetlerde kullanılan *fitne* kavramları; fesat, karışıklık, kargaşa çıkarma, Müslümanların arasını bozmak için çabalama gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Bu ayetler, hiçbir bahanesi olmadığı halde savaşa çıkmak istemeyen kişilerin, kendi ayıplarını örtmek, mü'minleri savaşa gitmekten alıkoymaya çalışmak, bu yolda gerekirse yalan haberler uydurarak müslümanlar arasında nifak tohumlarını yeşertmek suretiyle müslümanları cihada gitmekten vazgeçirmek konularından bahseder. Kur'an bu fiiliyatta bulunan kişilerin yapmış oldukları bu engelleme çabalarını *fitne* kavramıyla ifade etmiştir.

Ayetteki "*hebal*" kelimesine Kurtubi, şer, fesat, bozgunculuk, laf taşımak, ayrılık tohumu ekip yalan şayialar çıkartmak; *fitne* kelimesine ise Taberi, Kurtubi, İbn-i Kesir, Alusî; aranızı bozmak, birbirinize karşı kışkırtmak, kalplere korku salmak anlamlarını vermiştir ki, bu ifadeler Türkçe'de de kullandığımız fesad kavramının da karşılığıdır.²⁷²

Fitne ile *fesad* kavramının birlikte kullanılması açısından Enfal 8/73'teki ayet ise çok önemlidir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادًا كَبِيرًا

"Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir *fitne* (karışıklık) ve büyük bir fesat olur."²⁷³

Bu ayet ise Müslümanların kafirleri dost (her şeyi paylaşan, birbirlerinden gizlisi saklısı olmayan-müttefik) olarak kabul etmelerinin nasıl bir felaketi de beraberinde getireceğini göstermektedir. Mü'minin kâfiri (inkârcılığına yardım etmesi) koruması neticesinde, İslam toplumu içerisindeki dayanışma bozulacaktır. Bu ise, büyük bir fesattır.²⁷⁴

²⁷¹ Tevbe, 8/47-48

²⁷² Taberi, a.g.e. VI; s. 188; Kurtubi, a.g.e. VIII, s. 251-52; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 146; Alusi, a.g.e. IX-X, s. 117; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. X, s. 236; Ayrıca, ayetteki *fitne* kelimesine "dinlerinden alıkoymak" şeklinde anlamda verilmiştir. Bkz. *Camii'l-Beyan*, VI, s. 189; en-Nehhas, a.g.e. II, s. 218

²⁷³ Enfal, 8/73

²⁷⁴ Ateş, Süleyman, a.g.e. III, s. 540

Taberi, İbn-i Kesir, Zemaşeri, Nesefi, bu ayetteki destek ve dostluğu; “şirk ve küfür üzerinde birleşilmemesi, bu hususta onlara yardım edilmemesi” şeklinde yorumlamışlardır.²⁷⁵

Alusî, Vehbe Zuhayli ise, ayette ifade edilen fitneyi; küfrün kuvvetlenmesi, İslam’ın zayıflaması şeklinde yorumlamışlardır.²⁷⁶ Yani, bu hususta bir dostluk meydana gelirse, İslam’ın zayıflaması veya sistemli olarak zayıflatılması gibi bir neticeyle karşılaşılacaktır ki, bu ise başlı başına bir bozulma sebebidir.

Ayette ifade edilen *fitne* ve *fesad* kelimeleri, birbirlerinin öncülüymüş gibi kullanılmıştır. Yani aralarında bir sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Eğer, müminler, kafirlerin işlerine destek verirlerse, önce fitne, yani karışıklık çıkar. Bunun akabinde ise yeryüzünde bir ifsad, bir bozulma gerçekleşir. Buna şöyle bir misal verebiliriz; arı yuvasını çubukla eşelemeyi fitneye, bunun neticesinde arıların yuvalarından çıkıp zehirli iğneleriyle insanları sokmasını da fesada benzetebiliriz. Kur’an’ın inkârcı kişilerle ittifak edilmesini tabiatın kuralına aykırı bir kaide olarak sunması bu konularda dostluğun olmayacağını gösterir.

Ayette kullanılan *fitne*(karışıklık-kaos)²⁷⁷ ve *fesad*(düzenin bozulması, dengelerin alt-üst olması) kelimeleri arasında sebep-sonuç yönüyle fark vardır.

11) SALDIRI ve SAVAŞ ANLAMI

Nisa suresi 101. ayet, savaşa çıkan Müslümanların her türlü korku ve eziyetten uzak bir yolculuk yapmalarına imkân sağlamak ve namazın kısaltılması konularından bahseder.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size saldırmalarından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”²⁷⁸

²⁷⁵ Taberi, a.g.e. VI; s. 73; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 122; Zemaşeri, a.g.e. II, s. 228; Nesefi, a.g.e. II, s. 113

²⁷⁶ Alusî, a.g.e. IX-X, s. 38; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. X, s. 79; Ayrıca müfessirler bu ayetin iki ayrı din mensubunun birbirlerine varis olamayacaklarını da açıkladığını belirtirler. Bkz. *Muhtasar Tefsiri İbn-i Kesir*, II, s. 121

²⁷⁷ Keskin, Hasan, a.g.e. s.116

²⁷⁸ Nisa, 4/101

Yukarıdaki ayette geçen fitne (*en yeftineküm*) kelimesi saldırı anlamında kullanılmıştır.

Ayette kullanılan *fitne* kelimesi, savaşta korumasız bir vaziyette ibadetlerini ifa eden Müslümanların, korkmalarına sebebiyet veren her türlü saldırı(taarruz), fenalık,²⁷⁹ ani baskın,²⁸⁰ kötülük²⁸¹ ve bunların neticesinde meydana gelebilecek öldürme, yaralama ve esir alma(hoşa gitmeyecek her türlü davranış şekli)²⁸² anlamında kullanılmıştır.

Nisa suresi 101. ayette kullanılan “*en yeftinekum*” ifadesi, düşmanın(İnkarcıların), müslüman kişilerin savunmasız oldukları bir durumda, bu savunmasız hallerini fırsat bilerek onlara ani bir şekilde saldırmak ve baskın yapmak anlamına gelmektedir.

Nisa suresi 91. ayette geçen *fitne* kelimesi de aynı şekilde saldırı anlamında kullanılmıştır:

سَتَجِدُونَ أَعْرَابِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يُبْسِطُوا يَدَهُمْ عَلَيْكُمْ وَيَتَّبِعُوا آيَاتَكُمْ وَيَقْتُلُوا أَوْلِيَاءَكُمْ وَأَوْلِيَاءَكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ
سُلْطَانًا مُبِينًا

“Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman (müslümanlara) savaşmaya(fitneye) çağrılısalar ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.”²⁸³

²⁷⁹ İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 429; Kurtubi, a.g.e. V, s. 445; Zemahşeri, a.g.e. I, s. 592; Suyuti, a.g.e. II, s. 324; Alusi, a.g.e. III-IV, s. 111; Vehbi, Mehmet, a.g.e. III, s. 1028; Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, a.g.e. s. 93

²⁸⁰ Muhammed Esed, bu ayetteki *fitne* kelimesinin lafzen “size zarar vermelerinden” anlamına geldiğini ancak müfessirlerin çoğunluğunca “ani baskın” şeklinde anlamlandırıldığını belirtir. Bkz. *Kur’an Mesajı*, I, s. 163

²⁸¹ Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 163; Ateş, Süleyman, a.g.e. II, s. 141; Komisyon, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Diyanet Yay. Ankara 1997, s. 93; Mahmut Toptaş, ayetteki “*en yeftinekum*” ifadesini “belaya sokma” şeklinde Türkçe’ye çevirmiştir. Ayet savaştan bahsetmektedir. Savaş terminolojisini kullanma açısından değerlendirdiğimizde, bu şekilde bir anlamlandırma; niçin korkulduğunun anlaşılması açısından yetersiz bir ifade olarak kalmaktadır. Bkz. *Kur’an-ı Kerim Meâli(Türkçe Anlatımı)*,s. 62; ez-Zebidi, ayetteki *fitne* kavramının “küfr” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bkz. *Tacu’l-Arus*, XVIII, s. 425. Ayet bağlamı içerisinde değerlendirdiğimizde, “küfr” anlamının tam anlamıyla ayette kullanılan *fitne* kelimesini karşılamadığını söyleyebiliriz.

²⁸² Nesefi, a.g.e., s. 247; Mahluf, a.g.e. s. 78; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. III, s. 235

²⁸³ Nisa, 4/91

Yukarıdaki ayette kullanılan *fitne* kelimesinin anlamı hususunda iki görüşün ağırlık kazandığı söylenebilir. Birinci görüşe göre, ayette kullanılan *fitne* kavramı, fesat, şirke ve küfre döndürülmek anlamındadır.²⁸⁴ İkinci görüşe göre ise *fitne*, müslümanlara karşı savaşa çağrılmak, diğer bir ifadeyle tecavüz ve saldırı anlamında kullanılmıştır.²⁸⁵

M. Esed, ayetteki *fitne* ifadesini “*kötülük eğilimi*” olarak yorumlamıştır ki bu açıklama, *fitne*nin birçok anlamını da içermektedir. Esasen Esed’de bu kavramın geniş bir anlam ağına sahip olduğunun farkındadır.

Bu ayet, Medine’ye geldikleri zaman müslüman olup anlaşma yapan ancak kendi kabilelerine döndüklerinde ise, dinden dönüp anlaşmalarını bozan iki yüzlü(Münafık) kişilerin bu davranışından bahsetmektedir. Kur’an böyle bir harekette bulunan kişilerin yaptıkları bu işi çok çirkin olarak değerlendirmektedir.

Münafıklar, Müslümanların yanındayken -biz sizdeniz diye- onlara güven verip yanlarından ayrıldıklarında ise Müslümanların düşmanlarının safında yer alıyorlardı.

Ayette kullanılan “*eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün*” cümlesi özel anlamda bir savaştan, daha genel anlamda ise, Müslümanların aleyhine olabilecek her türlü kötü işten bahsetmektedir.

Aynı ayet, savaş esnasında yapılan bir ihanet durumundan söz etmektedir. Dolayısıyla ayetteki *fitne* kelimesi “müslümanlara karşı savaş çağrısı yapma” anlamına da gelmektedir.

Ahzab suresi 14. ayette de buna benzer bir kullanım görülmektedir:

وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ آقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأْتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا بَسِيرًا

“Medine'nin her yanından üzerlerine saldırıydı da, o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek eğlenmezlerdi.”²⁸⁶

²⁸⁴ Taberi, a.g.e. IV, s. 272, Ayrıca Taberi, ayetteki *fitne* kelimesini, “Onlar ne zaman imtihan edildilerse helak oldular” şeklinde *fitne*yi,kök anlamında mevcut olan imtihan etmekle irtibatlandırır.*Camiu'l-Beyan*, IV, s. 272; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 420; Kurtubi, a.g.e. V, s. 445; Suyuti, a.g.e. II, s. 343; Alusi, a.g.e. III-IV, s. 111; Mahluf, a.g.e. s. 77; Vehbi, Mehmet, a.g.e. III, s. 1007; Döndüren, Hamdi, a.g.e. I, s. 161; Ateş, Süleyman, a.g.e. VII, s. 143; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. III, s. 189

²⁸⁵ Zemahşeri, a.g.e. I, s. 579; Neseî, a.g.e. I, s. 243

²⁸⁶ Ahzab 33/14

Söz konusu ayette ifade edilen bu durum Hendek(Ahzab-Kabileler) savaşı ile ilgilidir. Müslümanlarla imzaladıkları anlaşmayı bozmaları üzerine Medine'den kovulmuş olan Yahudi kabilelerinden Beni Nadir'in tahrik ve kışkırtmaları ile güçlü Arap kabilelerinin büyük kısmı, İslam'ı yok etmek amacıyla bir araya gelip ittifak kurdular. Kureyş ve müttefiklerinden, Benî Kinane, Benî Esed, Tihame halkı ile büyük Necid kabilesi Gatafan ve müttefikleri, Hevazin ve Benî Süleym'den oluşan yaklaşık on iki bin kişilik kuvvetler Medine'ye doğru ilerlemeye başladılar.²⁸⁷

Bu harekattan haberdar olan Hz. Peygamber, şehrin etrafında derin hendekler kazdırdı. Böylece düşman saldırısı durduruldu. Ancak bu noktada müslümanlar için başka bir tehlike daha vardı. Medine'nin dış mahallelerinde yaşayan ve o zamana kadar müslümanlara bir dostluk anlaşmasıyla bağlı bulunan Yahudi Benî Kurayza kabilesi, bu anlaşmayı bozarak karşı tarafa katıldı.²⁸⁸

Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bu savaş hakkında bilgi veren bu ayet, müslümanlarla dostluk anlaşması imzalayan Yahudiler'in savaş esnasında taraf değiştirmelerinin bir *fitne* olduğu belirtilmiştir.

Kurtubi ayetteki *fitne* kavramının anlamı hakkında iki görüşü zikreder. 1) Müşrikler Yahudilerden eğer kavmiyet asabiyetiyle savaşmalarını isteselerdi, bu çağrıya çabucak cevap verip giderlerdi. 2) Şayet şirk koşmalarını isteselerdi, bunu da çabucak yerine getirirlerdi.²⁸⁹

Ayette kullanılan *fitne* kavramına birinci ve ikinci görüşü birleştirerek bir anlam vermek daha uygun olur kanaatindeyiz. Nitekim Zemahşeri ve Neseфі de her iki anlamı tefsirlerinde beraber zikretmişlerdir.²⁹⁰

Süleyman Ateş ise ayetteki *fitne* kelimesini “karışıklık çıkarmaları, dinden dönmeleri istenseydi” şeklinde açıklamıştır.²⁹¹ *Fesad* kavramının karşılığı olarak kabul edeceğimiz bu anlam, ayet bağlamına göre genel, *fitne* kavramının anlamına göre, özel

²⁸⁷ Esed, Muhammed, a.g.e. II, s. 852; Atçeken, İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri, Marifet Yay. İstanbul 1996, s. 26; Dermenghem, Emile, Hz. Muhammed ve Risaleti, (çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 276; Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi(çev. Salih Tuğ), İrfan Yay. İstanbul 1993, I, s. 415

²⁸⁸ Esed, Muhammed, a.g.e. II, s. 853

²⁸⁹ Kurtubi, a.g.e. XIV, s. 57; Taberi, a.g.e. XI, s. 165; Suyuti, a.g.e. V, s. 360; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XXI, s.

²⁵⁹

²⁹⁰ Zemahşeri Ve Neseфі'nin, “küfre geri dönüp(rücat ve ridde) müslümanlara karşı savaşurlar” şeklinde verdiği anlama bakarak böyle bir anlam birleştirmesi yaptıkları sonucunu çıkartabiliriz.Bkz. *el-Keşşaf*, III, s. 536; *Medariku't-Tenzil*, III, s. 297

²⁹¹ Ateş, Süleyman, a.g.e. VII, s. 143

bir anlamlandırmadır. Genel bir anlamlandırmadır çünkü; Müslümanların aleyhine yapılan her türlü kötülüğü *fesad* kavramının içinde değerlendirebiliriz. Özel bir anlamlandırmadır çünkü; *fitne* kavramı tek anlamlı bir kavram olmayıp Kur'an'da ondan fazla anlamda kullanılmıştır. Ayrıca bu kavram, ayet bağlamına göre daha değişik anlamlar da alabilmektedir.

Sonuç olarak, Ahzab suresi 14. ayette kullanılan *fitne* kavramına, münafıkların malum hareketlerinden dolayı “küfre geri dönüp müslümanlara karşı savaşır” şeklinde anlam vermek daha uygundur.

B) FİTNE KAVRAMINA YAKIN KELİMELER

Fitnenin birden çok anlama gelen bir kelime olması, onunla bir çok kelimeyi de ilişkili kılmıştır. İmtihan, Musibet-Belâ, Hayır-Şer, Fesad-Hebal, Azab, Zulüm-Ezâ, Şirk-Küfür, İdlal-İğva, Cünun(Delilik) gibi kelimeleri, fitneyle ilişkisi olan kavramlardır.

Fitne'nin Kur'an'daki anlamlarını incelerken yeri geldikçe değindiğimiz bu kavramların tafsilatına inmeyeceğiz. Fakat burada, fitne kavramına anlamsal yakınlığı bulunan yukarıda saydığımız anlamlarla luğavi ve kavramsal ilişkilerine değineceğiz.

1) İMTİHAN

Bir şeyin üzerine derinlemesine düşünmek, bir kişi hakkında bilgi sahibi olmak için onu çeşitli durumlarla karşı karşıya bırakarak onu ölçmek, test etmek, sınamak, denemek, soruşturmak, boyun eğdirmek, musibete uğramak²⁹² gibi anlamlara gelen “imtihan” kelimesi Kur'an'da iki yerde geçmektedir.²⁹³

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

*“Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar, şüphesiz Allah'ın kalplerini takvâ ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.”*²⁹⁴

Ayette kullanılan *im-te-he* fiili, sınama, deneme anlamında kullanılmıştır. Bu ayet, Peygambere saygı hususunda Müslümanların bir denemeye tabi tutulduğunu belirtmektedir.

Altın ve gümüşün iyisini kötüsünden ayırt etmek için ateşe atılıp bir teste tabi tutulmasıyla insanın çeşitli güçlükler ve zorluklara maruz bırakılarak denenip imtihan

²⁹² İbn Manzur, a.g.e. XIII; s. 317; ez-Zebidi, a.g.e. XVIII, s.426

²⁹³ Abdalbaki, M. Fuad, a.g.e. s. 759

²⁹⁴ Hucurat, 49/3; İmtihan kelimesinin geçtiği diğer bir ayet için bakınız Mümtehine, 60/10

edilmesi ve neticesinde denenen kişi hakkında iyi veya kötüdür şeklinde bir kanaate varılması kıyas yönünden birbirleriyle doğru orantılıdır.²⁹⁵

Nasıl ki, altın ve gümüşü ateşte eritmek suretiyle saflık derecesi ortaya çıkarılır ve kıymeti artarsa; işte insanlar da çeşitli şeylerle denenmek suretiyle denenme ve sınanmanın neticesinde aralarından değerli ve kıymetli olanlar ortaya çıkar. İmtihan kelimesiyle Fitne arasında bu yönden mecazi bir ilişki vardır.

2) MUSİBET-BELÂ

Daha öncede belirttiğimiz gibi musibet, “*esabe*” fiilinin i sm-i failidir. Hedefe isabet etmek, okla vurmak, erişmek, dokunmak, tüzerine belâ inmek, ansızın sıkıntı, felaket gelmesi gibi anlamlarından dolayı fitne kavramıyla anlamsal bir yakınlık göstermektedir.²⁹⁶

Musibet sözcüğü, Kur’an’da, insanın başına gelen her türlü olumsuz durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim Bakara 2/156’da bu açık bir şekilde belirtilmiştir.

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“...*O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler.*”

Ayette, insanın başına gelen musibetler korku ve açlık; mallardan, canlardan(ölüm) ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik)²⁹⁷ şeklinde açıklanmıştır.

Musibet ile fitne kelimeleri Kur’an’da çoğu yerde anlam yönünden örtüşmektedir. İki kavramın da olumsuzluk anlamı ifade eden yönleri vardır.

Belâ ise, deneme, sınama, bitkin hale getirme, eskime, musibet, üzüntü gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁸ İblâ ve ibtila da aynı kökten türemiş kelimelerdir.

Bela kelimesi Kur’an’da, insanın iyilik ve kötülükle sınanıp denemesi, kişinin başına gelen musibet, darlık, gam ve sıkıntı anlamlarında kullanılmıştır.²⁹⁹

²⁹⁵ Nesefî, a.g.e. IV, s. 166

²⁹⁶ er-Razi, Muhammed b. EbuBekr, Muhtaru’s-Sıhah, s.318

²⁹⁷ Bakara 2/155-56; Kur’an’da “Musibet” kavramının geçtiği diğer ayetler şunlardır: Al-i İmran, 3/165; Nisa, 4/62,72; Maide, 5/106; Tevbe, 9/50; Kasas, 28/47; Şura, 42/30; Hadid, 57/22; Teğabun, 64/11

²⁹⁸ ez-Zebidi, a.g.e. XIX, s. 218; er-Razi, Muhammed b. EbuBekr, Muhtaru’s-Sıhah, s.35-36; Ünal, Ali, a.g.e. s. 278

²⁹⁹ el-İsfehani, a.g.e. s. 61; Uludağ, Süleyman, “Belâ”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, V, s.380.

وَقَطَعْنَا فِي الْأَرْضِ مِنْهُمْ الصَّالِحِينَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“Onları (yahudileri) gurup gurup yeryüzüne dağıttık. Onlardan iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan 'aşağıda olanları da vardır. (Kötülüklerinden) belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.”³⁰⁰

İnsanın çeşitli nimet ve sıkıntılarla denenme ve sınanması anlamında kullanılan “belâ” kavramı bu yönüyle fitneyle aynı anlamda kullanılmaktadır.³⁰¹

Bu iki kavram arasında zorluk, şiddet ve ağırlık yönüyle bir karşılaştırmada bulunduğumuzda fitnenin bu yönüyle, beladan daha fazla sıkıntı ifade ettiğini söyleyebiliriz.³⁰²

Kur'an'da musibet ve belâ kavramları, iyi ve kötü durumlarla sınanma, denenme hususunda fitneyle aynı anlamda kullanılmışlardır.

3) HAYIR VE ŞER

Kur'an'da, iyilik, kötülük, nimet ve sıkıntı anlamlarını karşılayan kavramlar olarak kullanılan hayır ve şer, birbirine karşı zıddiyet(karşı olma) ifade etmektedir. İstenilen, arzu edilen, her halükârda gelmesinden hoşnut olunan ve kişinin lehine olan şeyler için “hayır” kelimesi kullanılmaktadır. Şer ise, istenilmeyen, arzu edilmeyen, başa geldiği zaman kişiyi memnun etmeyecek ve kişinin aleyhine olan durumlar anlamına gelmektedir.³⁰³

وَنَبَلُّوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“...Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.”³⁰⁴

Yaratıcı, ilk etapta keyfiyeti kişiler tarafından bilinmeyecek³⁰⁵ bazı durumlarla insanları denemektedir. Bu Allah'ın kulları için koymuş olduğu bir kanundur.(sünnetullahtır.)³⁰⁶

³⁰⁰ A'raf, 7/168

³⁰¹ Taberi, a.g.e. IV, s. 420; Kurtubi, a.g.e. VII, s.327; Mahluf, a.g..es. 98

³⁰² Ünal, Ali, a.g.e. s. 281

³⁰³ el-İsfehani, a.g.e. s. 377; Mir, Muntasır, a.g.e. s. 180; Cebeci, Lütfullah, Kur'an'da Şer Problemi, Akçağ Yay. Ankara 1985, s. 130

³⁰⁴ Enbiya, 21/35

³⁰⁵ Bakara, 2/216

³⁰⁶ Zeydan, İlahi Kanunların Hikmetleri(Sünnetullah)(çev. Nizameddin Saltan), İhtar Yay. İstanbul 1997, s. 105

Herhangi bir şeyin kişi hakkında hayır mı yoksa şer mi olduğunu bilmek bazı yardımcı unsurları gerekli kılmaktadır. Herhangi bir ayetin hükmünün kaldırılması,³⁰⁷ oruç tutmanın insan açısından mahiyeti,³⁰⁸ evlenme hususunda seçilecek eşin inancı,³⁰⁹ savaşmanın getirisi,³¹⁰ kişinin sabretmesi gereken şeyler ve buna benzer durumlarla insanın hayrına olan şekli nakille bildirilmiştir.

Enbiya suresi 35. ayette fitne kavramı, hayır ve şerri kapsayan bir formatta kullanılmıştır. Fitne kavramı, mahiyet yönüyle şerre daha yakındır. Ancak, imtihan etmek, denemek, sınamak anlamı bu üç kavramın(fitne, hayır-şer) asgari müşterekleridir.

4) FESAD ve HEBAL

fe-se-de fiil kökünden gelen *fesad* kavramı, lügatte, herhangi bir şeyin geçerliliğin kalkması, gerek insanın iç dünyasında, gerekse bedeninde ve toplumda meydana gelen maddi-manevi bozulma, az veya çok olsun, herhangi bir şeyin itidalden çıkması, bozulması, kötüye doğru nitelik değiştirmesi anlamlarına gelmektedir.³¹¹ Salâh ve ıslah(düzeltilme) *fesadın* zıddıdır.

Kur'an'da anlam olarak; bozgunculuk yapma, karışıklık(fitne) çıkarma³¹² yeryüzünün dengesini, düzenini bozma,³¹³ gibi negatif anlamda kullanılmaktadır.

Kur'an'da fesadın kaynağı olarak insanın bizzat kendisi gösterilmiştir.³¹⁴ İlk insanın yaratılması konusunda meleklerin tavrı gerçekten de dikkat çekicidir. “*Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim dediğinde, melekler, “orada bozgunculuk(yufsidu) yapacak ve kanlar akıtacak birini mi var edeceksin”* şeklinde cevap vermişlerdir.³¹⁵

³⁰⁷ Bakara, 2/106

³⁰⁸ Bakara, 2/184

³⁰⁹ Bakara, 2/221

³¹⁰ Bakara, 2/216

³¹¹ el-İsfehâni, Rağıb, a.g.e. s. 636; er-Razi, Ebubekir, a.g.e. s. 432; İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, (Çev; Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul 1985, s. 279 Ünal, Ali, a.g.e. s. 289; Akyüz, Vecdi, a.g.e. s. 339; Aydın, Hayati, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, Timaş Yay. İstanbul 1999, s. 265

³¹² Bakara, 2/8-11

³¹³ Enbiya, 21/22; Rum, 30/41; Bakara, 2/11,12, 220, 251; Enfal, 8/73

³¹⁴ Rum, 30/41

³¹⁵ Bakara, 2/30

Kur'an'da fesad olarak sayılan işlerin bazıları, iman etmeyip insanları Allah yolundan alıkoymak, büyüklenmek, haksız yere kan dökmek, nesli ve ekini yok etmek, insanları gruplara ayırmak, sihirbazlık, hırsızlık yapmaktır.³¹⁶ Bu anlamlarıyla Fesad kavramı, fitne ile aynı anlamdadır.

Tevbe suresi 47. ayette geçen "hebal" kelimesi ise, fitne ve fesad anlamında kullanılan başka bir kavramdır.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أَرْضَعُوا حِلَالَكُمْ بَيْنُنَاكُمْ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهِ
عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ لَقَدْ ابْتَدَعُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَفَلْتَبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ

"Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne(fesat) çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. Andolsun onlar önceden de fitne(fesad) çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu.

317

Bozgunculuk yapmak, laf taşımak, ayrılık tohumu ekip yalan şayialar ve karışıklık çıkartmak, şer ve fesad anlamlarına gelen "hebal" kelimesi, bu yönleriyle fitneye yakın anlamlı kelimelerdir.³¹⁸

Fesad ve hebal; karışıklık ve kaos çıkarmak, sağlam düzeni bozmak, dengeleri alt-üst etmek gibi manalarıyla fitnenin daha çok negatif yönünü vurgulayan bir kavramdır.

5) AZAB

Fitne kavramının kök anlamıyla ilişkili olan azap sözlükte, ceza, eziyet, işkence, elem, sıkıntı, anlamlarına gelmektedir.³¹⁹ Kur'an'da kullanılan anlamıyla azap, insanların dünya hayatında Yaratıcı'ya isyan sadedinde yaptıkları eylemlere karşılık verilen cezadır. Bu ceza, kişinin hem dünya, hem de ahiret hayatını çevreleyen bir özelliğindedir.³²⁰

³¹⁶ Bakara, 2/205; Yusuf, 12/37; Yunus, 10/91; Kasas, 28/3-4

³¹⁷ Tevbe, 8/47-48; "Hebal" kelimesinin bu anlamda kullanıldığı diğer bir ayet için bkz. Al-i İmran, 3/118

³¹⁸ Taberi, a.g.e. VI, s. 188; Kurtubi, a.g.e. VIII, s. 251-52; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 146; Alusi, a.g.e. IX-X, s. 117; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. X, s. 236; Yazır, Hamdi, a.g.e. II, s. 414

³¹⁹ İbn Manzur, a.g.e. I, s. 584; er-Razi, Ebubekir, a.g.e. s. 359

³²⁰ Zemahşeri, a.g.e. IV, s. 401; Nesefti, a.g.e. IV, s. 183

Peygamberleri yalanlama ve haksız yere öldürme, yeryüzünde adaletsizlik ve zulüm yapanlara karşı dünya hayatında çeşitli şekillerde cezalar verilmiştir. Kur'an'da bu "ceza verme" eylemi "azab" kelimesiyle anlatılmıştır.³²¹

Örneğin insanlara, Allah'a inandıkları için çeşitli işkencelerde bulunanlar, ahirette ateş azabıyla (azab-ı harik) tehdit edilmişlerdir.³²²

Fitne kavramının Kur'an'da kullanılan anlamlarını açıklarken de değindiğimiz gibi, azap kavramı, fitnenin kök anlamındaki "yakmak" ile de alakalıdır.

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُوقُوا فِئْتَنَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

"O gün onlar ateşe sokulacaklardır." "Azabınızı tadın! Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.). Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.)"³²³

Ayette de açıklandığı gibi fitnenin, azapla mecazi yönden bir ilişkisi vardır. Altını ve gümüşü ateşte yakarak, eriterek halisini, tortusundan ayırma işlemiyle ahirette inkârcı kişilere münhasır olan ateş azabı arasında mahiyet itibariyle bir bağlantı söz konusudur.³²⁴

Azap kelimesi, Allah'a nispet edildiğinde ise, dünyada bilinmeyen bir yerden ansızın gelen felaketi, belayı, musibeti ve afeti ifade etmektedir. Ahirette ise, asi insanların dünyadaki suçlarından dolayı cehennemde gördükleri cezayı anlatmaktadır. İnsana nispet edildiğinde ise, kişiden sadır olan zulmü, eziyeti, işkenceyi, haksızlığı belirtmektedir. Bu yönleriyle azap, fitneye anlam bakımından yakın olan kavramlardandır.

6) ZULÛM-EZÂ

Zulüm, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koyma, nitelik ve nicelik açısından saptırma, haddi ve maksadı aşma anlamlarına gelmektedir.³²⁵ Bu anlamlarıyla adaletin karşılığı (zıddı) olarak kullanılmaktadır.

³²¹Nahl, 16/26,45

³²²Buruc, 85/10

³²³Zariyat, 51/13

³²⁴Kurtubi, a.g.e. XVI, s. 353-54; Nesefî, a.g.e. IV, s. 183

³²⁵İbn Manzur, a.g.e. XII, s. 374; er-Razi, Ebubekir, a.g.e. s. 346

Kur'an'da, Allah'a ortak koşma(şirk), ibadethanelerde Allah'ın adının anılmaktan alıkoyulması, ölçü ve tartının eksik yapılması, yetimlerin mallarının haksız yere yenilmesi gibi işlerin kötülüğünü vurgulamak için kullanılmıştır.³²⁶

Fitne kavramının terim anlamı içerisinde mevcut olan Zulüm, kişiye inancından dolayı yapılan baskı ve işkenceyi ifade etmektedir.

*"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet(zulüm-işkence) edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir."*³²⁷

İnanç konusunda herhangi bir insana yapılan baskı, işkence, sıkıntı verme gibi kötü uygulamalar zulümle ifade edilmektedir. Bu yönüyle ezâ da bu anlamda kullanılmıştır. Kişiye maddi-manevi zarar verecek, canını acıtıp ve gönlünü daraltacak her şey ezâ anlamındadır.³²⁸

Kur'an'da fitne kavramının inancından döndürmek için şahsa karşı yapılan her türlü eziyet anlamında kullanıldığını daha önce belirtmiştik.³²⁹

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِن جَاءَنصَرَ مِن رَّبِّكَ
لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ

*"İnsanlardan kimi vardır ki: "Allah'a inandık" der; fakat Allah uğrunda eziyete uğratıldığı zaman, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar. Halbuki Rabbinden bir nusret gelecek olsa, mutlaka, "Doğrusu biz de sizinle beraberdik" derler. İyi de, Allah, herkesin kalbindekileri en iyi bilen değil midir?"*³³⁰

Ayette fitne ve ezâ kavramları birlikte kullanılmıştır. Herhangi bir sıkıntıya, eziyete maruz kalmak anlamına gelen ezâ kelimesi bu anlamıyla fitneye yakın anlamlıdır.

³²⁶Lokman, 31/13; Bakara, 2/114; Nisa, 4/10

³²⁷Nahl, 16/110

³²⁸İbn-i Manzur, a.g.e. XIV, s. 26; Karagöz, İsmail, Kur'an'da Dört Kavram, Kar Yay. Ankara 1999, s. 55; Ünal, Vehbi, Son Peygamber'den Evrensel Mesajlar, Feyiz Yay.İstanbul 1992, s. 205; İzutsu, a.g.e. s. 221

³²⁹el-İsfehâni, a.g.e. s. 70

³³⁰Ankebut, 29/10

7) ŞİRK ve KÜFÜR

Arapça'da şe-ri-ke fiilinin mastarı olan “şirk” kelimesi, ortak olmak anlamına gelir. Aynı kökten gelen “*şirket*” ortaklık manasındadır.³³¹ Kur'an'da, Allah'ın rablık hususunda ortağı olduğunu kabul etmek³³² ve ondan başkasına ibadet etmek³³³ anlamlarında kullanılır.³³⁴ Böyle bir işi yapanlar ise, “müşrik” diye adlandırılır.³³⁵

Küfür ise, “*k-f-r*” fiil kökünden mastar olup sözlükte, örtmek, inkâr etmek anlamlarına gelmektedir.³³⁶ Kur'an'da imanın zıddı olarak kullanılan “küfür” yalan ve inkâr anlamında kullanılmaktadır.³³⁷ Şirk ve küfür anlam bakımından ortaktırlar. Kur'an'da da Allah'a eş koşanların kafir olduğu belirtilmiştir.³³⁸

Allah'a ortak koşmak ile şirk, doğru yoldan sapmak anlamıyla da küfür fitneyle bu yönleriyle ilişkili olan kelimelerdir. Önceden de işaret ettiğimiz gibi şirk, anlam itibariyle inanca yapılan baskıyı da içermektedir.³³⁹ “*Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne) da adam öldürmekten daha büyük bir günahtır*”³⁴⁰ mealindeki ayetin yorumunda fitne kelimesinin “şirk” anlamı ifade ettiğini ve inancından ötürü kişiye yapılan baskı ve işkence anlamında kullanıldığını daha önce detaylıca açıklamıştık.

Şirk ve küfür; baskı, işkence yapmak, doğru yoldan ayrılmak, sapmak gibi manalarıyla fitneyle ilişkisi olan kavramlardandır.

7) İDLAL-İĞVA

Sözlükte, kaybolmak, telef olmak, şaşırma, sapma, zayi olmak manalarına gelen, dalal, dalalet(sapma) ve idlal(saptırma) kavramları, hidayetinin zıddı manasında kullanılmaktadır.³⁴¹

Terim olarak, doğru yoldan bilerek(kasten) ve bilmeyerek(sehven) sapmak anlamındadır.³⁴²

³³¹ İbn Manzur, a.g.e. X, s. 447

³³² Nisa, 4/116

³³³ A'raf, 7/190

³³⁴ el-İsfehâni, a.g.e. s.381; Soysaldı, H. Mehmet, a.g.e. s. 64

³³⁵ Şirk hakkında daha geniş bilgi için bakınız Macit, Nadim, Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Damla Matb. Konya 1992, s. 17-19, Sağiroğlu, Ekrem, Kur'an'da İnsan ve Toplum, Pınar Yay. İstanbul 1993, s. 117

³³⁶ İbn Manzur, a.g.e. XII, s. 400

³³⁷ el-İsfehâni, a.g.e. s. 652

³³⁸ Maide, 5/72-73

³³⁹ Taberi, a.g.e. II, s. 262; Beydavi, a.g.e. I, s. 502; Alûsî, a.g.e. I-II, s. 76; Şevkânî, a.g.e. I, s.248; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. IX, s. 321; M. Reşid Rıza, II, s. 204; Vehbi, Mehmet, a.g.e. I, s. 330;

³⁴⁰ Bakara, 2/193, 217

³⁴¹ İbn Manzur, a.g.e. XI, s. 390; er-Razi, Ebubekir, a.g.e. s. 327

³⁴² el-İsfehâni, a.g.e. s. 508

Bu kavram Kur'an'da, daha çok sapma(dalalet) ve saptırma(idlal) anlamlarında kullanılmıştır.

İnsan iradeli bir varlık olduğu için ona doğru ve yanlış yol gösterilmiş ve bu iki yoldan birisini tercih etmesi beklenmiştir. Kişinin teveccüh etmesi istenilen ve beklenen doğru yol olduğu için bu iki yolun özellikleri iyice açıklanmıştır.³⁴³ Burada dikkati çeken husus, kişinin sapmasının kendi inisiyatifinde olmasıdır.³⁴⁴

Fitnenin anlamları içerisinde olan "sapma ve saptırma", kişinin kendi elleriyle olabildiği gibi harici bir etkiyle de meydana gelmektedir. Nitekim Kur'an'da bu husus şöyle belirtilmiştir:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا
وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِرَكِيبٍ

"De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Sadece tebliğ etmekle memurum)."³⁴⁵

Ayette de belirtildiği gibi, kişinin sapması kendi elindedir ve aleyhinedir.³⁴⁶ Dalalet kelimesi fitneyle bu anlamı yönüyle eş anlamlıdır.

Dalalet kelimesiyle aynı anlamı ifade eden kelimelerden biri olan "iğva" ise, saptırmak, şaşırtmak, azdırmak, ayartmak, doğru yoldan çıkarmak,, batıl olana inanmak, kişiye zarar vermek gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁷

Kur'an'da hem dalal hem de iğva kavramı aynı ayette kullanılmıştır.

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ "Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtila inanmadı."³⁴⁸

Ayette "dalle" kavramıyla Hz. Peygamberin hak yoldan sapmadığı, "ğava" kelimesiyle de bulunduğu inancın batıl olmadığı belirtilmiştir. Bu iki kavram, "sapma" anlamlarıyla ortaktırlar.

³⁴³ Beled, 90/10

³⁴⁴ Nesefi, a.g.e. II, s.49; Suyuti - el-Mahalli, a.g.e. I, s. 134; Mahluf, a.g.e. s. 125; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VII, s. 168; Kılıç, Sadık, Fıtratın Dirilişi, Nehir Yay. İstanbul 1991, s. 54; Altıntaş, Ramazan, Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet, Pınar Yay. İstanbul 1995, s. 242

³⁴⁵ Yunus, 10/108

³⁴⁶ Dıştangelen etkiyle kişinin sapabileceğini gösteren; "Firavun, kavmini saptırdı(edalle), doğru yola sevk etmedi" ayetidir. Bkz. Taha, 20/79

³⁴⁷ İbn Manzur, a.g.e. XV, s. 139

³⁴⁸ Necm, 53/2, "(O gün) aleyhlerine söz (hüküm) gerçekleşmiş olanlar: Rabbiniz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık (yoksa onları zorlayan bir gücümüz yoktu. Onların suçlarından) berî olduğumuzu sana arz ederiz. Zaten onlar aslında bize tapıyorlardı (kendi arzularına tapıyorlardı), derler."³⁴⁸

Fitne kavramından türeyen “fettan” kelimesi de Şeytan anlamında kullanılmıştır. Şeytan, saptıran olması yönüyle, fitne kavramıyla ilişkilidir.³⁴⁹

Dalalet ve iğva kelimeleri Kur’an’da, Şeytan’ın kötü özellikleri arasında sayılmıştır.³⁵⁰ Bu yönleriyle fitneyle yakın anlamlı kelimeler olarak kullanılmaktadır.

8) CÜNUN (DELİLİK)

Delirmek, çıldırmak, aklını kaçırmak³⁵¹ gibi anlamlara gelen Cünun kelimesi, Kuran’da “Mecnun” formatında dokuz yerde geçmektedir.³⁵²

Cin kelimesiyle aynı kökten gelen mecnun kavramı genellikle cinlerin musallat olmasıyla deliliğe uğramış anlamın da kullanılmıştır.³⁵³

Kur’an’da, şair, kahin, sihirbaz gibi kavramlarla birlikte kullanılan Mecnun kavramı, inkâr edenler tarafından peygamberlere hakaret etmek amacıyla söylenmiştir.³⁵⁴

Meftun ve mecnun kavramları arasında kişinin sapıtarak delirmesi anlamında bir ilişki vardır.

“Meftun” kavramı, “delirmek, aklından zoru olmak, bir kadına güzelliğinden dolayı deli gibi tutulmak, cinlenmek, fitneye maruz kalmak, şeytanın fitneye düşürdüğü deli olmak anlamlarında kullanılmaktadır.³⁵⁵

Kur’an’da “meftun” kavramı bir yerde ve delilik anlamında kullanılmıştır.³⁵⁶

فَسْتَبْصِرْ وَيَبْصُرُونَ بِآيَاتِكُمُ الْمَفْتُونِ “Sen -Rabbinin nimeti sayesinde- mecnun değilsin.”³⁵⁷

Meftun ile aynı ayette kullanılan mecnun kelimesi, anlam bakımından fitneyle alakalıdır. Delilik, kişinin anormal davranışlarda bulunması yönüyle “meftun” kavramıyla örtüşmektedir.

Netice itibariyle bir değerlendirme yaparsak; Kur’an’da bazı kavramların birbiriyle muhtelif yönlerden alakalı olduğunu görmekteyiz. Fitne yapısı itibariyle birden çok kavramla eş anlamlılık ve yakınlık yönünden irtibatlıdır.

³⁴⁹ Araf, 7/27

³⁵⁰ “İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmama (eğveyteni) karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.

³⁵¹ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317;ez-Zebidi, a.g.e. XVIII,s.428

³⁵² Mecnun kelimesinin geçtiği ayetler için bakınız, Abdalbaki, M. Fuad, a.g.e. s. 221

³⁵³ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317

³⁵⁴ Saffat, 37/36; Zariyat, 51/39, 52; Tur, 52/29

³⁵⁵ İbn Manzur, a.g.e. XII, s.317;ez-Zebidi, a.g.e. XVIII,s.428

³⁵⁶ Kurtubi, a.g.e. XVII, s. 536; Razi, a.g.e. XV, s. 84; Beydavi, a.g.e. V, s. 329; Zemahşeri, a.g.e. IV; s. 590; Suyuti, a.g.e. VI, s. 390; Alusi, a.g.e. XXIV-XXX, s. 25

³⁵⁷ Kalem, 68/7

Bela, musibet, imtihan, azap, zulüm, dalalet ve bunun gibi değişik kavramlardan her biri, Kur'an'da ki kullanımlarıyla fitneyle anlam yönünden ilişkisi olan kavramlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÖZNESİ İTİBARIYLA FİTNE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A) ÖZNESİ İTİBARIYLA FİTNE

1) ALLAH'TAN GELEN FİTNE

Bazı kavramlar vardır ki, nispet edildiği zat ve makam açısından incelendiğinde değişik anlamalar kazanabilir. Bu kavramlardan biri olan fitne, Allah'a nispet edildiğinde insanın Allah tarafından imtihan edilmesi anlamına gelmektedir.

Fitne, Allah tarafından olduğunda, bir hikmet yönü vardır. İnsandan gelen fitnede ise bir hikmet tarafı bulunmamaktadır.³⁵⁸

Kur'an'da Allah'a nispet edilen fitne kavramı genellikle imtihan, deneme ve sınama anlamlarında kullanılmıştır. Ankebut suresinde;

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar?"³⁵⁹

Ankebut suresindeki diğer bir ayette ise, imtihanın sebebi açıklanmaktadır.

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

"Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."³⁶⁰

Ayetlerde de belirtildiği üzere Yaraticı, insanı denemeyi bir kanun haline getirmiştir. En kötü düşünceye sahip bir insanın "Yaraticı istedi, ben de ona inandım, artık kurtulduk, emniyete girdik, şeklinde insanın dünyada bulunma amacına uygun olmayan bir düşüncede olması, ayet tarafından engellenmiştir. Her insan, Allah tarafından çeşitli olaylarla denenecek, imtihana tabi tutulacaktır.

Enbiya suresi 35. ayette ise, nelerin fitne olduğu şöyle belirtilmiştir:

وَنَبَلَّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

"Bir deneme olarak sizi şerle de hayırla da, imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz."³⁶¹

Ayette şer(kötülük) kavramının hayır(iyilik) kavramından önce kullanılması bu denemenin ilk etapta kötü bir durumla olacağı anlamına gelebilir. Nitekim Bakara

³⁵⁸ el-İsfehani, a.g.e. s. 624

³⁵⁹ Ankebut, 29/2

³⁶⁰ Ankebut, 29/3

³⁶¹ Enbiya 21/35

süresindeki ayette, insanın olumsuz bir durum(musibet) olarak karşılayacağı bazı hususlar belirtilmiştir.

Ayette kullanılan *fitne* kelimesi, hayır ve şerrin imtihan için olduğunu göstermektedir.³⁶²

*“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”*³⁶³

Hayır ve şer kavramları, kapsam açısından çok geniş olup hem mutlak, hem de kişiye göre değişebilen(izafi) bir yapıya sahiptirler.³⁶⁴

Bu iki kavramın *fitne* ile beraber kullanılmasından şunu anlıyoruz ki, hayır ve şer kavramları anlam yönüyle *fitne* kelimesinden daha dardırlar. Hem hayır hem de şer, kişi için bir *fitne* unsurudur.

Bu kavramlarla beraber kullanılan diğer bir kelime de musibettir. Hayır ve şer kavramlarının ikisinin de anlamını kendi bünyesinde taşıyan bu kavram, insan için *fitne*(imtihan) anlamı taşımaktadır. Nitekim ayette musibet kelimesi şöyle kullanılmıştır:

*“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şırmarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez.”*³⁶⁵

Başta gelen her türlü sıkıntı, bela, üzüntü ile iyilik, sevinç, rahatlık gibi zıt unsurlar musibet kavramı içerisindedir. Buradan insana isabet eden iyilikler onun için bir *fitne*, yani sınanmadır.³⁶⁶

Elden çıkana üzülmemeye, verilen nimetlerle şırmarmama şeklinde belirtilen bu husus, aslında imtihanın yegâne amacıdır. Yaratıcı tarafından *fitne* olarak açıklanan bu durumlar, aslında insanoğlu için bir rahmet, bir kolaylıktır. Kişinin başına gelen her türlü nahoş durum -eğer bilirse- onun iyiliği içindir. Kendisi herhangi bir iyilikle muhatap olduğunda sevinir, kötülükle karşılaştığında ise isyana varan bir tepki gösterirse, imanî yönde çok büyük bir zaafiyeti söz konusudur.

³⁶² Taberi, a.g.e. X, s. 160; Suyuti, a.g.e. IV, s. 624

³⁶³ Bakara 2/155-56

³⁶⁴ Ünal, Ali, a.g.e. s. 255

³⁶⁵ Hadid, 57/22-23

³⁶⁶ Zeydan, Abdülkerim, a.g.e., s. 106

*“ İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik(hayır) dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık zıyanın ta kendisidir.”*³⁶⁷

Ayette hayır ve fitne kelimeleri zıt anlamda kullanılmıştır. İnsanın hoşuna gidecek olan şeyler hayır kapsamında, moralini bozacak, suratını asmasına sebebiyet verecek şeylerde fitne kapsamında gösterilmiştir. Musibetin meydana gelebilmesi ise ilahi iradeye bırakılmıştır. *“Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir.”*³⁶⁸

Görünüşte insan için kötü olarak nitelendirilebilecek bazı şeyler, onun için iyi olabilir. İyi olarak müşahede edilen bazı şeylerde insan için kötü olabilir.³⁶⁹ Bunların hepsi Yaratıcı tarafından insan için, bir fitne(İmtihan) unsuru olarak belirlenmiştir. Bu fitnelerin hepsi de kişiye Allah tarafından gelmekte ve insanın için imtihan anlamına gelmektedir.

Allah'ın ayrıca insana bu durumları yaşatması onun inanma iradesini güçlendirmesi, ahlaki arınmayı gerçekleştirmesi, insanın, imanındaki kararlılığı ve erdemli yaşayışı kanıtlamaya fırsat vermektedir.³⁷⁰

Başta da belirttiğimiz gibi, fitne kavramı Allah'a nispet edildiğinde insanın imtihan edilmesi, denenmesi ve daha pragmatik anlamıyla kişinin terakki etmesi için iyi-kötü olaylarla baş başa bırakılması manalarına gelmektedir.

2) MUHATAP VE KAPSAM AÇISINDAN FİTNE (İMTİHAN)

Kur'an'a göre bütün insanlar(geçmiş-gelecek) imtihana tabi tutulmuştur. Bu imtihanda kişiler arasında hiçbir ayırım yapılmamıştır. İnsan sınıfında olan herkes bu ilahi sınamanın içerisinde.

a) Peygamberlerin İmtihanı(Fitnesi)

En büyük sıkıntı ve en şiddetli vak'alarla peygamberlerin muhatap olması fitnenin(imtihanın) geldiği kişileri tanıma açısından çok önemlidir. Allah bu hususta

³⁶⁷ Hac, 22/11

³⁶⁸ Teğabun, 64/11

³⁶⁹ Bakara, 2/216

³⁷⁰ Çağrı, Mustafa, “Fitne”, a.g.e. XIII, s.156

istisna olabilecek bir peygamber dahi bırakmamıştır. Bundan denenme hususunda herkesin Allah'a karşı eşit olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da ismi en çok geçen ve kendisinden en çok bahsedilen peygamberlerden biri olan Hz. Musa, ilahi imtihana muhatap olan peygamberlerden birisidir. Hz. Musa'nın nasıl bir imtihan serüveninden geçirildiği Kur'an'da *fitne* kelimesi de kullanılarak şöyle anlatılmaktadır:

"Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik: Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize (Nil'e) bırak; deniz onu kıyıya atsın da, benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Musa! Sevilmem) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim Hani, kız kardeşin gidip "Ona bakacak birini size bulayım mı?" diyordu. Böylece seni, gözü gönlü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye annene geri verdik. Ve sen, birini öldürdün de seni endişeden kurtardık. Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik. Bunun için yıllarca Medyen halkı arasında kaldın. Sonra takdire göre (bu makama) geldin ey Musa! Seni, kendim için elçi seçtim."³⁷¹

Yukarıdaki ayette geçen *وَقَتْنَاكَ فُتْرًا* ifadesini Kurtubi, "seni deneyip mihnetten mihnete uğrattık, risalete elverişli hale gelinceye kadar seni sınadıkça sınadık, seni imtihan ettik ve seni alabildiğine temizledik"³⁷² şeklinde açıklamıştır.

Kurtubi'nin bu yorumundan ayetteki *fitne* kelimesinin, peygamberin denenerek yetiştirilmesi, insan için sarsıcı olan bütün olaylarla muhatap bırakılarak Risaletin o ağır işlevini kaldırabilecek bir yapıya kavuşturulması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

İbn-i Kesir, *وَقَتْنَاكَ فُتْرًا* cümlesiyle ilgili, Said b. Cübeyr'in İbn-i Abbas'a sorduğu bir sorudan bahsetmektedir. İbn-i Abbas'ın cevap olarak şunları söylediği rivayet edilmektedir:

Hz. Musa'nın doğduğu sene erkek çocuklar öldürülüyordu, bu fitnedir Ya Cübeyr. Annesinin onu nehre bırakması, Firavun'un eline geçip onun sarayında büyümesi ve annesi tarafından emzirilmesi, bir kişiyi öldürmesi, Firavun'un sihirbazlarının karşısına çıkması, Hz. Şuayb'ın yanında on yıl çalışması ve bunlar gibi nice olayların hepsi fitnedir Ya Cübeyr.³⁷³

³⁷¹ Taha, 20/38-40

³⁷² Kurtubi, a.g.e. XI, s. 343

³⁷³ İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 475-76

Bir peygamberin başından geçen bu kadar olay Allah tarafından takdir edilmiştir. Ve İbn-i Abbas'ın rivayetinde de belirtildiği üzere hepsi *fitne* yani imtihandır.

Ayrıca, *fitne* kavramının kullanıldığı diğer bir ayette ise şöyle bir olaydan bahsedilmektedir:

"Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırısın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!"³⁷⁴

Bu ayette içlerinde bir peygamber olduğu halde istekleri bitmeyen bir topluluğun denenmesinden bahsedilmektedir. Onların denenmesi aynı zamanda peygamberlerinin de denenmesi anlamına gelmektedir. Zira onların bu haddi aşan istekleri karşısında Hz. Musa'nın tavrı da, kendisi için bir imtihandır.

Kur'an'da Allah tarafından denendiği anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Süleyman'dır.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ *"Andolsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik, sonra o, yine eski haline döndü."³⁷⁵*

Ayette geçen فَتَنَّا anlam olarak deneme, sınama, imtihan etme anlamına gelmektedir. Hz. Süleyman'ın tahtının üzerine bırakılan ceset hakkında Kur'an'da herhangi bir bilgi mevcut değildir.³⁷⁶ Ancak taht üzerine bırakılan bu cesedin, bizzat kendi bedenine ve mecazi olarak krallık otoritesine işaret ettiği de belirtilmiştir.³⁷⁷

Hız. Süleyman'ın böyle bir olayla karşı karşıya bırakılarak imtihan edilmesi Allah tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayetin "*fetenna*" kısmı imtihanın ilahiliğini vurgulamaktadır. Ayetten anlaşıldığına göre Hz. Süleyman, krallığıyla alakalı kendisine sıkıntı veren bazı olaylarla denenmiştir.

Hız. Davud da daha değişik bir şekilde imtihana tabi tutulmuştur.

³⁷⁴ A'raf, 7/155

³⁷⁵ Sad,, 38/34

³⁷⁶ Aydemir, Abdullah, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, T.D.V.Yay. Ankara 1996, s. 203

³⁷⁷ Akyüz, Vecdi, a.g.e. s. 313

"(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanmışlardı. Davud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan korkmuştu. "Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster" dediler.

(Onlardan biri şöyle dedi:) Bu, kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni yendi. Davud: Andolsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçılardan çoğu, birbirlerinin haklarına tecâvüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az! dedi. Davud, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi. Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı ve güzel bir geleceği vardır."³⁷⁸

Ayette bahsedilen dava konusunun bir temsil mi yoksa gerçek mi olduğu bilinmemektedir. Tefsir kitaplarında sayfalar dolusu anlatılan bu davanın neye işaret ettiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ayette bir bağışlanmadan söz edilmektedir. Ayetten, Davud(a.s)'in yapmış olduğu veya yaptığını zannettiği bir hata yüzünden bağışlanma dileği anlaşılmaktadır.

فِتْنَةٍ ifadesi, anlam olarak denenme, sınanmayı karşılamaktadır. Hz. Musa ve Hz. Süleyman'ın imtihana tabi tutulduğunu anlatan ayetlerde kullanılan *fitne* terkihi ile bu ayette kullanılan *fitne* aynı anlamdadır.

Peygamberlerin imtihan edildiğini belirtmek için kullanılan *fitne* kavramı ile aynı anlamda kullanılan bazı kavramlarda vardır. Örneğin, Hz. İbrahim'in de denendiği ayette belirtilmiştir.

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu."³⁷⁹

Allah, Hz. İbrahim'i bazı emirleri yerine getirip-getirmeyeceği hususunda sınadığını söylemektedir. Hz. İbrahim, ayette belirtildiği üzere kelimeleri tam anlamıyla

³⁷⁸ Sad, 38/21-26

³⁷⁹ Bakara, 2/124

yerine getirerek imtihanı vermiştir. Mükafat olarak da Allah onu insanlara önder yapmıştır.

Yukarıdaki ayetlerde de belirttiğimiz gibi Allah, peygamberlerini çeşitli sıkıntılarla, dertlerle, bela ve musibetlerle denemiştir. Örnek olarak verdiğimiz peygamberlerin hepsinin de bu denenmeden başarıyla çıktığını görmekteyiz.

Ayette ifade edilen imtihanın *fitne* kavramıyla ifade edilmesi imtihanın şiddetini anlatma açısından önemlidir. Enbiya 21/35'teki ayette de belirtildiği gibi insan, hayır-şer yolu üzerinde sürekli gidip gelmektedir. Ancak peygamberler bu yolu aşındırma açısından insanlar içerisinde daima ilk sırada yerlerini almışlardır. En şiddetli fitnelere muhatap olmaları yönüyle de insanlara büyük bir örnek olmuşlardır.

b) Müminlerin İmtihanı(Fitnesi)

Allah, müminleri de çeşitli şekillerde imtihana tabi tutmuştur. Kur'an ayetlerinden, imtihana tabi tutulmayan imanın yeterince olgunlaşmamış olduğu anlaşılmaktadır.

*"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."*³⁸⁰

Gündelik hayatta, en basit bir işte bile çeşitli sınavlara tabi tutulan insanın, hayati ehemmiyet arz eden bir konuda boş bırakılması aklen ve mantıken mümkün değildir. Ancak, iman hususunda yapılan bu imtihanın bir özelliği vardır ki, başta da belirttiğimiz gibi, insanın irade yönünden güçlenmesine matuftur. Bununla beraber imtihan, kişinin muhtelif olaylar karşısındaki tavrının ölçülmesinde de yegane kıstastır.

Allah'a teslim olan kişinin gerek iyi, gerekse kötü durumlarda ki sebatı çok önemlidir. Bu muhkem duruşu sergileyip sergilemeyeceğinin ortaya çıkmasının yolu, kişinin kendisi için değerli olan, kaybetmesine tahammül edemeyeceği nimetlerin elinden alınmasıyla(darlıkla) olabilir. Veya insanlar arasında kıymet yönünden değerli olan herhangi bir şeyin fazlaca verilmesi suretiyle de(varlıkla) bu denenme gerçekleştirilebilir.³⁸¹ Ayette de ifade edildiği gibi imtihan, belirli şeyleri ortaya çıkararak insanların müşahede edebileceği bir somutluğa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

³⁸⁰ Ankebut, 29/2-3

³⁸¹ Zeydan, Abdulkerim, a.g.e. s. 107

Bu açıkladığımız iki imtihan çeşidinden ikinci kısma delalet eden yani kıymet ifade eden şeylerin elinden alınmasına örnek olarak kişinin hayatını verebiliriz.

“Andolsun ki, sizin içinizden mücahitlerle, sabredenleri belirlememiz için deneyeceğiz ve haberlerinizi ortaya çıkaracağız.”³⁸²

Ayette müminler, canlarıyla imtihan edilmişlerdir. Müminlere yönelik olan bu sabır sınavı, onların her yönden dayanıklılıklarını ölçmek ve tahammüllerini arttırmak içindir.

Hız. Musa ve ona iman eden topluluk ise, Samiri denen bir kişiyle denenmişlerdir.

“Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: “Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!”³⁸³

Allah, Hız. Musa’ya, İsrailoğulları’ndan seçilecek bir takım kimselerin gelip buzağıya tapmalarından dolayı özür dilemelerini ve geriye kalanların da tövbelerinin kabul edilmesi için niyazda bulunmalarını emretmiş ve bu sebeple yetmiş kişi, on iki boy olan İsrailoğulları’nın her boyundan altı kişi seçmişti. Bu kişilerle belirlenen yere(Tır-u Sina’ya) giden Hız. Musa, Allah’tan emirler aldı. Daha sonra bu topluluk, peygambere kafa tuttular ve *“Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana iman etmeyeceğiz”³⁸⁴* şeklinde bir istekte bulundular. Onları ise haddi aşan bu istekleri sebebiyle yıldırım çarptı.³⁸⁵

Hız. Musa, *“bu ancak senin fitnendir”* şeklinde, merhamet isteyen bir cümlede bulundu: Bunların içine düştükleri fitne; sırf senden gelen mihnet, iptila ve imtihandır.³⁸⁶

³⁸² Muhammed, 47/31

³⁸³ A’raf, 7/155

³⁸⁴ Bakara, 2/55

³⁸⁵ Yazır, Hamdi, a.g.e. IV, s. 142; Sayı, Ali, Firavun, Haman, ve Karun Karşısında Hız. Musa, İz Yay. İstanbul 1992, s. 199

³⁸⁶ Yazır, Hamdi, a.g.e. IV, s. 142

Ayetteki *fitne* kelimesiyle, belaya bırakılma ve imtihan edilme şeklinde bir anlam kastedilmiştir.³⁸⁷

Ayetin devamında saptırma ve hidayet etme gibi iki zıt kavramdan daha bahsedilmiştir. Fitne, imtihan yönüyle saptırma ve hidayet kavramlarıyla ortak anlamda kullanılmıştır.

Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. O fitneyle, imtihanla, belayla dilediğini doğru yoldan çıkarabilirsin. Bu ayette *fitne* daha değişik bir yönüyle tezahür etmektedir. Yaratıcı, *fitneyi* bir araç olarak da kullanabilmektedir. Bu *fitnenin*, muhatabındaki aksi(geri dönüşümü) kişiden kişiye değişebilmektedir. Mümin kişinin başına gelen bu fitne (imtihan), onun için bir olgunlaşma aracı olarak gösterilmiştir.

Bu bağlamda Müddessir suresinde geçen “on dokuz” rakamı da *fitnenin* saptırma-hidayet gibi iki uçlu açısını ortaya koymaktadır.

“Biz cehennemın işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için bir imtihan vesilesi(fitne) yaptık ki böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, iman edenlerin imanı artsı; hem kendilerine kitap verilenler hem müminler şüpheye düşmesinler.

*Kalplerinde hastalık bulunanlar ile kafirler, “Allah bu misalle demek istemiştir ki?” desinler. İşte böyle. Allah böylece dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola eriştirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. Bu ise insanlık için bir öğüttür.*³⁸⁸

c) Kâfir ve Münafıkların İmtihanı (Fitnesi)

Allah insanlar için çeşitli imtihan araçları ortaya koymuştur. Bu imtihanlar, kişilerin inanç yapısına göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin, mümin bir insanın mal yönünden zengin edilmesi karşısında, müslümandan bu malı Allah’ın istediği yolda kullanması beklenilmektedir.

Allah’ı inkâr eden bir kimse için ise mal, ondan uzaklaşmaya sebebiyet veren bir fitne(imtihan)dir. İki inanç sahibine gelen imtihan aynıdır. Ancak, bu kişilerin bu fitneye verdikleri cevap farklılık arz etmektedir.

³⁸⁷ İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 54

³⁸⁸ Müddessir, 74/30-31

“Onlardan bir kısmına, denemek için (linefinehum fihî) verdiğimiz, dünya hayatının süsüne ve metâna gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve süreklidir.”³⁸⁹

Allah’ı inkâr eden kişiler, kendilerine verilen her türlü bollukla imtihan edilmektedirler. Ayette sebep olarak gösterilen *fitne* kelimesi, başa gelen iyiliğin iman ölçümede bir kıstas olmadığını açıklamaktadır. Yani Allah’ın kişiye mal vermesi onun sevdiğinin argümanı olarak gösterilmez. Ancak kendini yaratıcıya sevdirmenin yolu, malı onun istediği istikamette harcamakla olacaktır. Bu da subjektif bir tavidir.

İnkâr eden kişilere verilecek cezanın belirli bir süre ertelenmesi veya belirlenen sürenin gelmesinin beklenmesi de bir imtihan(*fitne*) şeklindedir.

“Bilmem belki bu gecikme sizi denemek(fitne) ve bir süreye kadar geciktirmek içindir.”³⁹⁰

Enbiya 111. ayette *fitne* kelimesi, ceza ve işkenceyi büyütmek için bir istidrac(birden cezalandırmayıp mühlet vermek) ve bir süreye kadar bir geçindirmedi, bir çeşit yararlandırma ile oyalamak manasındadır.³⁹¹

Bu mühletin verilmesi, insanların Allah’ı inkâr etmesiyle yakından alakalıdır.

“Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(in hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler, ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler.

Allah bir kimseyi saptırmak(yaptıkları kötü işlerden ötürü) isterse(fitnetehu), sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.”³⁹²

Maide, 5/41’de tanıtılan kişiler, inkârcılıkları, Allah’ın vahyini değiştirmeye çalışmaları gibi kötülükleri sebebiyle hem dünyada(helak) hem de ahirette azap ile tehdit edilmişlerdir.³⁹³

Ayetteki *fitne* kelimesi, dünyada saptırma, ahirette cezalandırma, kötülüklerinin ortaya çıkması Allah’ın ayette belirtilen özellikteki insanlardan yardımını kesmesi onları

³⁸⁹ Taha, 20/131

³⁹⁰ Enbiya, 21/111

³⁹¹ Yazır, Hamdi, a.g.e.V, s. 469

³⁹² Maide, 5/41

³⁹³ Pazarbaşı, Erdoğan, Kur’an ve Medeniyet, Pınar Yay. İstanbul 1996, s. 252

içinde buldukları kötü durumda bırakması, onlara yardım etmemesi şeklinde açıklanmıştır.³⁹⁴ Allah, kafirlerin başlarına gelen *fitneyi* kavrayamayıp başkaldırmaları sebebiyle içinde buldukları kötü hallerinin devam etmesini istemektedir.

İnkâr eden kişilerin psikolojisini açık bir şekilde anlatan Kur'an, onların başlarına gelen fitneden(bela-musibet-imtihan) nasıl habersiz olduklarını da anlatmaktadır.

*"Bir belâ(fitne) olmayacak zannettiler de kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldu. Allah onların yaptıklarını görmektedir."*³⁹⁵

Bu ayette Allah, İsrailoğulları'nın peygamberlerini yalanlaması ve daha da ileri giderek onları öldürmesi neticesinde takındıkları vurdumduymazlık tavrının yanlarına kâr olarak kalmayacağını ifade etmiş, başlarına bir fitnenin(belâ ve musibet), geleceği belirtilmiştir.

Bu ayette geçen fitne kelimesine, belâ, musibet, zarar, Allah tarafından, çeşitli zorluk ve sıkıntılar ile denenme sıkıntı, darlık, semavi ceza(azap), düşman egemenliği gibi anlamlar da verilmiştir.³⁹⁶

İnkâr edenler için bir deneme aracı olarak gösterilen örneklerden biri de cehenneme gidenlere azap olarak verilen "Zakkum Ağacı"dır.

*"Şüphesiz, Zakkum ağacı, günahkârların yiyeceğidir. O, maden eriyiği gibidir. Kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar."*³⁹⁷

*"Zakkum cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri Şeytanın başları gibidir. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını doyuracaklardır. Sonra onlar için bunun üstüne kaynar sudan karışık bir içecek vardır."*³⁹⁸

*"Sonra siz, ey doğru yoldan sapanlar ve hak dini yalanlayanlar! Mutlaka Zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınlarınızı dolduracaksınız. Onun üzerine de kaynar su içeceksiniz."*³⁹⁹

³⁹⁴ Zemahşeri, I, s. 667; M. Esed bu ayetteki fitne kelimesini, "kötülüğe meyletme", S. Ateş ise "şaşırtma" şeklinde açıklamaktadır. (bkz. *Kur'an Mesajı*, I, 196; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, s. 527); Kurtubi, a.g.e. VII, s. 232

³⁹⁵ Maide, 5/71

³⁹⁶ Zuhayli, Vehbe, a.g.e. VI, s. 267; Taberi, a.g.e. IV, s. 420; Kurtubi, a.g.e. VII, s.327; Mahluf, Hüseyin Muhammed, a.g.es. 98; Ayrıca, ayette ifade edilen *fitne* kelimesini "şirk" anlamında yorumlayanlar da olmuştur. Bkz. *Camiu'l-Beyan*, IV, s. 421

³⁹⁷ Duhan, 44/43-46

³⁹⁸ Saffat, 37/64-67

³⁹⁹ Vakıa, 56/51-54

“Ziyafet olarak, bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Biz onu(zakkumu) zalimler için bir fitne(imtihan) kıldık.”⁴⁰⁰

Bütün bu ayetler, inkâr edenler, peygamberin söylemlerini alaya alanlar hakkında inmiştir.

Zakkum ağacının özelliği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu ayet hakkında şöyle bir rivayet vardır:

Bu ayetler indiği zaman, Ebu Cehil: “Sizin bu arkadaşınız ateşin içinde ağacın olduğunu iddia ediyor. Halbuki, ateş ağacı yakar, bitirir. Biz zakkumun bir hurma olduğunu biliriz demiş ve peygamberi ve onlara okumuş olduğu ayetleri alaya almışlardır.”⁴⁰¹

Saffat 37/63’te geçen *fitne* kavramı hakkında müfessirler, imtihan(dünyada), azap, mihnet(ahirette), ceza, anlamlarını vermişlerdir.⁴⁰²

Taberi, “onlar ağacın sıfatıyla imtihan edilirler” şeklinde ağacın *fitne* unsuru olduğunu ön plana alarak açıklamıştır.⁴⁰³

Bu yorumlar, zakkum ağacının bir sınama aracı olduğunu göstermektedir. Kafirler, mahiyetini tam anlamıyla anlamadıkları bir hususta anlamsız bir alaya başvurarak imtihanı kaybetmişlerdir.

Bu ayetle mahiyet yönüyle bağlantılı olan diğer bir imtihan aracı da Semud kavmine mucizevi bir şekilde verilen devedir. Hz. Salih peygamberliğini açıklayınca, “*Sen ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir mucize getir*” dediler. Hz. Salih de şu cevabı verdi: “*İşte size mucize olarak Allah’ın şu devesi...*”⁴⁰⁴ *Onun belli bir gün su içme hakkı var. Sizin de belli bir gün su içme hakkınız var.*”⁴⁰⁵

*“Bırakın onu Allah’ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar.”*⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Saffat, 37/62-63

⁴⁰¹ Kurtubi, a.g.e. XIV, s. 499; Zemaşşeri, a.g.e. IV, s. 48; Suyuti, a.g.e. V, s. 522; Mahluf, a.g.e. s. 340

⁴⁰² Kurtubi, a.g.e. XIV, s. 499; Suyuti, a.g.e. V, s. 522; Zemaşşeri, a.g.e. IV, s. 48; Zuhayli, a.g.e. XXIII, s. 146; Ateş, Süleyman, a.g.e. VII, s. 408

⁴⁰³ Taberi, a.g.e. XXI, s. 130

⁴⁰⁴ A’raf, 7/73

⁴⁰⁵ Şuara, 26/155

⁴⁰⁶ A’raf, 7/73

Bu ayet, Semud kavmine mucizevi bir şekilde verilen dişi bir devenin otlama ve su içme hakkının olduğunu ve bu hakka riayet edilmesi gerektiğini, eğer bu hakka dokunulursa kavim olarak başlarına elim bir azabın geleceğini bildirmektedir.

Bu dişi devenin gönderilme sebebi olarak; “Şüphesiz biz, onlara bir imtihan(fitne) olmak üzere, dişi bir deve göndereceğiz.”⁴⁰⁷

Peygamberden mucize isteyen bir toplumun, kendilerine gelen mucize karşısında inkârcı bir tutum içerisine girmeleri kendileri için bir *fitne* unsurudur. Semud kavmi bu mucizenin bir sınama olduğunu bilemediler.⁴⁰⁸

Fitne (imtihan) olarak gelen bu dişi deveye karşı yapılan kötü davranış, elim bir azabı da beraberinde getirmiştir. Allah’ın özel olarak peygamber gönderdiği toplulukların, mucizeler karşısındaki inkârcı tavırları çok şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Bu da fitnelerin, neticede nelere yol açtığını bilmek açısından önemlidir.

Savaş esnasında, toplumların birbirlerine karşı olan davranışları da oldukça önemlidir. Komşu veyahut aralarında anlaşma yapmış olan topluluklar, bu anlaşmaya her şartta uymak zorundadırlar. Uymadıkları takdirde duruma göre çeşitli yaptırımlar uygulanabilir.

Kur’an’da savaş esnasında müslümanlara karşı sahte davranışlarda bulunan bazı karakterlerden bahsedilmektedir.

“Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman (müslümanlara) savaşmaya(fitneye) çağrılısalar ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.”⁴⁰⁹

Müslümanlara karşı güven verip savaş esnasında taraf değiştiren bazı insanların bu çirkin hareketleri, *fitne* olarak değerlendirilmiştir. İki yüzlü olarak tanıtılan bu kişilere hayat hakkı tanınması toplumsal düzenin denge olarak bozulması demektir. Münafıklar, savaş esnasında özellikle savaşın seyrine göre çeşitli manevralarda bulunmuşlardır. Ayette ifade edilen “Bunlar her ne zaman (müslümanlara)

⁴⁰⁷ Kamer, 54/27

⁴⁰⁸ el-Elmai, Zahir B. Awad, Kur’an’da Tartışma Metodları(çev. Ercan Elbinsoy), Pınar Yay. İstanbul 1984, s. 184

⁴⁰⁹ Nisa, 4/91

savaşmaya(fitneye) çağrılısalar ona baş aşağı dalarlar”cümlesi, münafıklara yönelik olan imtihanı açıklamaktadır.

Münafıklar başlarına gelen bu olayların aslında kendileri için bir fitne unsuru(imtihan) olduğunu anlamamışlardır.

“Onlar her yıl bir veya iki kez(çeşitli belalarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı?”⁴¹⁰

Ayette denenen kişilerin kimliği hakkında ittifak edilmiştir. Bunlar münafık olan kimselerdir. İmtihan edildikleri hususlar ise, bela, musibet, kıtlık, sıkıntı, darlık, çeşitli hastalıklar ve ağrılar şeklinde açıklanmıştır.⁴¹¹

“İnsanlardan “Allah’a inandık” diyenler vardır. Ama Allah uğrunda bir ezaya, (işkenceye) uğratılınca insanlardan gördükleri ezayı(fitneyi), Allah’ın azabı gibi görürler. Rabbinizden bir yardım gelecek olsa “doğrusu biz sizinle beraberiz” derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir? Allah elbette inanları da, iki yüzlüleri de bilir.”⁴¹²

Münafıklar, insanların inandıkları dinleri sebebiyle kendilerine yapılan baskı ve işkenceyle karşılaşmaktan korktukları ve çekindikleri için bu dinlerini kolayca terk edebilirler. Ancak hiçbir sıkıntının ve zorluğun olmadığı durumlarla karşılaştıkları zaman yapamayacakları sözler verirler.⁴¹³

Bu durum aslında onların aleyhine kullanılabilecek davranışlardır ki başlarına gelen çeşitli musibetlerle bunlar ortaya koyulmuştur.

Münafıkların hesap gününde müminler ile olan konuşmaları da dünyada iken başlarına gelen imtihanı nasıl anladıklarını anlatmaktadır:

“(Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: “Biz de sizinle beraber değil miydik. (müminler de) derler ki: “Evet, fakat siz kendinizi aldattınız(saptırdınız-ayarttınız). Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah’ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldattıcı(şeytan), Allah hakkında sizi aldattı.”⁴¹⁴

Yukarıdaki ayet, Münafıkların dünya hayatında müslümanlara karşı nasıl bir tavır içerisinde olduklarını anlatmaktadır. Onlar inanmadıkları gibi, inanan kimselerin

⁴¹⁰ Tevbe, 9/126

⁴¹¹ Kurtubi, a.g.e. VIII, s.459; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XI, s. 243

⁴¹² Ankebut, 29/10-11

⁴¹³ Akyüz, Vecdi, a.g.e. s. 324

⁴¹⁴ Hadid, 57/14

en kötü durum ve olaylarla karşılaşmalarını istemektedirler. Münafıklar, Müslümanların başlarına gelen bela ve musibetlere içten içe seviniyorlardı.

Ayette geçen *fetentum enfusekum* ifadesi, Müslümanların, münafıklara söylemiş olduğu dikkat çekici bir cümledir. Siz kendinizi fitneye düşürdünüz, kendi kendinizi yaktınız, aldattınız, ayarttınız, kandırdınız anlamındadır.⁴¹⁵

Allah tarafından münafıklara bir ikaz mahiyetinde gelen aşağıdaki ayet de fitnenin musibet ve bela yönünü belirtmesi açısından oldukça önemlidir.

*"(Ey müminler!) Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İzinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ(fitne) gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar."*⁴¹⁶

Peygamberi küçümser bir tavır takınan münafık kişilere büyük bir ihtar olarak gelen bu ayet, olumsuz davranış şeklini devam ettiren iki yüzlü kişilere, imtihan sadedinde bir korku vermektedir.⁴¹⁷

Bu ayette kullanılan fitne kavramına çoğunlukla belâ ve musibet anlamı verilmiştir. Bununla beraber mihnet, öldürülmek, küfür,dünyada sıkıntı, çeşitli dehşetli haller, zalim bir yönetici, kalplerin mühürlenmesi şeklinde anlamlar da verilmiştir.⁴¹⁸

Allah, münafıkların yapmış oldukları davranışlara göre onlara, sınama, deneme amaçlı bela ve musibetler göndermiştir. Ayetteki uyarıdan, münafıkların başına gelen bela ve musibetin ne şiddette olduğu da açıklanmıştır.

Ayette kullanılan *fitne* kavramı, münafıkların başına gelen bela ve musibetten başka azap ve dalalet anlamlarını da kapsamaktadır.

d) Cinlerin İmtihanı

Cin, gizlenmiş, örtünmüş, saklanmış, gözle görülmeyen varlık anlamına gelir. Buna karşılık saklı olmayıp aşikâr olana da "ins" denmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Nesefi, a.g.e. IV, s. 225

⁴¹⁶ Nur, 24/63

⁴¹⁷ İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 621; Mahluf, a.g.e.s.298; Döndüren, Hamdi, a.g.e. II, s. 573; Duman, M. Zeki, a.g.e. s.284

⁴¹⁸ Kurtubi, a.g.e. XII, s. 496; Zuhayli, Vehbe, a.g.e. XVIII, s. 311; Taberi, a.g.e. X, s. 236; İbn-i Kesir, a.g.e. II, s. 621; Beydavi, a.g.e. IV, s. 20

⁴¹⁹ Razi, Ebubekir, Muhtaru's-Sıhah, s. 94

*size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi. Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.*⁴²³

Allah tarafından meleklere ve cinlere yöneltilen bu emrin neticesinde, cinlerden olan İblis, Yaraticının emrine muhalefet ederek Adem'e saygı göstermemiştir.⁴²⁴

Şeytan, Yaraticı'nın emrini yerine getirmedeği için inkârcılardan sayılmıştır. Burada imtihanın şöyle bir özelliği ortaya çıkmaktadır: Allah'tan direkt olarak gelen emirlere karşı gelmek, o varlığın imtihanı kaybetmesine yol açmaktadır.

İnsan, dünya hayatı boyunca bilerek veya bilmeyerek sayısız defa, Allah'a karşı gelmiştir ve gelmektedir. Ancak insan için geri dönüş hakkı(tövbe) her zaman mahfuzdur. Yeter ki insan, başına gelen iyi veya kötü olayların niçin geldiğinin farkında olsun. İçinde bulunduğu isyan halini devam ettirmesin. Şeytan, kendisine tanınan bu hakkı kullanmaktan kaçınarak kendisini helak etmiştir.⁴²⁵

Allah'tan görünmeyen iradeli varlıklara(Cinler) gelen imtihan ile görünen iradeli varlıklara(İnsanlar) gelen imtihan arasında bir fark yoktur. İmtihan sürecinde, iki varlığa da tanınan haklar da eşittir. Ancak, hangi yönlerinin zayıf ve kuvvetli olduğunu, hangi yönlerden denenebilecekleri, varlığa ve onun karakter yapısına göre değişebilmektedir. Nitekim bu yaratıcının elindedir.⁴²⁶ Bazıları hayırla bazıları şerle, veyahut bazıları her ikisiyle de imtihan edilebilmektedirler.

Şeytan'ın Yaraticı'nın emrini yerine getirmekten kaçınmasıyla iki zıt kutuplu iki yol ortaya çıkmıştır. Allah'tan görünen ve görünmeyen iradeli varlıklara gelen fitnelerin(İmtihanların) başlangıç noktasını oluşturan bu isyan, Şeytan'ın, Yaraticı tarafından fitnenin(imtihanın) ana unsuru olarak seçilmesi yönüyle de oldukça önemlidir.

3) İNSANDAN KAYNAKLANAN (BEŞERÎ) FİTNE

Kur'an'da kaynağı açısından bir tasnife tabi tuttuğumuz *fitne* kavramının ikincisi *fitnenin* insana nispet edilmesidir. Allah'a nispet edilen fitnenin genellikle sına,

⁴²³ Bakara, 2/30-34

⁴²⁴ Kehf, 18/50

⁴²⁵ A'raf, 7/14

⁴²⁶ Buruc, 85/16

deneme anlamına geldiği bundan önceki başlık altında incelemiştik. Fitne kelimesi insana nispet edildiği zaman ise, anlam yönünden bir olumsuzluğu ifade etmektedir.

Beşeri fitne denilince Allah-insan, insan-insan,ve insan eşya ilişkilerinde, insanın etken konumunda olduğu bir *fitne* ortaya çıkmaktadır.⁴²⁷

Kur'an'da *fitne* kavramı, kötü insanların ellerinden çıkan eylemleri anlatmak için kullanıldığında işkence, saptırma, zulüm, baskı, fesad, kafaları karıştırma, düzeni bozma gibi anlamları ifade etmektedir.⁴²⁸

İnsandan kaynaklanan fitneyle ilgili ayetlere baktığımız zaman, bu *fitne* çeşidinin genellikle inkârcı kişilerden kaynaklandığını görmekteyiz.

Daha önce de belirttiğimiz Nisa suresi 101. ayette insana nispet edilen *fitne*, kişilere yönelik bir saldırı anlamı taşımaktadır.

*“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size saldırmalarından(en yeftinekum) endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”*⁴²⁹

Bu ayet, Müslümanların savaşta iken başlarına gelebilecek saldırı ihtimallerinden birini kaldırmaya yönelik bir uyarıdır. Fitne kavramının nispeti insana yapılmıştır. Ancak, bu insanlar Kur'an'a göre inkârcı kişilerdir. Bu kavram, Müslümanlara savaş esnasında, savunmasız anlarından yararlanarak zarar vermek isteyen kişilerin kötü eylemlerini belirtmek için kullanılmıştır.⁴³⁰

Daha özel anlamıyla yani, “insan” ismiyle bir tamlama kurularak belirtilen *fitne* kavramı ise, Kur'an'da şöyle geçmektedir:

*“İnsanlardan Allah'a inandık diyenler vardır. Ama Allah uğrunda bir eziyete uğratılınca, insanlardan gördükleri eziyeti(fitnete'n-nas), Allah'ın azabı gibi görürler.”*⁴³¹

Yukarıdaki ayette kullanılan *fitne* kelimesi, insandan kaynaklanan fitnenin hangi anlamda kullanıldığını açıkça göstermektedir. Bu ayetteki *fitne* kelimesi, baskı, işkence, eziyet, kötülük, sıkıntı anlamlarına gelmektedir.⁴³²

⁴²⁷ Bursevi, İsmail Hakkı, *Kitabu'n-Netice*(Haz. Ali Namılı-İmdat Yavaş), İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 85, Keskin, Hasan, a.g.e. s. 213

⁴²⁸ İsfehani, a.g.e. s. 624

⁴²⁹ Nisa, 4/101

⁴³⁰ İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 429; Kurtubi, a.g.e. V, s. 445; Zemaşşeri, a.g.e. I, s. 592; Suyuti, a.g.e. II, s. 324; Alusi, a.g.e. III-IV, s. 111;

⁴³¹ Ankebut, 29/10

⁴³² Esed, Muhammed, II, s. 805

Bu yapıdaki kişiler, inkâr edenler tarafından herhangi bir kötülük, sıkıntı, eziyete uğratılınca hemen sızlanmaya başlarlar.⁴³³

İnkârcı kişiler tarafından iman eden kişilere yönelik olan *fitne*, baskı, zulüm, işkence, eziyet şeklinde gerçekleşmiştir. Kafirlerin iman edenlere karşı tavırları daha çok dinlerinden döndürmek için yapmış oldukları işkence ve baskıdır.

*“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Dinden döndürmek için yapılan baskı(fitne) de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır.”*⁴³⁴

Müşrikler, insanları Allah'a iman etmekten alıkoymakla kalmayıp Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoymak ve vatanlarından çıkarmak şeklinde yaptırımlar uygulamışlardır..⁴³⁵ Ayette *fitne* kelimesi öldürmekten daha kötü gösterilmiştir. Kur'an, Müşriklerden kaynaklanan fitneyi yapısı itibariyle en kötü bir vakıa olarak göstermiştir.

İnkâr eden kişilerin en bariz özelliği, kendi inançlarına inanmayan kişilere yönelik çeşitli işkencelerdir. Ayette bu husus *fitne* kavramı kullanılarak anlatılmıştır.

*“Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip(fetenu) sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır.”*⁴³⁶

Ashab-ı Uhdud(hendek sahipleri) diye isimlendirilen kişiler, kendilerine din hususunda muhalefet etmiş mü'minlerden bir topluluğu içi ateş dolu hendeğe attırmışlardır.⁴³⁷

Aynı Şekilde, Mekke'de müslümanlığı tercih edenlerde, müşrikler tarafından çeşitli eziyetlere maruz bırakılmışlardı. Onlar müslümanları, İslam dininden döndürmek için işkence ve eziyetlere başvurmuşlardır.

Firavun, yapmış olduğu akıl almaz işkenceler ve baskı yöntemleriyle insandan neşet eden fitnenin kaynağı ve başlangıcı konumundadır. Erkek çocukları öldürüp kadınları sağ bırakması,⁴³⁸ insanları çeşitli sınıflara ayırması,⁴³⁹ peygambere

⁴³³ Neseî, a.g.e. III, s. 351

⁴³⁴ Bakara, 2/217

⁴³⁵ Taberî, a.g.e. II, s. 262

⁴³⁶ Buruc, 85/10

⁴³⁷ Yazır, Hamdî, a.g.e. IX, s.98; es-Sabunî, Amme Cüzü Tefsiri, s.157-59; Zuhaylî, Vehbe, a.g.e. XXX, s. 161

⁴³⁸ Bakara, 2/49

⁴³⁹ Kasas, 28/4

inanmalarından dolayı inanlara dehşetengiz işkencelerde bulunması ondan kaynaklanan fitnelerin başlıcalarıdır.

“Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden(en yeftinehum) korkuya düştükleri için kavminden bir gurup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan (bir diktatör) ve haddi aşanlardan idi.”⁴⁴⁰

Ayette belirtilen “ en yeftinehum” ifadesi mana olarak eziyet, kötülük, azap, işkence anlamlarına gelmektedir.⁴⁴¹ Ayette dillendirilen korku, inanan kişilerin psikolojik yapıları dikkate alınarak ifade edilmiştir.

Hz. Musa'ya iman etmekten çekinen insanlar, bu çekincelerine sebep olarak, iman ettikleri takdirde Firavun ve adamlarının kendilerine yapacakları eziyeti, kötülüğü, işkenceyi, zulüm ve azabı göstermektedirler.

Firavun ve adamları yapmış oldukları işkencelerle insanlara iman etmelerini engelleyecek ölçüde korku vermişlerdi. İşte bu engelleme, Firavun ve adamlarından kaynaklanan fitnedir.

Firavundan daha kötü ve tehlikeli olarak açıklanan bir kısım insan da ha vardır ki Kur'an onu bize “münafık” olarak tanıtıyor.⁴⁴²

Münafık olan kişi devamlı surette gerçek yüzünü gizlediği için kafirden bile tehlikeli olarak gösterilmiştir. Sinsi olarak yaptığı planlar ve konuşmalar ile insanların toplu olarak dinden çıkmalarına hatta ölümlerine sebebiyet vermişlerdir.

“Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman (müslümanlara) savaşmaya(fitneye) çağrılısalar ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.”⁴⁴³

Ayette klasik bir münafık tipinden bahsedilmektedir. Müslümanlarla görünüşte iyi geçinen münafıklar, kendi çıkarlarına uygun bir durum söz konusu olduğunda, hiç tereddüt etmeden inkâr eden kişilerle birleşen bir görüntü çizmişlerdir.

⁴⁴⁰ Yunus, 10/83

⁴⁴¹ Zemahşeri, a.g.e. II, s.346; Nesefi, a.g.e. I, s. 172; Suyuti; a.g.e. III, s. 565; Mahluf, a.g.e. s. 178; Ateş, Süleyman, a.g.e. IV, s. 246

⁴⁴² Bakara, 2/14

⁴⁴³ Nisa, 4/91

“Medine'nin her yanından üzerlerine saldırılsaydı da, o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek eğlenmezlerdi.”⁴⁴⁴

Ahzab suresinde ifade edilen bu durum Hendek(Ahzab-Kabileler) savaşı ile ilgilidir. Müslümanlarla imzaladıkları anlaşmayı bozmaları üzerine Medine'den kovulmuş olan Yahudi kabilelerinden Beni Nadir'in tahrik ve kışkırtmaları ile güçlü Arap kabileleri birleşerek müslümanlara karşı savaş vaziyeti almışlardır.⁴⁴⁵

Savaş esnasında, o zamana kadar müslümanlara bir dostluk anlaşmasıyla bağlı bulunan Yahudi Benî Kurayza kabilesi, bu anlaşmayı bozarak karşı tarafa katılmıştır.⁴⁴⁶

Müslümanlarla dostluk anlaşması bulunan Yahudiler'in savaş esnasında taraf değiştirmeleri onların bir fitnesidir. Ayrıca karışıklık çıkarmaları, dinden dönmelerinin istenmesiyle hemen din değiştirmeleri de münafıkların fitnesi olarak yorumlanmıştır⁴⁴⁷

Görünüşte müslüman olarak kabul edilen ancak, fırsat bulduğunda iman edenlerin aleyhlerine olabilecek her türlü kötü davranışlarda bulunan münafığın bu şekil bir fitnesinden başka bir de dinin emirleri, yani Kur'an ayetleri hakkında insanların kafasında karışıklık çıkartacak açıklamalar yapan iki yüzlü insanlar da vardır. Kur'an bunları *“kalplerinde hastalık olanlar”* şekline tavsif etmektedir.

“Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.”⁴⁴⁸

Bu ayette kullanılan *fitne* kelimesi, Kur'an ayetlerinin bir kısmını temsil eden ve müteşâbihat diye isimlendirilen ayetlerin peşine düşen ve bu ayetleri kendi fikrine göre yorumlayan kişilerin bu yorumlama işini niçin yaptıklarını göstermektedir.

Bu kimselerin asıl hedefi, lafzı itibariyle birden fazla anlam ihtimali bulunan müteşâbih ayetleri, kendi kötü amaçları doğrultusunda, bozuk düşünce ve inançlarla

⁴⁴⁴ Ahzab 33/14

⁴⁴⁵ Esed, Muhammed, a.g.c. II, s. 852

⁴⁴⁶ Esed, Muhammed, a.g.e. II, s. 853

⁴⁴⁷ Ateş, Süleyman, a.g.e. VII, s. 143

⁴⁴⁸ Ali İmran, 3/7

tahrif ederek zayıf inançlı müminlerin zihinlerini şüphelerle karıştırmak ve onları buldukları doğru yoldan saptırmaktır.⁴⁴⁹

Al-i İmran 7. ayette geçen muhkem kavramı; terim olarak, manası ve murada delaletleri açık, kesin, yalın, kelime ve cümleleri başka anlamlara çekilmeye engel (belirsizlikten uzak), sağlam ve şaşmaz ifadeli olan anlamına gelir.⁴⁵⁰ Müteşabih ise, her biri murat olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer, çeşitli manalara ihtimali olan ayetlerdir ki, hepsinin mi yoksa birinin mi kastedildiği açıkça seçilemez anlamına gelir.⁴⁵¹

Kur'an hakkında şüphe uyandırmak, ayakları doğru yoldan kaydırmak için müteşabihatın peşine düşmek, mü'minlerin herhangi bir konu hakkında işin içinden çıkamayarak aralarının bozulmasını istemek ve herkesin ilahi mesaja uymayan, insanlara zararı azımsanmayacak kadar fazla olan, sapık yola döndürme çabası içerisinde olmak, sinsilik özelliği olan münafık kişilerin fitnesidir.⁴⁵²

Bu amaç içerisinde bulunan insanlar, yorumladıkları müteşabih ayetlerle Müslümanların birbirlerine düşmelerini, aşırılıklara kaçarak dinden sapmalarını hatta birbirlerini öldürmelerini istemektedirler.⁴⁵³

Al-i İmran 3/7'de ki ayette kullanılan "*ibtığa fitne*" ifadesi, fitnenin özelliğini de açıklamaktadır. Hakikat olanla olmayanı birbirine karıştırıp insanları şüpheyeye düşürmek suretiyle doğru yoldan çıkarmak *fitne* peşinde koşan kişilerin yegane amacıdır. Bu tıynetle olan kişilerin hedef kitlesinin inancı zayıf ve bilgisi yetersiz kimseler olduğunu söyleyebiliriz.

Fitne peşinde koşanlar, bu seviyedeki insanların zihinlerinde şüphe uyandırarak bugüne kadar öğrenmiş ve uygulamış olduğu ibadetleri hafife almalarına veyahut yapmaya niyet ettiklerinde zihinlerinde ki o şüpheyi hatırlayıp "acaba böyle bir şey var mı" dedirtecek bir düşünceye sevk etmek amacındadırlar.

⁴⁴⁹ Keskin, Hasan, a.g.e. s. 223

⁴⁵⁰ ez-Zerkeşi, Bedreddin, Muhammed b. Abdullah, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru't-Türas, Kahire 1984, I, s. 102; es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Hikmet Yay. İstanbul 1982, I, s. 379; Yazır, Hamdi, a.g.e. II, s. 308; Mevdudi, a.g.e. I, s. 239

⁴⁵¹ Yazır, Hamdi, a.g.e. II, s. 308, Demirci, Muhsin, Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine, Birleşik Yay. İstanbul 1996, s. 63

⁴⁵² Taberi, a.g.e. IV, s. 243; İbn-i Kesir, a.g.e. I, s. 264; Kurtubi, a.g.e. IV, s. 105; Zemahşeri, a.g.e. s. 366; Beydavî, a.g.e. II, s. 8; Rıza, M. Reşid, a.g.e. III, s. 138

⁴⁵³ Razi, Fahreddin, a.g.e. IV, s. 190

Böyle bir fitnenin peşinde koşanlar, ahirette büyük bir azapla tehdit edilmişlerdir.⁴⁵⁴ İnkâr eden kişilerin hedefinde müslümanlar olduğu için fitnelerini inanmış kişilere yöneltmişlerdir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, inkâr edenlerin(kafir-müşrik-münafık) yapmış olduğu bu işkence ve zulümler, Kur'an tarafından *fitne* kelimesiyle ifade edilmiştir.

Bu inançtaki insanların *fitnesi*; öldürme, işkence etme, yurtlarından çıkarma, ekonomik yönden ambargo uygulama(aç bırakma gibi), alay etme, küçük düşürme, taraf değiştirme, savaşta şeklinde ekonomik, psikolojik, askeri, siyasi ve sosyal yönlerden ortaya çıkmıştır.

Bütün bu ayetler ışığında şunu söyleyebiliriz ki, bütün insanlar beşeri fitneye maruz kalabilmektedir. Ancak kafir, müşrik ve münafıklar daha çok beşeri fitnenin kaynağı konumundadırlar. Müslümanlar ise daha çok beşeri fitneye maruz kalanlar kısmında yer almaktadır.

4) ŞEYTANDAN KAYNAKLANAN(ŞEYTANÎ) FİTNE

Kur'an'da en büyük kötülük sembolü olarak takdim edilen Şeytan, insanları Allah'ın gösterdiği doğru yoldan(sırat-ı müstakim) alıkoyması, saptırmasıyla bilinmektedir. Varlığı hakkında İslam bilginleri ittifak halindedir.⁴⁵⁵

Görünmeyen bir varlık olan Şeytan, cinler sınıfındandır. Ancak başta da belirttiğimiz gibi, insan için bir düşman konumundadır.⁴⁵⁶

Melekler gibi gözle görünmeyen bu varlık Kur'an'da önce İblis olarak tanıtılır.

*"Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."*⁴⁵⁷

İblis, bütünüyle umutsuz hale gelmek, suskunlaşmak, pişmanlıkla perişan olmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁸

Ayetten de anlaşıldığı gibi İblis, Allah'ın Adem'e secde etme emrine karşı çıkarak kafirlerden olmuştur. Bu olaydan sonra İblis'e niçin secde etmediği sorulmuş

⁴⁵⁴ Buruc, 85/10

⁴⁵⁵ Erbaş, Ali, *Melekler Alemi,(ilahi Dinlerde Melek İnancı)*, Nun Yay. İstanbul 1998, s. 43; Duman, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay. Ankara 1996, s. 123; Keskin, Hasan, a.g.e. s. 237

⁴⁵⁶ Şa'ravi, Muhammed Mütevellî, *Kur'an Mucizesi*(çev. M. Sait Şimşek), Esra, Yay. İstanbul 1985, s. 560

⁴⁵⁷ Bakara, 2/30-34

⁴⁵⁸ Ünal, Ali, a.g.e. s. 217; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an Açısından Şeytancılık(Satanizm ve Ötekiler)*, Yeni Boyut Yay. İstanbul 2002, s. 54

verdiği cevapla da kıyamete kadar Allah'ın huzurundan kovulmuş ve herkesin lanetine uğramıştır.

" Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, "İn oradan!" Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! çünkü sen aşağılıklardansın! Buyurdu.⁴⁵⁹

İblis bu tavrıyla aslında yeni bir isim de kazanmış ve Şeytan'a dönüşmüştür. Böyle bir sıfatı aldıktan sonra artık sıfatına uygun işlerde bulunmuş ve şerrin sembolü haline gelmiştir.⁴⁶⁰

"İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi. Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!⁴⁶¹

Bu muhavere neticesinde Şeytan ilk olarak Cennette bulunan Adem ve eşini çeşitli fitnelerle ayartmaya çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur.

Şeytan, onları aldatarak yasak kılınan meyveyi Adem ve eşine yedirmiş, cennetten çıkmalarına sebebiyet vermiştir.⁴⁶²

Kur'an, bu saptırıcı varlık hakkında bize detaylı bilgiler vermektedir. Kur'an'a göre Şeytan; insanlara her türlü ahlaksızlığı emreden, onları içkiye, kumara, fala, Allah rızası dışında harekette bulunmaya, ona ortak koşmaya çağırır.⁴⁶³

Şeytan, insanları birbirine düşüren, onları adaletsizliğe, zulüm yapmaya teşvik eden, insanları Allah'ın göndermiş olduğu dinlerden başkasına inanmaya çağırان, bunu yapmak için onlara vesvese veren, insanları açlıkla korkutup çocuklarını öldürtmeye meylettiren, hakkını almaya çalışan insanların kalbine ölüm korkusu verip onları silikleştiren sinsî bir varlıktır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ A'raf, 7/12-13

⁴⁶⁰ Şengül, İdris, Kur'an Kıssaları Üzerine, Işık Yay. İzmir 1994, s. 310

⁴⁶¹ A'raf, 7/16-18

⁴⁶² A'raf, 7/19-20

⁴⁶³ Bakara, 2/268; Maide, 5/91

⁴⁶⁴ Al-i İmran, 3/175; Nisa, 4/ 38,76;

Tek görevi insanları Allah'a karşı azdırıp saptırmak olan Şeytan, olumsuz anlamda Fitnenin de kaynağı konumundadır.⁴⁶⁵

Şeytan'ın bu kadar kötülük yapmasına fırsat ve mühlet verilmesinin sebebi, ayette şöyle açıklanmaktadır:

لِيَحْمَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

*"(Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler."*⁴⁶⁶

Ayette de belirtildiği gibi, Şeytan'ın insanı saptırmaya çalışmasına izin verilmesi dünyanın imtihan yurdu olmasıyla alakalıdır. Tam anlamıyla Allah'a iman eden ile etmeyenin açığa çıkması için Şeytan, insana yönelik büyük bir fitne(imtihan) aracı olarak dizayn edilmiştir diyebiliriz.

Kaynak itibariyle Şeytan'a nispet edilen fitneler, daha çok olumsuz anlamdadır. Hz. Adem ve eşini cennetten çıkartarak büyük bir fitne örneği gösteren Şeytan, bu özelliğini diğer insanlar için de ortaya koymaktadır.

Şeytan'ın fitnelere düşmemek için Yaraticı, insanları ikaz etmektedir.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ آبَايَكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرِيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْتَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

*"Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık."*⁴⁶⁷

Ayette kullanılan "la yeftinnekum" ifadesi, Şeytan'ın aldatması ve saptırması anlamında kullanılmıştır.⁴⁶⁸

Şeytan, insanın dünyadaki imtihanının bir parçası olduğuna göre, ondan imtihan sadedinde fitnelerin gelmesi normal bir vakıadır. Şeytan'ın fitne unsuru olması, insanlar için bir dezavantaj değildir. İrade sahibi olarak yaratılan insan aklını kullanarak

⁴⁶⁵ Kılıç, Sadık, Aksâmu'l-Kur'an (Yemin Olsun ki), İhtar Yay. İstanbul 1996, s. 73

⁴⁶⁶ Hac, 22/53

⁴⁶⁷ Araf, 7/27

⁴⁶⁸ Neseî, a.g.e. II, s.49; Zemahşeri, a.g.e. II, s. 94; Suyuti - el-Mahalli, a.g.e. I, s. 134; Mahluf, a.g.e. s. 125;

Şeytan'ın aldatmasından, hilelerinden ve saptırıcı fısıltılarından kurtulabilir. Çünkü *"şüphesiz Şeytan'ın kurduğu tuzak zayıftır."*⁴⁶⁹

Ayette de belirtildiği üzere Şeytan insandan daha zayıftır. Anacak insan Allah'ın göstermiş olduğu yoldan gitmediği zaman doğal olarak diğer bir yol olan Şeytan'ın yoluna girecektir. Allah'ın insanlığı uyarması ve sapmalarına razı olmamasını belirtmesine rağmen, insanın şerrin, kötülüğün sembolü olan Şeytan'a tabi olması, insanlık için mazereti de ortadan kaldırmıştır. Zira şeytan, fitne kaynağı olduğunu, onları saptırdığını kabul etmemektedir.

*" (Hesapları görülüp) iş bitirilince, Şeytan diyecek ki: "Şüphesiz Allah size gerçek olanı vâdetti, ben de size vâdettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim." Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır."*⁴⁷⁰

Ayette de görüldüğü üzere sınama amaçlı olarak insana musallat olan Şeytan, güç bakımından zayıflığını *"zaten benim size karşı bir gücüm yoktu"* şeklinde kendisi dile getirmektedir.

Şeytanî fitne, sadece normal insanlar için geçerli değildir. O, Allah'ın peygamberlerine de fitne olarak çeşitli şekillerde görünmüştür.

*"(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğu anda, Şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁴⁷¹

Şeytan, peygamberlere karşı bile fitnelerini ortaya koymaktadır. Nitekim ayette de belirtildiği üzere bu fitneler, Allah tarafından bertaraf edilmiştir. Şeytan'ın peygamberlere yönelik fitnelerinde, indirilen vahyi değiştirme amacı vardır. Bu yönüyle Şeytan, kendi nüfuz ve kuvvetini artırmak için fitnelerini peygamberlere bile yöneltmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Nisa, 4/76

⁴⁷⁰ İbrahim, 14/22

⁴⁷¹ Hac, 22/52

⁴⁷² Akyüz, Vecdi, a.g.e. s. 321

Şeytani fitne karşısında Kur'an insanlara çeşitli yollar göstermiştir. Bunlardan ilki onu apaçık bir düşman olarak tanıtmıştır.

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Çünkü şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır.”⁴⁷³

Düşman olarak tanınan varlığa karşı insanların sevgi gösterisinde bulunması aklen mümkün değildir. Bu sebeple önce Şeytan'ın düşmanlığı vurgulanmış ardından da insanların Şeytan'a karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği belirtilmiştir.

İlk olarak tavsiye edilen bu yol insanlar için en büyük yardımdır. Şeytan'ın insanlara karşı bakışını bilmek, yani düşmanın kendisi hakkındaki görüşünün farkında olmak insan için büyük bir faydadır. Bu gösterilen yol, Şeytan'ın gözle görülen kötü davranışlarını bertaraf etmek içindir.

Şeytan'ı, hayasızlığın kaynağı olarak bilip hayasızlık yapmama, fesadın sebebi olarak görüp fesattan uzak durma, insan öldürmenin, zina etmenin, faiz yemenin, hırsızlık yapmanın teşvikçisi bilip bunları yapmaktan kaçınma, hep bu düşman bilmenin faydaları olarak telakki edilebilir.

Kur'an'da, Şeytan'ın tuzaklarından kurtulmanın ikinci yolu olarak da, Allah'a karşı bir sığınma davranışı(dua) gösterilmiştir.

“Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.”⁴⁷⁴

“.....Kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!”⁴⁷⁵ Ve de ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım!”⁴⁷⁶

Bu ayetlerde açıkça belirtildiği gibi, Şeytan'ın ayartmasından, saptırmasından, şüpheye düşürmesinden, vesvese ve aldatmasından yani kendisinden, Allah'a sığınılması tavsiye edilmiştir. Bu ikinci yardım, Şeytan'ın görünmeyen etkisini ortadan kaldırmaya yöneliktir.

⁴⁷³ Fatır, 35/6

⁴⁷⁴ A'raf, 7/200-201

⁴⁷⁵ Nahl, 16/98

⁴⁷⁶ Mu'minun, 23/97

Şeytandan gelen telkin, ilham ve kuruntularla(ümniyye) tezahür eden bu *fitne* gizli olması açısından daha tehlikelidir. Ayette tavsiye edilen Allah'a sığınma, şeytandan gelen fitneye yönelik bir korunmadır.

Şeytan'ın ana amacı ve gayesi insanı Allah'ın yolundan alıkoymaktır. Bunun için Şeytan, elinden geleni yapmaktadır. İnsan, imtihana tabi tutulan bir varlık olması hasebiyle her zaman kaynağı Şeytan olan fitnelere maruz kalacaktır. Yukarıda belirttiğimiz iki yol, insanın bu fitnelerden korunması ve kurtulması için araç niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

Kur'an'da kullanılan bazı kavramlar vardır ki, yapısı itibariyle birçok anlama gelmektedir. Böyle bir yapıya sahip olan fitne kavramı hakkında yapmış olduğumuz çalışma neticesinde, bu kavramın gerek semantik gerekse Kur'an'daki kullanımlarıyla ilgili çeşitli sonuçlara ulaşmış bulunuyoruz.

Buna göre insanın çeşitli durumlarla imtihan edilmesi, denenme(ihtibar) ve sınanması (ibtıla) anlamında kullanılmıştır. Ancak bu kullanım fitnenin "ateşte yakmak" kök anlamına göre mecaz ifade etmektedir.

Fitnenin bu asıl anlamlarından başka; azap, işkence, eziyet etmek, saptırmak, ayartmak, döndürmek, vazgeçirmek, uzaklaştırmak, kargaşa ve karışıklık çıkarmak(fesad), zihinleri karıştırmak, bulandırmak, insanları birbirine düşürmek, bir şeye karşı aşırı derecede tutkun ve düşkün olmak anlamlarına geldiği de görülmüştür. Bu saydıklarımız dışında fitnenin; dalalet, bela, musibet, günah, azgınlık, delirmek, harb etmek, yol kesmek gibi kök anlamında olmayan manaları da bulunmaktadır. Fitne'ye bu kadar çok ve farklı anlamların verilmesine sebep olarak, bu kavramın cümlede bulunduğu yere(bağlam) ve öznesine göre yeni anlamlar kazanması gösterilmiştir.

Türkçe'de ise, fitneyi açıklamak için; ayartma, azdırma, karışıklık, kargaşa çıkarma, ara bozma, bozgunculuk, fesat gibi kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca, fitne sokmak, fitneyi uyandırmak gibi çeşitli terkipler, ara bozma, karışıklık çıkarmak, karışıklık meydana getirecek bir konuyu deşeleyerek, kargaşaya ve fesada sebep olmak gibi durumları ifadede başvurulan Türkçe cümlelerdir. Bu anlamlardan hareketle dilimize geçen Fitne kavramının anlam kaybına uğradığını görmekteyiz.

Kur'an'da tekrarlarıyla birlikte toplam altmış yerde kullanılan fitne kavramı; imtihan etmek(denemek-sınamak), azap, baskı, zulüm, bela, musibet, işkence ve eziyet etmek, saptırmak, aldatmak, ayartmak, şaşırtmak, günah, delilik, mazeret göstermek, karışıklık ve kargaşa çıkarmak(fesad), kafaları karıştırmak, şüphe uyandırmak, saldırmak, savaşmak gibi çok geniş anlamda kullanılmıştır.

Bu anlamlar içerisinde bazıları Fitne'nin kök manaları içerisinde yoktur. Fakat verilen bu kavramlar bir yönüyle fitnenin anlamlarından birini karşılamaktadır. Sözgelimi, Bakara 2/191 ve 217'inci ayetlerde kullanılan fitne kelimesine, müfessirlerin kahir ekseriyetinin vermiş olduğu "şirk ve küfür" anlamı, fitnenin kök manaları içerisinde mevcut değildir. Ancak bu iki kelimenin(şirk-küfür) ihtiva ettiği anlamlar

içerisinde, kişiye “inancından ötürü işkence etmek, baskı uygulamak” vardır. Müfessirlerin Bakara 2/191 ve 217’inci ayetlerde kullanılan fitne sözcüğüne “şirk ve küfür” anlamı vermeleri, bu iki kavramın muhtevî olduğu anlamların çokluğu sebebiyledir. Nitekim Müfessirler, bu ayetlere “şirk ve küfür” anlamı verirken bu kelimelerin yanına, “kişiye inancından dolayı yapılan baskı, zulüm ve işkence yapmak” şeklinde açıklayıcı mahiyette bir cümlede eklemiştirlerdir.

Fitne kavramının bu kadar geniş bir anlam perspektifinin olması, fitneyle irtibatlı yakın veya eş anlamlı kelimelerin varlığını da kaçınılmaz kılmıştır. İmtihan, musibet, bela, hayır, şer, fesad, hebal, azab, zulüm, eza, şirk, küfür, idlal, iğva, cünun(delilik) gibi özel kavramların, bir veya birkaç yönden fitneyle eş(müradif) veya yakın anlamda olduğunu görmekteyiz.

Fitne Kavramı, nispet edildiği varlığa göre çeşitli anlamlar da kazanabilir. Kur’an’da, Allah’a nispet edilen fitne, insanın Yaratıcı tarafından çeşitli nimet ve sıkıntılarla denenip sınanması anlamını ifade etmektedir. Beşere (insana) nispet edildiğinde; işkence, saptırma, zulüm, baskı, fesad, kafaları karıştırma, düzeni bozma gibi daha çok olumsuzluk ifade eden kelimelerin karşılı olarak kullanıldığı görülmektedir. Şeytan’a nispet edilen fitne ise, bu malum varlığın karakteristik özelliklerini yansıtan; saptırma, doğru yoldan alıkoyma, baştan çıkarma, hileyle ayartma ve aldatma gibi anlamları ifade etmektedir. Yaratıcı’ya nispet edilen fitne ile insan ve Şeytan’a nispet edilen fitne arasındaki fark; bu iki varlıktan(insan ve şeytan) gelen fitnelerin her yönüyle olumsuzluk ifade etmesidir. Demek ki, fitne ayet bağlamı içerisinde geldiği varlık dikkate alınarak incelenmelidir.

Yaratıcı’dan insanlara gelen fitneler(deneme ve sınamalar), Mü’min, Kâfir, Müşrik ve Münafık’a göre aynı mahiyettedir. Ancak bu sıfattaki insanların her birinde meydana getirdiği etki yönüyle değişiklik arz etmektedir. Mal yönünden bir ziyadeliğe kavuşan bir mü’min, bu malın Allah’tan geldiğini düşünüp bu malı, onun gösterdiği yerlerde harcarken İnkârcı, ortak koşan ve iki yüzlü kişi, bu malın kendi çalışmaları sebebiyle arttığını, dolayısıyla bu malı başka insanlarla paylaşmanın akıl noksanlığı olduğunu söyler. Kur’an’da somut örnekleriyle verilen bu davranış şekilleri, fitne kavramının özelliklerini açıklaması yönünden büyük bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'an'da kullanılan her kavramın, onun İslam ncesi dönemde İslam Tarihi sürecinde ve günümüzde ne gibi anlamlar yüklendiği diğer bir ifadeyle semantik analizinin yapılması Őarttır.

Tefsir, Kur'an'ın doğru ve sağlıklı anlaŐılıp yorumlanması olduğuna göre, Kur'an kelimeleri ve kavramlarının semantik yöntemle izah edilmesi bir zorunluluktur.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgül, Muhittin, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yay. İstanbul 1999
- Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul 1998
- Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine(Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri)*, Şule Yay. İstanbul 1992
- Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*, Pınar Yay. İstanbul 1995
- Altıntaş, Halil – Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet Yay. Ankara 2003
- Altıntaş, Halil, *İslam'da Din Hürriyeti'nin Temelleri*, D.İ.B.Y. Ankara 2000
- Alûsî, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'il Mesânî*, İhyau Türesi'l-Arabi, Beyrut 1985
- Arkoun, Muhammed, *Kur'an Okumaları*, İnsan Yay. İstanbul 1995, s. 16
- Atçeken, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, Marifet Yay. İstanbul 1996
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yay. İstanbul 2000
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba, İstanbul, 2001
- _____ *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul 1988
- Aydemir, Abdullah, *Ebu Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, D.İ.B.Y. Ankara 1993
- _____ *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, T.D.V.Yay. Ankara 1996
- Aydın, Abdullah, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Aydın Yay. İstanbul 1979
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Timaş Yay. İstanbul 2001
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay. İstanbul 2000
- Beydavî, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Tefsiru'l-Beydavi(Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil)*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay. İstanbul 1982
- Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an(çev.Mehmet Ali Sönmez)*, D.İ.B.Y. Ankara 1998
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu Buhari*, İstanbul 1982

- Bursevi, İsmail Hakkı, *Kitabu'n-Netice*(Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş), İnsan Yay. İstanbul 1997
- Canan, İbrahim, *Anarşi(Sebepler, Tedbirler, Çareler)* Işık Yay. İstanbul 2003
_____ *Hiz. İbrahim'in Mesajı*, Şule Yay. İstanbul 1998
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yay. Ankara 1985, s. 130
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Diyanet Yay. Ankara, 1991
- Cevzi, Cemaleddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhütü'l-A'yüni'n-Nevazır fi İlmi'l-Vücuuh ve'n-Nezair*, Beyrut 1984
- Cezairi, Ebubekir, *Kur'an'dan İlahi Çağrılar*, İhtar Yay. İstanbul 1998
- Çağrı, Mustafa, "Fitne", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul 1998
- Çelik, Ali, *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Fitne*, Çağlayan Yay. İzmir 1996
- Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay. İzmir 1996
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, Birleşik Yay. İstanbul 1996
- Dermenghem, Emile, *Hiz. Muhammed ve Risaleti*, (çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yay. İstanbul 1997
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay. İstanbul, 1996
- Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı-Kur'an-ı Kerim*, İmaj Baskı-Y.Şafak Yay. İstanbul 2003
- Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Kitabiyat, Ankara 2000
_____ *Kur'an Ahlakı*, İz Yay. İstanbul 1993
- Duman, M. Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yay. Kayseri 1999
_____ *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay. Ankara 1996
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Ravza Yay. İstanbul 1984
- Elmai, Zahir B. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metodları*(çev. Ercan Elbinsoy), Pınar Yay. İstanbul 1984
- Erbaş, Ali, *Melekler Alemi*,(ilahi Dinlerde Melek İnancı), Nun Yay. İstanbul 1998
- Eren, Şadi, *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, Işık Yay. İzmir 1996
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999
- Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*,(çev. Adil Çiftçi) Ankara Okulu, Ankara 1997
_____ *Ana Konularıyla Kur'an*(çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu, Ankara 2000

- _____ *İslam*(çev. Mehmet dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yay. Ankara 1980
- Firuzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-Muhit*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1994
- Gıyasettin ARSLAN, *Tefsir Çalışmalarında "Konulu Tefsir" in Önemi*, F.Ü.İ.F.D. Elazığ 1997
- Halefullah, M. Ahmed, *Hız Muhammed ve Karşıt Güçler*, (Çev. İbrahim Aydın), Birleşik Yay. İstanbul 1992, Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra Yay. Konya 1999
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*(çev. Salih Tuğ), İrfan Yay. İstanbul 1993
- Hanefi, Hasan, *İslami İlimlere Giriş*(çev. Muharrem Tan), İnsan Yay, İstanbul 1994
- Havva, Said, *Esas fi't-Tefsir*, Şamil Yay. İstanbul 1991
- İbn-i Teymiyye, *Müşkil Ayetlerin Tefsiri*, Tevhid Yay. İstanbul 1996
- İbnu'l-Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Cemaluddin , *Lisanu'l-Arab*, Dar-ı Sadr, Beyrut 1990
- İşler, Emrullah, *Fitne Katilden Beter mi? Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu*, Ankara 1999
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, (Çev; Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul 1985
- _____ *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Pınar Yay. İstanbul 1982
- Jansen, J.J.G. *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, Fecr Yay. Ankara 1993
- Kara, Necati, *Kur'an-Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yay. İstanbul 1985
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan Ve Toplum*, Çelik Yay. Ankara 1996
- _____ *Kur'an'da Dört Kavram*, Kar Yay. Ankara 1999
- Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yay. İstanbul 2003
- Kasımî Cemaleddin, *Kur'an'ı Anlamak/Tefsir İlminin Temel Meseleleri* (çev. Sezai Özel), İz Yay. İstanbul 1990
- Kattan, Menna Halil, *Ulumu'l-Kur'an(Kur'an İlimleri)*, Timaş Yay. İstanbul 1997
- Keskin, Hasan, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay. İstanbul 2003
- Kesler, Fatih, *Kur'an'ı Kerim'in Evrenselliği*, Esra Yay. Konya 1996

- Kılıç Sadık, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yay. İstanbul 1999
- _____ *Aksâmu'l-Kur'an (Yemin Olsun ki)*, İhtar Yay. İstanbul 1996
- _____ *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yay. İstanbul 1991
- Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yay. İstanbul 1996
- Koçyiğit, Talat-Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, D.İ.B.Y. Ankara 1990
- Komisyon, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Diyanet Yay. Ankara 1997
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Buruc Yay. İstanbul 2002
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Dünya Yay. İstanbul 1989
- M. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999
- Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaası Konya 1992
- Mahalli, Celaleddin Muhammed b. Ahmed – Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tefsiru'l Celaleyn*, Çağrı Yay. İstanbul, trs. II
- Mahluf, Hüseyin Muhammed, *Kelimatü'l Kur'an Tefsir ve Beyan*, Cihan Yay. İstanbul 1985
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, İnsan Yay. İstanbul 2000
- Mir, Muntasır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, (Çev; Murat Çiftkaya) İnkılab Yay. İstanbul 1996
- Muslih, Hamid, *Kavimleri Helak Eden Günahlar*, (trc; İsmail Kaya)Uysal Kitabevi İstanbul 1992
- Mustafa, İbrahim; Ziyad, Ahmed Hasan, *Mu'cemu'l- Vasit*, Çağrı Yay. İstanbul 1992
- Nasr, Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara 2001
- Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsiru'n-Nesefi (Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil)*, Pamuk Yay. İstanbul, trs.
- Okiç, M.Tayyip, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Eserleri*, Nun Yay. İstanbul 1995
- Öztürk, Y. Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay. İstanbul 1998
- _____ *Kur'an Açısından Şeytancılık (Satanizm ve Ötekiler)*, Yeni Boyut Yay. İstanbul 2002

- Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar Yay. İstanbul 1996
- Rağıp İsfehani, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1997
- Razi, Muhammed b. EbuBekr, *Muhtaru's-Sıhah*, Çağrı yay. İstanbul 1980
- Sabuni, M. Ali, *Muhtasar Tefsiru İbn-i Kesir*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1996
- _____ *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Kalem, Halep, 1994
- _____ *Amme Cüzü Tefsiri*, trc. Ahmet İyibildiren, Uysal Kitabevi, Konya 1994
- Sağıroğlu, Ekrem, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, Pınar Yay. İstanbul 1993
- Saka, Şevki, *Kur'an'ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Yay. İstanbul 1991
- Sakallı, Talat, "Fitne", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay. İstanbul 2000
- Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay. İstanbul 1978, s.981
- Savvaf, Muhammed Mahmud, *Fatihatu'L-Kur'an "ve Cüz-i Amme" Hatim li'l-Kur'an Tefsir ve Beyan*, Suudi Arabi 1985
- Sayı, Ali, *Firavun, Haman, ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İz Yay. İstanbul 1992
- Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay. İzmir 1997
- _____ *Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi*, Kur'an ve Dil Sempozyumu, Erzurum 2001
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2000
- _____ *İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Hikmet Yay. İstanbul 1982
- Şa'ravi, Muhammed Mütevelli, *Kur'an Mucizesi*(çev. M. Sait Şimşek), Esra, Yay. İstanbul 1985
- Şakir, Mahmud, *Peygamberimizin Hayatı*, Kahraman Yay. İstanbul 1994
- Şeltut, Mahmud, *Kur'an'a Doğru*, Bir Yay. İstanbul 1987
- Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay. İzmir 1994
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l Kadir*, Daru'l Muğni, Riyad, 1997
- Tabatabai, M.H. *İslam'da Kur'an*, (Çev. Ahmed Erdin) Bir Yay. İstanbul 1988
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizi*, İstanbul 1981
- Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Meali*(Metinsiz), Cantaş Yay. İstanbul 2002

- Uludağ, Süleyman, "Belâ", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997.
- Umeri, Celalüddin, *Kur'an ve Sünnet'te Emr-i Ma'ruf Nehy-i Münker, (Tarih ve Siyasi Tahlil Açısından)*, (çev. Mehmet Karablut), İnsan Yay. İstanbul 1997
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yay. İzmir 1999
- Ünal, Vehbi, *Son Peygamber'den Evrensel Mesajlar*, Feyiz Yay. İstanbul 1992
- Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü (Bütünlük Üzerine)* Sidre Yay. Ankara 1996
- Vehbi, Mehmet, *Hulasâtu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Yay. İstanbul 1996
- Watt, W. Montgomery, *İslam Nedir*, (çev. Elif Rıza), Birleşik Yay. İstanbul 1993
- Yavuz, A. Fikri, *Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi*, Sönmez Yay. İstanbul, trs.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yay. Bursa 1983
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay. İstanbul, trs.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay. İzmir
- Yıldırım, Suat, *Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri*, Işık Yay. İzmir 1993
- Yüce, Abdülhakim, *Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf*, Çağlayan Yay. İzmir 1996
- Zebidi, Murtaza Hüseyini Vasitî, *Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994
- Zemahşeri, Ebi'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavîli fi Vücuhi't-Te'vil*, Daru İhya Tüراسü'l-Arabiyye, Beyrut 1997
- Zerkeşi, Bedreddin, Muhammed b. Abdullah, *Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru't-Tüراس, Kahire 1984
- Zeydan, *İlahi Kanunların Hikmetleri (Sünnetullah)* (çev. Nizameddin Saltan), İhtar Yay. İstanbul 1997
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir Fi'l-Akide ve's-Şeria ve'l-Menhec*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1998

ÖZGEÇMİŞ

01.08.1979'da Elazığ'da doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini aynı ilde tamamladıktan sonra, 1997 yılında girdiği Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2002'de "Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa" adlı bitirme teziyle mezun oldu. Aynı yıl, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı(Tefsir Bilim Dalı)'nda Yüksek Lisans Eğitimi'ne başladı. "Kur'an'da Sabır Kavramı" adlı seminer çalışmasının ardından "Kur'an'da Fitne Kavramının Semantik Tahlili" adlı yüksek lisans tezini hazırladı.

